

B2746

PRAMENY
SOUKROMÉHO PRÁVA
ŘÍMSKÉHO

NAPSAL

2281

3-D-163

Dr. jur. OTAKAR SOMMER

NEZMĚNĚNÝ OTISK
DRUHÉHO
PŘEPRACOVANÉHO
VYDÁNÍ Z ROKU 1932

MELANTRICH

30459

ML

Inv. Účyt. čís.: 7249

D M

L. HEYROVSKY

L. MITTEIS

PŘEDMLUVA.

Prvé vydání této knihy psal jsem bez vysloveného zřetele pedagogického. Měl-li jsem tehdy nějaký praktický účel na mysli, tedy šlo spíše než o učebnici o pomůcku pro ty, kdož by hledali uvedení do vědecké práce v oboru práva římského. Tímto zřetelem byl určován též výběr literatury; nešlo tu o úplnou bibliografii, nýbrž o pokyny pro ty, kdož by sami chtěli dále pracovat. Pro uspořádání látky v hlavní partii spisu bylo pak směrodatné přesvědčení o souvislosti mezi otázkou pramenů právních a mezi právem ústavním. Poměr sil, působících na vývoj soukromého práva římského, došel lépe výrazu v líčení synchronickém než chronologickém. Při ocenění jednotlivého pramene právního jest vždy důležité míti současně na mysli i všechny ostatní složky tvůrčího procesu právního.

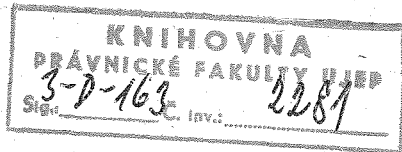
Jestliže jsem se nyní odhodlal použití své knihy jako prvního dílu chystané učebnice soukromého práva římského, vznikla tím potřeba některých změn a doplňků. Základní ráz knihy zůstal však nezměněn. Jde zase o prameny soukromého práva římského a nikoliv v první řadě o jejich dějiny; ty jsou jen *část* úkolu. Vedle svého prvotního úkolu, býti příručkou v semináři, má nyní kniha dáti základ i pro pochopení systému soukromého práva římského a usnadnit historické chápání jednotlivých jeho ustanovení. K tomu jest nezbytně třeba nejen znalosti dějin pramenů, poučujících o dosahu a síle jednotlivého pramene, nýbrž především kritického ocenění hlavního našeho pramene poznání, Justinianových Digest.

Nemám důvodu, proč bych měl věnování knihy. Jména svých učitelů napsal jsem na první stránku knihy z vděčnosti. V učebnici mohou býti i pobídkou adeptům vědy právní.

Ke konci děkuji laskavým posuzovatelům prvního vydání kol. prof. *Vážnému* a *Boháčkovi* za upozornění na různé nedostatky, jakož i příteli *Vladimíru Grohovi* za četné cenné pokyny v partiích, jednajících o ústavních dějinách.

O. S.

V Praze 4. října 1932.

OBSAH:

- § 1. Římské právo soukromé 9
§ 2. Pojem pramenů právních a přehled literatury ... 16

Oddíl první.

DĚJINY PRAMENŮ VZNIKU ŘÍMSKÉHO PRÁVA SOUKROMÉHO.

Hlava první.

POČÁTKY ŘÍMA.

- § 3. Doba královská 25

Hlava druhá.

REPUBLIKA.

- § 4. Nástin poměrů ústavních 31
§ 5. Organizace plebejská 38
§ 6. Lex (Plebiscitum) 41
§ 7. Zákon dvanácti tabulí 46
§ 8. Interpretatio 52
§ 9. Ius honorarium 57
§ 10. Ius gentium 66
§ 11. Právní věda 71

Hlava třetí.

PRINCIPÁT.

- § 12. Změna v ústavě 76
§ 13. Jurisprudence 87
§ 14. Magistrátské tvoření práva 91
§ 15. Hlavní jména a směry klasické jurisprudence 99

Hlava čtvrtá.
ABSOLUTNÍ MONARCHIE.

16. Vznik absolutního císařství	111
17. Tvoření práva	117
18. Justinian	123

Oddíl druhý.

PRAMENY POZNÁNÍ A VĚDECKÉ ZPRACOVÁNÍ ŘÍMSKÉHO
PRÁVA SOUKROMÉHO.

Hlava první.
PRAMENY POZNÁNÍ.

19. Památky předjustiniánské	137
20. Digesta	143
21. Listiny a prameny neprávnické	149

Hlava druhá.

VĚDECKÉ ZPRACOVÁNÍ ŘÍMSKÉHO PRÁVA
SOUKROMÉHO.

22. Glosátoři a komentátoři	154
23. Humanisté a praktici	160
24. Škola historická a kritická	168
Rejstřík	181

§ 1.

ŘÍMSKÉ PRÁVO SOUKROMÉ.

I. Římské právo, ač pozbylo povahy práva platného, jest nicméně jedním z hlavních předmětů v moderním vyučovacím systému, a to nejen na evropském kontinentu, v jehož právních dějinách mělo roli rozhodnou, nýbrž i v Anglii a v Americe, kde se právní vývoj odehrál nezávisle na něm.

Jus privatum.

Význam tento nepřísluší celému oboru práva římského, nýbrž především té jeho větvi, kterou již sami Římané nazývali právem soukromým (*ius privatum*) na rozdíl od práva veřejného (*ius publicum*). Podle definice Ulpianovy (D. I; 1, 1, 2) *publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem.*

Definici této bývá výtýkáno, že rozlišuje právo veřejné od soukromého podle účelu normy, směřuje-li totiž k prospěchu veřejnosti či jednotlivce, ačkoliv všechny normy, i soukromoprávní, slouží prospěchu obecnému. Ve skutečnosti jde tu však spíše o definici popisnou, která považuje za veřejné právo vše, co se týká bytí a činnosti státu římského, kdežto právem soukromým jest to, co upravuje soukromé zájmy jednotlivců. Chybou této definice jest, že v ní není vytknena charakteristický znak práva veřejného, který by je odlišil od práva soukromého. Znakem tím jest, že v poměrech veřejnoprávních vystupuje stát jako nositel imperia. Kde toho není, spravuje se i stát sám normami soukromoprávními, jako na př. ve své činnosti obchodní (stát jako podnikatel).¹

¹) Na rozdíl od dnešních poměrů jsou v římském životě právním časté případy, kde stát vystupuje proti jednotlivcům jako nositel imperia, ačkoliv veřejné zájmy nepřevažují nad zájmy soukromými, nebo ačkoliv jde o ryzí

Digesta.

II. Nejdůležitějším pramenem pro poznání římského práva soukromého jest t. zv. justiniánská kompilace, t. j. zákoníky byzantského císaře Justiniána, pořízené sebráním dosavadního práva římského. Mezi nimi zaujímá nejvýznačnější místo zákoník z r. 529, zvaný *Digesta* čili *Pandectae*.¹ V zákoníku tom jsou ve výtahu zachovány spisy římských právníků z doby principátu, t. j. z I.—III. stol. po Kr. (t. zv. klasická jurisprudence). Již z toho je patrné, že termín „římské právo“ zahrnuje dlouhou dobu vývojovou a označuje historické útvary značně od sebe se lišící. Nejvýznačnější periody ve vývoji římského práva soukromého jsou tři.²

1. Doba národního práva občanského (*ius civile, ius Quiritium*) od počátků Říma do konce druhé punské války.

2. Doba práva světového, jež v římském imperiu za součinnosti juristů (*responsa prudentium*) vytvořil nejprve praetor (*ius honorarium*) a později i princeps (*constitutiones principum, t. zv. ius extraordinarium*).

3. Doba práva císařského od absolutní monarchie Diokleciánovy.

V nejstarší době jedná se o právo svobodných římských občanů (*patres familias*), žijících v uzavřeném okruhu zemědělské obce, organisované nejprve pod vládou králů, později pod vládou spoluobčanů (*magistratus Populi Romani*) jako re-

zájmy soukromé. Tak jest tomu především při úpravě majetkového práva římského státu. Za republiky smlouvy, které stát (*Populus Romanus*) v souvislosti s veřejnou správou uzavíral se soukromníky, podléhaly nikoli řádnému soudnictví, nýbrž správní jurisdikci censorové a tím tedy normám od práva soukromého odlišným (t. zv. *ius populi*). Srv. Heyrovský, Die rechtliche Grundlage des leges contractus, 1884. Teprve za principátu *fiscus*, vytvořený vedle *aeraria Populi Romani* v souvislosti s císařskou administrativou, řídí se v majetkoprávních poměrech se soukromníky právem soukromým a podléhá původně řádným soudům; později ovšem nastupuje tu řízení kogniční (*extra ordinem*), a zajištění i vymáhání nároků fiskálních jest opatřeno četnými výhodami (*privilegia fisci*). K podrobnostem srv. Mitteis, Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians I (1908), 362 ns.

¹ Srv. níže § 18. III. 2. a § 20.

² K této periodisaci srv. na př. Riccobono v předmluvě k ital. překlada Strouxova *Summum ius 1929* (*Annali del Sem. giur. di Palermo* 12, 642 ns). Z pokusů o vylíčení dějin soukromého práva římského v těchto periodách srv. Mayr, *Römisches Rechtsgeschichte* I 2, II 2, III, IV, 1912/13, a Cornil, *Droit romain. Aperçu historique sommaire*, 1921.

publika. Soudní ochrana dostává se záhy za republiky do rukou městského praetora (*praetor urbanus*). Ochraňování tato udílí se ve zvláštních zcela charakteristických formách t. zv. *iudicium privatum*.¹

Iudicium privatum

V rozepřích soukromoprávních nebyl nad římskými občany soudcem státní úředník, nýbrž spoluobčan (*iudex privatus, potroce*), pověřený rozhodnutím sporu praetorem na základě dohody sporných stran. Následkem toho rozpadá se soudní řízení ve dvě stadia:

a) Řízení *in iure*, před praetorem, kde sporné strany zjistí sporné body a se svolením praetorovým stanoví dohodou jednak podmínky, za nichž má být žalovaný odsouzen, po případě osvobozen, jednak osobu rozhodčího, jemuž pak praetor přikáže rozhodnouti.

b) Řízení *apud iudicem*, v němž se věc projedná, provedou se důkazy a rozhodčí vynese rozsudek, který v důsledku autorisace praetorovy je státem vynutitelný.

Proces spočívá tedy jednak na jurisdikčních aktech praetorových (*praetor iudicem dat a iudicare iubet*), jednak na dohodě sporných stran (*žalobce iudicium edit, žalovaný accipit, t. zv. litiscontestatio*), z čehož se podává jeho soukromý ráz. Důsledně nespadá v této podobě celý proces do oboru práva veřejného. Nejdůležitější pojem procesní, *actio*, v níž jsou obsaženy podmínky sporu, jest pojmem soukromoprávním. Proto praví Gaius *Inst. I, 8: Omne autem ius, quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.*

V této podobě byla pak soudní ochrana poskytována po celou dobu světového rozmachu římského imperia, za republiky i za principátu, a to nejen mezi občany, ale i ve sporech cizineckých (*ius gentium*).² Teprve za absolutní monarchie zevšeobecnělo soudní řízení, v němž i vyšetření a rozhodnutí sporu bylo svěřeno orgánu státnímu, t. zv. řízení kogniční (*extraordinaria cognitio*). Na sklonku této doby vzniká pak v Orientu kompilace Justiniánova. Těžiště pozdějšího vývoje římského práva ve starověku přesunulo se totiž ze západu na východ, kde došlo v době Justiniánově k první (byzantské)

¹ K podrobnostem srv. Heyrovský, *Římský civilní proces 1925*, I ns., a Wenger, *Institutionen des römischen Zivilprozeßrechts*, 1925, 18 ns.

² Srv. níže § 10.

recepti klasického práva římského a kde vývoj ten vyzněl v řeckém zákoníku byzantských císařů, Basilikách, vytvořených zpracováním zákoníků Justinianových.

Recepce.

III. Bezprostřední význam pro dnešní poměry právní má římské právo v podobě justiniánské kompilace. Římské právo soukromé stalo se totiž vlivem recepce justiniánských zákonů ve středověku součástí našeho platného právního řádu. Proces recepční¹ počíná renesancí římského práva na severoitalských univerzitách v XI. stol. Není tu tedy přímé souvislosti mezi platností římského práva ve střední Evropě a mezi starověkem. Také v Okcidentu římské právo se sice udržovalo; žilo v jižní Francii, a to ještě v podobě právních sbírek předjustiniánských (*leges romanae*),² živořilo v Itálii.³ Avšak teprve obnovení studií římského práva v Bologni vrátilo západnímu světu znalost římského práva a na jeho základě umění juristického myšlení. Teoretické studium boloňské vedlo záhy k použití římského práva v praxi. Vlivem poměrů politických, sociálních a hospodářských rozšířilo se pak římské právo soukromé po celé střední Evropě, zejména v území německé říše římské, považující se za pokračovatelku římského imperia. Tento zjev převzetí římského práva na půdě, na níž nikdy ve starověku neplatilo, nazýváme recepcí práva římského. Dlužno při ní mít na mysli, že bylo recipováno vlastně právo byzantské, a to v té podobě, jak justiniánským zákoníkům rozuměli profesori severoitalských universit. Platilo subsidiárně jako součástka t. zv. práva obecného.⁴

¹ K první informaci srv. Heyrovský, Dějiny a systém soukromého práva římského, 4. vyd. 1910, 94. ns. a literaturu tam uvedenou. K tomu Vinogradoff, Roman Law in Medieval Europe, 2. vyd. 1929, zejména též o římském právu v Anglii, kam recepce nezasáhla, kde však nicméně v dějinném vývoji římské právo má značný význam formální.

² T. zv. *pays de droit romain* n. écrit, srv. Chénon, Histoire générale du droit français public et privé I (1926), 130 ns.

³ Srv. Besta, Storia del diritto italiano (pub. sotto la direzione di Pasquale del Giudice) I, 1 (1923), 163 ns.

⁴ Platnost *corpus iuris civilis* v Německu jako zákona je ovšem fikcí, podporovanou imperialismem německých císařů, který vykonstrooval kontinuitu německého imperia s imperiem římským. Ve skutečnosti důvodem platnosti zákonů Justinianových byl obyčej. Tím se vysvětluje, že ač *corpus iuris civilis* bylo recipováno jako celek (a platilo, že kdo se dovolává římského práva, habet fundatam intentionem, t. j. nemusí

Když pak docházelo na půdě platnosti recipovaného práva římského koncem XVIII. a počátkem XIX. stol. k velikým teritoriálním kodifikacím práva soukromého, převzaly tyto zákoníky, mezi nimi i u nás platný občanský zákon rakouský z r. 1811, mnoho z ustanovení tehdy platného práva římského v podobě t. zv. *usus modernus pandectarum*. Zejména právo obligační spočívalo v těchto zákonech skoro výlučně na římských základech, ale i mnohá ustanovení práva věcného (zejména mobilárního), majetkového práva rodinného i práva dědického lze vysvětliti jedině z recepce práva římského. Studium práva římského přispívá proto k poznání jednoho z hlavních kořenů dnešního řádu soukromoprávního.

Moderní dogmatika.

IV. Dalším důvodem stále pozornosti, věnované studiu práva římského, je ta okolnost, že vědecké zpracování platného práva římského v stol. XIX. (t. zv. právo pandektní) stalo se základem našeho právního myšlení.¹ Moderní

existenci normy římské dokazovati), přece jen nebylo recipováno vše. Především neplatilo to, co již glosátoři nepřijali, zejména řecké součástky *corpus iuris*. Říkalo se: *quidquid non agnoscit glossa, nec agnoscit curia*. Význam této řečohy je jen negativní, není tím řečeno, že by bylo recipováno vše, co bylo glosováno. Glosátoři glosovali bez ohledu na praktickou použitelnost římského práva, jim šlo jedině o výklad starých zákonů. V rámci glosy rozhoduje pak o recepci skutečné užívání těch kterých pravidel. Proto neplatila na př. ustanovení římská o otrocích, nebyla recipována stipulace v původní římské podobě, ač příslušná ustanovení zákoníků justiniánských byla glosována.

¹ K násl. srv. z novější literatury: Ferrini, *Lote antiche e recenti contro il diritto romano*, 1901 (Opere 4, 413); Mitteis, *Antike Rechtsgeschichte*, 1917; Partsch, *Vom Beruf des römischen Rechtes in der heutigen Universität*, 1920; Sommer, *Reforma právníckých studií*, 1925, 53 ns.; Wenger, *Der heutige Stand der römischen Rechtswissenschaft*, 1927; Schwarz, *Pandektenwissenschaft und heutiges romanistisches Studium*, 1928; Betti, *Diritto romano e dogmatica odierna*, Arch. giur. 99 (1928), 158 ns.; 100, 47 ns.; *Educazione giuridica odierna e ricostruzione del diritto romano*, Bull. 39 (1931), 33 ns. Riccobono, *Nichilismo critico-storico nel campo del diritto romano e medievale*, 1930; Bruck, *Römisches Recht und Rechtsprobleme der Gegenwart*, 1930, a k tomu Boháček v čas. Bratislava, 4 (1930), 426 ns.; Biondi, *Prospettive romanistiche* v *Annuario della univ. cattol. del Sacro Cuore*, Anno accadem. 1931—32, Milano, 1933, 55 ns. Betti ukazuje případně na význam moderní civilistické dogmatiky při výzkumu klasického práva římského. Dogmatika ta, zejména v pracích německé školy obecného práva v XIX. stol. byla vypracována do takových jemností, že je vhodným nástrojem při pronikání do vývoje myšlení klasických právníků. Srv. moje *Novější směry*, 78.

'dogmatika právní spočívá na pojmech, jež ve staletém úsilí evropské práce vědecké byly formovány ve snaze porozumětí rozhodnutím římských klasických právníků. Díla římských juristů jsou kasuistická, t. j. obsahují skoro výlučně řešení konkrétních praktických případů. Jsou to většinou odpovědi na otázku: *qualis actio?* Rozhodnutí ta nejsou zpravidla juristou odůvodňována a neprozrazují tudíž, jakým myšlenkovým postupem k nim právník dospěl. Zásady římského právního myšlení pokoušela se odkryti teprve novější právní věda, a počátek tohoto abstraktního zpracování rozhodnutí klasických právníků lze nalézt již u glosátorů a jejich následovníků komentátorů. Scholastická metoda obou těchto škol vedla k prvému pokusu o tvoření pojmů právních a forem juristického myšlení, které se sice od klasického způsobu myšlení značně odlišovaly, zůstaly však nicméně v dalším vývoji studií o právu římském obecným prostředkem juristického chápání a vyjadřování. Na tom základě historickoprávní škola německá v stol. XIX., vracejíc se k poznání t. zv. čistého práva římského, t. j. práva justiniánského, očištěného z přínosu domácího práva německého, velikým úsilím systematickým dospěla k vypracování moderní civilistické dogmatiky, jejíž způsob pojmové práce stal se namnoze směrodatným pro právnícké myšlení i v jiných oborech než v právu soukromém. Nejinak i ve Francii studium právní vlivem práva římského spočívalo a spočívá dodnes na základě civilistickém. Na podkladě pandektního práva vznikla tak obecná teorie práva soukromého, společná všem národům, v jichž dějinách právo římské hrálo rozhodnou roli, a vyhledávaná i jinými kulturními národy. Římské právo stalo se tak důležitým činitelem dorozumění mezi národy a usnadňuje velmi moderní snahy, dospěti srovnáváním právních řádů k sblížení právních úprav v jednotlivých státech.

Ars aequi et boni.

V. Moderní výzkum římského práva klasického metodou interpolační a srovnávací studium práv antických seznamují nás s jedinečným uměním římských juristů tvořiti v praktickém rozhodování právním nové právo (*ars aequi et boni*) a umožňují vniknouti do vývoje právníckého myšlení římského. Římská kasuistika je dnes nejlepší školou právníckého myšlení a rozhodování, neboť je prostá vši dogmatické stro-

hosti, slouží praktickým potřebám života a přece nikdy nepouští půdu práva, zapojujíc nové myšlenky právní organicky do základů právního řádu. Nikoliv svými ustanoveními materiálními, jež byla stejně jako každý jiný obsah právní podmíněna poměry své doby, nýbrž touto formální dokonalostí zůstává i dnes římské právo „*ratio scripta*“. Zároveň můžeme sledovati závislost římského práva na měnících se poměrech hospodářských a sociálních v nepřetržitém vývoji od agrární obce přes obchodové světové imperium k byrokratickému úpadkovému státu absolutnímu; počáteční bod vývoje jest dán zákonem XII tabulí, kulminační bod praetorským ediktem, závěr pak justiniánskou kompilací.

Tímto juristickým a sociologickým významem moderních historicko-právních studií romanistických dlužno vysvětliti stále stoupající zájem anglo-amerického světa právního o právo římské, které v této oblasti právní nikdy nebylo právem platným a přece tu zaujímá vždy důležitější postavení ve vědě, v studiu i v praxi.¹ Svými formálními vlastnostmi blíží se zejména římské právo klasické velice právu anglickému, jehož kasuistika živě připomíná římský způsob právnícké práce. Studia romanistická v nejnovější době směřují tak opět k universalismu, třebaš v jiné podobě než ve středověku.

VI. Tento mnohostranný význam ztěžuje ovšem značně úkol vylíčiti soustavně právo římské. Jak patrnó, lze právo římské chápati různým způsobem: buď jako klasické právo římské nebo jako právo justiniánské, jemuž zase jinak rozuměl středověk a jinak německá škola historickoprávní, nebo konečně jako právo pandektní. Vylíčení římského práva klasického usnadní vniknutí do studia nejdůležitějšího pramene poznání klasické jurisprudence římské, *Digest*; naráží však na obtíž, plynoucí z toho, že studia směřující k poznání klasického práva římského nejsou ještě dávno ukončena, takže mnoho tu zůstává ve stavu nejistoty. Mimo to bezprostřední význam klasického práva pro poznání práva dnešního je snížen tím, že v justiniánské kompilaci, v jejíž podobě se teprve římské právo stalo podkladem recepce, zvláštní ráz práva klasického byl značně setřen. Pro historický základ platného právního řádu jsou tudíž nezbytna studia o ději-

¹) Srv. na př. Valleur, *L'enseignement du droit en France et aux États-Unis*, 1929, a k tomu můj referát ve *Věstníku čsl. ústř. spolku učitelů vysokoškolských*, 21, 20 ns.

nách římského práva ve středověku a v samém novověku, jež ovšem namnoze ještě leží ladem. Pro dnešní způsob právního myšlení pak obzvláště důležitou jest podoba, již se dostalo římskému právu v právu pandektním, jednak pro systematické zpracování, jednak proto, že novější pokusy kodifikační, na př. i válečné novely k rakouskému občanskému zákonu, stály pod určujícím vlivem pandektistiky a plodu jejího, německého občanského zákona.

S hlediska vyučovacího jest tedy nasnadě podati výklad o soukromém právu římském především jako úvod do moderního práva občanského, při čemž však nelze pominouti charakteristického způsobu myšlení právního, vytvořeného klasickými právníky. Vniknouti do jejich metod lze jedině studiem historickoprávním. V té souvislosti nabývá zvláštního významu studium pramenů soukromého práva římského.

§ 2.

POJEM PRAMENŮ PRÁVNÍCH A PŘEHLED LITERATURY.

I. O právních pramenech mluvíme v dvojím smyslu; označujeme tak jednak prameny vzniku práva, jednak prameny jeho poznání. Tento dvojnásobný význam zařazuje termín „právní prameny“ po každé do zcela odlišného oboru vědního.

Prameny vzniku práva.

O vzniku práva můžeme pojednati buď s hlediska právně filosofického, čímž docházíme k teorii právních pramenů,¹ buď s hlediska pozitivistického, hledajíce v platném právu odpověď na otázku, jak vzniká právo v určitém státě, buď s hlediska historického, zkoumajíce vývoj tvoření práva určitého národa. V životě každého národa je stát jedním z nej-mocnějších činitelů právo tvorných. Jestliže ústava státu rozhoduje o tom, kterým orgánům státním přísluší nejvyšší moc ve státě, je otázka pramenů vzniku práva především otázkou práva ústavního, a důsledně bude i historie právních pramenů

¹) Srv. na př. Ross, Theorie der Rechtsquellen, 1929.

co nejtěsněji spjata s ústavními dějinami. Přirozená převaha zákona v právním dění moderního státu vzbuzuje na prvý pohled dojem, jako by zákon byl jediným pramenem práva, a předpisy ústavy o tom, komu přísluší moc zákonodárná, výlučně odpovídaly na otázku, z čeho právo ve státě vzniká. Historické studium problému opravuje však tento názor a vede pozornost naši i k jiným činitelům právo tvorným, než je státní zákon, který se objevuje historicky teprve na vyšším stupni státního vývoje, a ani pak nebývá výlučným pramenem práva. Historické poznatky promítnuté do přítomnosti ukazují k tomu, že i dnes vedle zákona působí na další tvoření práva jiné síly, ústavou výslovně nedoznané. Touto cestou docházíme pak k ověření správnosti jednotlivých teorií právních pramenů.

Úkolem naším bude vylíčiti dějiny pramenů soukromého práva římského. Zmíněná souvislost této otázky s dějinami ústavními sama již naznačuje cestu k výkladu synchronistickému. Jako se ústavní vývoj římský dál v etapách, tak ani dějiny pramenů právních nelze jinak pozorovati, má-li jasně vystoupiti poměr sil, působících v tom kterém období vývoje na tvoření práva.

Pro stanovení těchto period není dle toho směrodatný vývoj soukromého práva římského, nýbrž vývoj práva ústavního, jehož převraty budou i caesurami výkladu o dějinách pramenů vzniku práva. V důsledku toho nekryjí se tyto periody s obdobími, v nichž bývá líčen vývoj soukromého práva římského,¹ a na jejichž stanovení mají vliv především poměry hospodářské a sociální, nikoli výlučně poměry politické. Podle význačných událostí ústavního života římského podávají se pro vylíčení dějin pramenů vzniku práva tyto periody:

1. Doba královská, jež končí násilným vypuzením etruské dynastie z Říma.

2. Republika, končící nezdarem pokusů o zavedení monarchie podle vzoru řecko-orientálního a zdánlivou restaurací republiky za Augusta.

3. Principát, končící po rozbrojích druhé polovice třetího století po Kr. nastolením režimu absolutistického za Diokleciána.

4. Dominát (absolutní monarchie).

¹) Viz § 1 sub II.

Prameny poznání práva.

II. Je-li problém pramenů vzniku práva otázkou eminentně právní, jde při pramenech poznání práva spíše o problém vědy historické. Pramene poznání práva rozumíme veškerý materiál, z něhož můžeme čerpat poučení o právních předpisech a o právním životě určitého národa. Zřejmě mohou tu jako pramen poznání sloužiti i dokumenty, určené podle své povahy k účelu zcela jinému než k doložení právního života nebo k výkladu právních předpisů. Díla krásné literatury, romány i básně, spisy historické i filosofické dovedou mnoho prozraditi o právu své doby. Vedle takových „neprávnických“ pramenů poznání přicházejí ovšem v první řadě v úvahu prameny právnícké. Nejsou to jen texty zákonů nebo knihy, vykládající o právu, nýbrž i dokumenty denního života právního, zejména listiny o právních jednáních, úřední podání, vyřízení úřadů, hospodářské zápisy, bankovní akta a pod. Tento materiál „archivní“ namnoze teprve dokresluje obraz získaný z právních předpisů, jež samy o sobě, vyslovující postuláty, nejsou ještě zárukou toho, že skutečný právní život se podle nich řídil. Skutečnost právní se často velmi podstatně rozchází s právními normami.

Proti všemu tomuto materiálu splňuje věda především úkol historické kritiky, tím obtížnější, čím vzdálenější je doba, o níž materiál ten svědčí. Dlužno zjistiti pravost zachovaného textu, jeho ryzost a spolehlivost. Texty bývají falšovány, nedbale dochovány nebo opatřeny pozdějšími přídávky. Teprve když je metodicky zjištěn pravý text, přistoupíme k jeho hodnocení a vědeckému výkladu.

Z toho se nám podává nutnost doplniti výklad o dějinách pramenů výkladem o pramenech poznání a metodách jejich zpracování. Obojí dohromady teprve umožní správné ocenění a pochopení jednotlivého dokladu o právním životě římském.

Právo ústavní.

III. 1. Četné styčné body mezi dějinami pramenů soukromého práva římského a vývojem římské ústavy vedou k tomu, hledati vnější rámec výkladů o pramenech vzniku práva v římské ústavě. V otázkách ústavního práva římského zůstává i dnes ještě autoritou veliké jméno Theodora Mommsena.¹

sen a.¹ Z jeho děl stojí tu na prvním místě *Römisches Staatsrecht*.² Stručný přehled Mommsenova učení podává *Abriss des römischen Staatsrechts*.³ Pěkný přehled starší literatury k dějinám ústavního práva římského má Costa, *Storia del diritto romano pubblico*.⁴ Z ostatní literatury lze uvésti:

Herzog, *Geschichte und System der röm. Staatsverfassung* I, 1884 (doba královská a republika), I, 1887—1891 (doba císařská). Zoll, *Historia prawodawstwa rzymskiego* I, *Historia organów ustawodawczych*, 1902. Willems, *Le droit public romain*, 6. vyd. 1888; 7. vyd. 1910. Bouché-Leclercq, *Manuel des institutions romaines*, 1886. Serafini, *Il diritto pubblico romano* I, 1896. Greenidge, *Roman public life*, 1922 (otisk I. vyd. z r. 1901). Abbott, *A history and description of roman political institutions*, 3. vyd. 1911. Bussel, *The roman empire. Essays on the constitutional history from the accession of Domitian to the retirement of Nicephorus III.*, I, II, 1910. Král-Groh, *Státní zřízení římské*, 1921. Homo, *Les institutions politiques romaines*, 1927. Levi, *La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare* 1928.

Dějiny politické, kulturní a hospodářské.

2. Mnoho poučení o otázkách ústavního vývoje lze naléztí též v dílech o římské historii. Dlužno tu přihlídnouti vedle historie politické též k dějinám kulturním a hospodářským. Pro juristu jsou tu zajímavá především díla obou italských dějepisců E. Paise⁵ a G. de Sanctis⁶ a ruského papyro-

¹) Srv. L. M. Hartmann, Theodor Mommsen. Eine biographische Skizze, 1908.

²) Sv. I., 3. vyd., 1887, jedná o magistratuře; sv. II., 1, 3. vyd., 1887, o jednotlivých magistraturách; II, 2., 3. vyd., 1887, o principátu; sv. III., 1, 1887, o občanstvu, a sv. III., 2, 1888 o senátu.

³) 2. vyd., 1907, vyšlo v Bindingově *Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft*.

⁴) 2. vyd., 1920, vyšlo v Manuali Barbèra, sv. 7., Firenze.

⁵) *Storia di Roma dalle origini all'inizio delle guerre puniche*, sv. I.—V., vychází nyní v 3. vydání. *Storia dell'Italia antica*, sv. I., II., 1925; *Storia di Roma durante le guerre puniche*, sv. I., II., 1927; *Storia di Roma durante le grandi conquiste mediterranee*, 1931; *Storia interna di Roma e governo d'Italia e delle provincie dalle guerre Puniche alla rivoluzione Graccana*, 1931; *Ricerche sulla storia e sul diritto pubblico di Roma*, sv. I.—IV., 1915 ns.; *Histoire romaine I. Des origines à l'achèvement de la conquête*, 1926.

⁶) *Storia dei Romani*, sv. I.—IV., 1907—1923.

loga a historika Rostovceva.¹ Z ostatní přčetné literatury² budiž uvedeno pro první informaci:

Beloch-Neumann-Pöhlmann, Geschichte des Altertums, 1910 (Ullsteins Weltgeschichte I). Goetz-Beloch-De Sanctis-Hohl-Soden, Hellas und Rom (Propyläenweltgeschichte), 1931. Bloch, La république romaine 1919. Bloch-Carcopino, La république romaine de 133 av. I.-C. à la mort de César, 1929. Bloch, L'empire romain, 1922. Hartmann-Kromayer, Römische Geschichte, 1919. Niese-Hohl, Grundriss der röm. Geschichte nebst Quellenkunde, 1923. Vogt, Römische Republik, 1932. Wolf, Römische Kaiserzeit, 1932. Ferrero-Barbagallo, Roma antica, sv. 1—3, 1921/22. Albertini, L'empire romain, 1929. Stein, Geschichte des spätröm. Reiches I, 1928. Wilamowicz-Kromayer-Heisenberg, Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer, 2. vyd. 1923.

Weber, Die römische Agrargeschichte, 1891. Weber, Agrarverhältnisse im Altertum (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 3. vyd., 1 [1909], 141 ns., otištěno v Ges. Aufsätze zur Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, 1924, str. 190 ns). Frank, An economic history of Rome, 2. vyd. 1927. Toutain, L'économie antique, 1927.

Baumgarten, Die hellenistisch-römische Kultur, 1913. Bailey, The legacy of Rome, 1924. Otto, Kulturgeschichte des Altertums, 1925. Groh, Starý Řím, 1931.

Dějiny pramenů.

3. Vlastní dějiny pramenů právních bývají zpracovány buď samostatně nebo v souvislosti s dějinami ostatních institutů právních nebo konečně v čele systematických výkladů o soukromém právu římském. Začátečník sáhne nejprve po této poslední skupině děl. Lze se tu dotknouti jen příkladem skvělého vylíčení dějin pramenů v Sohmově učebnici sou-

¹) A history of the ancient world, vol. II., Rome 1927 (překlad z ruského originálu, vyšlého 1924 v Berlíně). The social and economic history of the roman empire, 1926 (něm. překlad Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Kaiserreich I, II.

²) K ocenění jejímu srv. na př. Einleitung in die Altertumswissenschaft, sv. 3., 1923; Beloch-Kornemann, Röm. Geschichte, str. 197 ns., 271 ns.

kromého práva římského¹ nebo logicky přísně sevřeného výkladu v učebnici Heyrovského.²

Hlubšímu proniknutí poslouží studium děl druhé skupiny, jež podávají vylíčení dějin pramenů metodou synchronistickou v čele jednotlivých vývojových epoch římského práva soukromého nebo v souvislosti s celkovými dějinami práva římského. Tak nejnověji Kübler³ s bohatými údaji z pramenů a z literatury, zejména německé, velmi originálně a se vřádnou úměrností v hloubce a šířce podání Bonfante,⁴ z ostatní literatury pak na př.:

Mayr, Römische Rechtsgeschichte I—III, 1912/1913. Cornil, Droit romain. Aperçu historique sommaire, 1921. De Francisci, Storia del diritto romano I, 1926 II, 1, 1929. Chiazzese, Introduzione allo studio del diritto romano privato, 1931. Arangio-Ruiz, Corso di storia del diritto romano, 2. vyd. 1931. Clark, History of roman private law I—III, 1906—1919. Muirhead, Historical introduction to the private law of Rome, 3. vyd. 1916. Cabral de Moncada, Elementos de história do direito romano, 1923.

Na vylíčení samotných pramenů právních, po případě ve spojení s právem ústavním, jsou obmezeny následující spisy:

Rudorff, Römische Rechtsgeschichte I, sv. Rechtsbildung, 1857, podnes cenné bohatým materiálem pramenů. Karlova, Römische Rechtsgeschichte I, Staatsrecht und Rechtsquellen, 1885. P. Krüger, Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechts, 2. vyd. 1912. Bruns-Lenel, Geschichte u. Quellen des römischen Rechts (Holtendorff-Kohler, Enzyklopädie der Rechtswissenschaft I, 1915). Kipp, Geschichte der Quellen des römischen Rechts, 4. vyd. 1919. Siber, Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung I, Römische Rechtsgeschichte, 1925. Ferrini, Storia delle fonti del diritto romano e della giurisprudenza romana, 1885. Costa, Storia delle fonti del diritto romano, 1909. Pacchioni, Storia della costituzione e delle fonti del diritto (Corso di diritto romano; sv. I., 2. vyd. 1918). Ferrari, Appunti

¹) Sohm-Mitteis-Wenger, Institutionen. Geschichte und System des römischen Privatrechts, 17: vyd. 1924.

²) Dějiny a systém soukromého práva římského. 7. vydání upravili Sommer a Vážný 1929.

³) Geschichte des römischen Rechts, 1925.

⁴) Storia del diritto romano, 2, sv., 3. vyd. 1923, franc. překlad Histoire du droit romain I, II, 1928.

di storia del diritto romano, 1926. Zoll, *Historia prawodawstwa rzymskiego II, Historia źródeł prawa prywatnego*, 1906. Lošikij, *Istorija i sistema rymškoho privatnoho prava*. I. *Istorija džerel rymškoho prava*, 1921.

IV. Studium pramenů poznání římského práva soukromého předpokládá nutně historickou orientaci, již podávají výklady o dějinách pramenů. Orientací tou je umožněno správné historické zařazení a pochopení jednotlivého pramene. Tím však je učiněn teprve prvý krok na cestě poznání. Dalším úkolem je kritika, ocenění a výklad toho kterého pramene. Podmínky tohoto výkladu jsou dány zvláštní povahou hlavních pramenů poznání římského práva soukromého. Prameny ty lze přibližně zařaditi do dvou velikých skupin. Jsou to jednak díla římských právnických spisovatelů, jednak listiny, zachované na řeckých papýrech.¹

Jurisprudence.

1. Při ocenění pramenů první skupiny, i když se při něm jedná jen o výklad historickoprávní, záleží především na správném vystižení právníké myšlenky v tom kterém výroku římského juristy obsažené, jde tedy o práci eminentně juristickou, která nemůže se obejít bez právníké dogmatiky. Tuto juristickou metodu vynucuje si podoba, v níž nám jsou zachovány spisy římských právníků I.—III. stol. po Kr. Známe je totiž skoro výlučně jen z *Digest*. V tomto zákoně, pořízeném ze starší literatury, lze zjistiti různé vrstvy vývoje právního myšlení a pojmání. Proto pouhá popisná metoda tu nestačí. Dlužno vniknouti do vnitřní juristické struktury každého textu právníkým výkladem. Tím právě je dán výchovný význam studia římského práva pro práci na právu pozitivním. Úkol romanisty je však o to nesnadnější než úkol pozitivisty, že naše texty nejsou, jak patrně, homogenní. Proto výklad dogmatický musí spočívat na kritickém výkladu pramene, zjišťujícím metodou zároveň juristickou i filologickou² jeho ryze. Tato filologická práce je juristovi značně usnadněna právníkými slovníky a indexy, pořádacími způsobem namnoze vyčerpávajícím veškerý příslušný jazykový materiál.

¹ K podrobnostem srv. Sommer, *Novější směry v romanistice v Památku Všehrdu*, 1918, str. 75 ns. a § 19 až 21 tohoto spisu.

² Srv. Bonfante, *Il metodo filologico negli studi di diritto romano*, *Scritti Salandra*, 1928, 121.

Pro prvou informaci poslouží výborně Heumann-Seckel, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (9. vyd. 1907 a později v nezměněném otisku). Gramatickou pomůcku a zároveň úvod do studia jazyka římských právníků poskytnou *Grammatica zur selbständigen Erlernung der römischen Sprache und zur Wiederholung insbesondere für Rechtsstudierende*, 2. vyd. 1923, a *Wegweiser in die römische Rechtssprache*, 1912. Pro hlubší vniknutí nutno sáhnouti k úplným slovníkům.¹

Papýri.

2. Také při práci s listinami papýrovými pojí se k juristickému proniknutí jednotlivého dokumentu výklad filologický. Právníkému pochopení listin napomáhá výtečné dílo *Mitteis, Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, 2. sv. 1912.² Studium filologické je tu pak juristovi usnadněno slovníky Preisgovými.³

Komparace.

3. V poslední době staví se do služeb romanistiky i srovnávací metoda právní. Je to umožněno hlubším pronikáním do podrobností jednotlivých antických práv, zejména práva

¹ *Vocabularium iurisprudentiae romanae* I, 1903; II, 1, 1906; 2, 1913; III, 1, 1910; 2, 1931; IV, 1, 1914; V, 1, 1910; 2, 1917; 3, 1931. *Vocabularium codicis Justiniani* I, 1923 (Mayr), II, 1925 (San Nicolò). *Heidelberger Index zum Theodosianus*, 1925 (Gradenwitz), a *Ergänzungsband*, 1929 (theodosiánské a posttheodosiánské novely): *Ergänzungsindex zu Jus und Leges*, 1930 (Levy), obsahující poklasické prameny právní jinde neexcerpované (srv. S. Z., 46, 287). Zanzucchi, *Vocabolario delle Istituzioni di Gaio*. Longo, *Vocabolario delle costituzioni latine di Giustiniano* v *Bull. X* (1897—98). Bortolucci, *Index verborum graecorum quae in institutionibus et digestis occurrunt*, 1906 (Arch. giur. 76). Gradenwitz, *Index k Brunsovým Fontes*, 1912. Mimo to připravují se slovníky k Justinianovým Novelám (srv. Wenger, *Über Papyri und Gesetzesrecht und über den Plan eines Wortindex zu den griechischen Novellen Justinians*, 1914) a k justiniánským Institucím (Vassalli).

² Další materiál nalezne začátečník v díle P. M. Meyer, *Juristische Papyri. Erklärung von Urkunden zur Einführung in die juristische Papyruskunde*, 1920. Pro seznání technické stránky listin je důležitý pro právníka též úvod ve spise Wilckenově, *Grundzüge der Papyruskunde*, 1912.

³ *Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens in den griechischen Papyrusurkunden der ptolem.-röm. Zeit*, 1915; *Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden*, I-III, 1924—1931.

reckého a práv orientálních.¹ Srovnávací metoda má ovšem i svoje meze i svoje nebezpečí.² Dlužno při ní počítati vždy s možností nezávislých jevů paralelních.

Dějiny vědy.

4. Důležité pro vniknutí do metod romanistické práce jsou i dějiny romanistiky.³ Vědecká práce o právu římském datuje se od italských glosátorů a souvisí s objevením Justinánských Digest ve středověku. Od té chvíle již vědecká práce tato nepřestala. Studium římského práva děje se po staletí v mezinárodní soutěži všech kulturních národů, i těch, pro něž římské právo nemělo bezprostředního významu praktického.

¹) Wenger, Römische Recht und Rechtsvergleichung, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie XIV (1920), 1 ns.; Rechtshistorische Papyrusforschung, Archiv für Kulturgeschichte XIX, 106 ns.; Wesen und Ziele der antiken Rechtsgeschichte ve Studi Bonfante, 2 (1930), 463 ns. Srv. též Wenger, Der heutige Stand der römischen Rechtswissenschaft, 1927; San Nicolò, Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen, 1931. S hlediska obecného srv. o srovnávací metodě právní na př. Messineo, L'indagine comparativa negli studi giuridici, Arch. giur. 105 (1931).

²) Srv. Mitteis, Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium, 1917, 10 ns., a italský překlad této práce s poznámkami Riccobonovými v Annali del Sem. giur. di Palermo, 12, 477. Dále Zulueta, L'histoire du droit de l'antiquité, Mélanges Fournier, 1929, 787 ns.

³) Srv. Seckel, Das römische Recht und seine Wissenschaft, 1921.

ODDÍL PRVNÍ.

DĚJINY PRAMENŮ VZNIKU ŘÍMSKÉHO PRÁVA SOUKROMÉHO.

HLAVA PRVNÍ.

POČÁTKY ŘÍMA.

§ 3.

DOBA KRÁLOVSKÁ.

Založení Říma.

Zprávy starověkých spisovatelů o počátcích Říma nejsou spolehlivé. Při posuzování jich dlužno míti na mysli, že tu jde o historické záznamy, vzniklé v době o staletí pozdější¹ a čerpající z materiálu málo přesného, neboť ani Římané sami neměli bezpečných pramenů pro poznání svých nejstarších dějin, jsouce většinou odkázáni jen na ústní podání; již tou cestou vniklo do jejich dějepisceví mnoho legendárního žvlvu.

Legendou jest vypravování o založení Říma Romulem a Remem² a o přidělení heredia ve výměře dvou jiter půdy každému občanu.³ Kladou-li Římané tyto události do polo-

¹) K otázkám sem spadajícím srv. De Sanctis, Storia dei Romani, 1 (1907), str. 1 ns.; Pais, Storia critica di Roma, 1 (1918), str. 1 ns.; Rosenberg, Einleitung und Quellenkunde zur römischen Geschichte, 1921; Niese-Hohl, Grundriss der römischen Geschichte, 1923, str. 12 ns.; Pais-Bayet, Histoire romaine, 1926, 1, 1 ns.

²) Pais, l. c., 1, 282 ns.

³) Srv. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, 2. vyd., 1912, 2, 424 ns. (3. vyd. poríženo Oertlem 1925, 2, 334 ns.); Weber, Ges. Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (1924), str. 198 ns. (= Handwörterbuch der Staatswissenschaften³, 1, 144 ns.). Bina iugera je něco méně než dva korce půdy (asi $\frac{1}{2}$ ha). V pozdější době bývaly kolonie, sloužící vojenským účelům, zřizovány přidělem 2 jiter půdy — patrně pro domek a zahrádku. Plin. N. H. 18, 2, 7 (s nadsázkou ovšem) praví, že v jeho době dvě jitra půdy sotva stačila pro zřízení kuchyně.

vice VIII. stol. př. Kr., je to vyvráceno zjištěním, že v té době se ještě na foru pohřbívalo. Řím vznikl později, asi koncem VII. stol. sloučením starších latinských osídlení na pahorcích římských, pravděpodobně zasáhnutím etruského dobyvatele, šířícího svoji moc do Latia a Kampanie.¹ Střediskem nového města, zahrnujícího čtyři okrsky, stalo se *Forum*. Latinské obyvatelstvo města, zachovavší si i pod cizí vládou národní svéráz, živilo se zvláště zemědělstvím a chovem dobytka. Hospodářské a sociální poměry této doby odrážejí se zřetelně v právnícké struktuře římské rodiny.

Familia.

Familia je organismem ryze juristickým.² Nejde tu o ochranu jednotlivce jako v dnešní rodině, nýbrž o absolutní moc otce (*pater familias*) nad poddanými. *Pater familias* je suverenním vládcem nad osobami i věcmi patřícími k rodině. Moc jeho není nepodobna svrchované moci státní,³ spočívajíc v sobě samé a zahrnujíc nejdílně celý okruh familie. Kořený tohoto ryze juristického pojetí rodiny dlužno patrně hledati v hospodářské uzavřenosti římského selského hospodářství nejstarší doby.⁴ Stejně jako pouto juristické, váže rodinu v jednotu i hospodářský úvazek domácího hospodářství, na venek uzavřeného a tedy soběstačného, které všechnu svoji spotřebu

kryje vlastní produkcí, ale také vše, co vyrobí, doma spotřebuje. Je tím dán jistý rys patriarchálního hospodaření, odehrávajícího se na půdě,¹ jejímž je hlava rodiny neomezeným pánem.² Jednota a vylučnost rodinného svazku zračí se i v tom, že plnou soukromoprávní způsobilost má jedině *pater familias*. Nejstarší římské právo soukromé je právem těchto hlav rodin,³ jednotkou tu není jednotlivec, individuum, nýbrž římský dům, representovaný hlavou rodiny.

Politická organisace.

Politický život ve státě ovšem musí počítati s jednotlivcem. *Filius familias* se účastní veřejného života a nese jeho břemena, především jako voják. Nicméně ani politická struktura římské společnosti nespočívala na individuum, nýbrž na jistých svazech. V této souvislosti nelze přehlédnouti způsob sociálního rozvrstvení obyvatelstva v nejstarším Římě. Nejvýznačnější třídy, s nimiž se tu setkáváme, byli *patricii* a *plebs*. Obojí jsou občany. Rozdíl mezi nimi byl vytvořen postupnou politickou diferenciací, jež v agrární obci musila nad rolnický průměr vynésti patricie jako majitele větších pozemkových komplexů, takže se tu patrně setkáváme s rozdílem mezi velkostatkáři a maloroľníky.⁴ Velkostatkářská šlechta byla se-

¹ K podrobnostem srv. studie V. Groha, *Řím, 1923*, a I primordi di Roma v *Rend. d. pontif. Accad. di archeol.* 3, 1925, zvl. str. 226 ns. Spolehlivým pramenem poznání pro tuto nejstarší dobu je jedině materiál archeologický. K problému etruskému srv. též Fell, *Etruria and Rome, 1924* (k tomu Groh, *Listy fil.*, 1925, 373 ns.); Ducati, *Etruria antica I, II, 1925*; Solari, *Vita pubblica e privata degli Etruschi, 1931*.

² Srv. Riccobono, *Istituzioni (Lezioni)*, 1910, 232 ns.; Bonfante, *Diritto di famiglia (1924)*, 5 ns.

³ Srv. Mitteis, *Röm. Privatrecht* 1, 73 ns.; Wenger, *Hausgewalt und Staatsgewalt im röm. Altertum, 1924* (*Miscellanea Ehrle II*, 1—55). Postavení muže jako hlavy rodiny, charakteristické pro národy indoevropské, došlo u Římanů touto juristickou organizací rodiny zvláštního důrazu. Matriarchát byl Římanům naprosto cizí; srv. Wenger, l. c., 8 ns.; Kornemann, *Die Stellung der Frau in der vorgriechischen Mittelmeerkultur, 1927*.

⁴ Nechci tím tvrditi, že by římská rodina byla organismem ryze hospodářským, bez jakéhokoliv momentu politického ve vnitřním uspořádání rodiny i v poměru na venek. K otázce této srv. s jedné strany Arangio-Ruiz, *Le genti e la città (1914)*, str. 15 ns., 58 ns., a Corso di *Istituzioni (1927)*, 391 ns., s druhé Bonfante, *Scritti giur.*, 1 (1921), 1 ns., 18 ns. Dále De Francisci, l. c., a Betti, *Bull.*, 34, 1925, 268 ns.

¹ S tím patrně souvisí i vytvoření zvláštní kategorie věcí, t. zv. *res Mancipii*, představujících na půdě italské nejdůležitější předměty selského hospodářství. Srv. Bonfante, *Res Mancipi e res nec Mancipi, Scritti giur.* 2, 1 ns.; De Francisci, *Il trasferimento della proprietà (1924)*, 25 ns.; Boháček, *Práva věcná, 1932*, str. 27 ns.

² Srv. Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft (1904)*, 108 ns. Přirozené není v tomto systému hospodaření volného místa pro vnitrozemský obchod a pro živnosti: srv. Gummerus, *čl. Industrie u. Handel v Pauly-Wissowa, Realenc*, 9, 1439 ns.; T. Frank, *An economic history of Rome, 1927*. Důsledně má právo oblažní v těchto počátcích hospodářského vývoje význam v celku podřizený.

³ Srv. Bonfante, *Istituzioni-*, 141.

⁴ Srv. E. Meyer, *Handwörterbuch der St.-W.*,² *čl. Plebs*; Král-Groh, *Státní zřízení*, 44 ns.; tím je zajisté s dostatek vysvětleno vyloučení *conubia* mezi patricii a plebeji. V novější době bývá rozdíl mezi patricii a plebeji opět pojímán jako rozdíl kmenový. Binder, *Die Plebs (1909)*, vidí v plebejích původní latinské obyvatel Říma, porobené samnitskými patricii (srv. proti tomu již Vančura ve *Sborníku* 10, 129); Rosenberg, *Studien zur Entstehung der Plebs*, *Hermes*, 48 (1913), 359 ns., spatřuje v plebejích naopak cizince, kteří do Říma přišli za obchodem a živností. To vše jsou dohady, jež nelze bezpečně zdůvodniti. Nesprávné je také uváděti problém tento ve vztah s klientelou. Ve sporech patriciů s plebeji

skupena v *gentes*.¹ Kdežto malý rolník chrání zděděný majetek proti rozdrobení začasť na úkor vlastního rodu, umožňuje dostatečně rozsáhlá půda velkostatkářská i po generacích udržeti vědomí příslušnosti k společnému rodu, který společným osídlením podtrhuje svůj význam politický. V historických dobách vyvinuté státní moci se ovšem tento význam vždy více zeslabuje, až zbývá i na poli soukromého práva sotva stín někdejší organizace gentilské. Reminiscence na politický význam rodu uchovala se ve zprávě, podle níž uzavřený počet rodů (300) tvořil prý základ nejstarší politické organizace římské.² Tato organizace politická spočívala na skupinách občanstva, zvaných *curiae*,³ jichž bylo třicet; vždy deset bylo sloučeno ve vyšší celek, zvaný *tribus*. Vedoucí úlohu v kurii hrála nepochybně šlechta v té které kurii organizovaná. I tím je určován politický význam jednotlivých rodů, nevylučující ovšem nijak spolupráci plebejů. Organizace kuriální týkala se všeho občanstva;⁴ veškerý národ shromážděný podle kurií sluje *populus*, shromáždění sama jsou *comitia curiata*, hlasující nikoli podle jednotlivců, nýbrž podle kurií. Každá kurie odevzdává jeden hlas.

Nejvyšší vládní moc ve státě vykonával král (*rex*).⁵ Moc jeho, jak se zdá, byla nedílná, zahrnujíc v sobě veškerá vládní

stáli klienti na straně patricijské. Klienti, závislí hospodářsky i právně na patronovi, nebyli zajisté plnoprávními občany a nemohou proto v boji o politickou moc přicházeti jako bezprostřední činitelé v úvahu.

¹) Srv. Kübler, čl. Gens v Pauly-Wissowa, Realenc., 7, 1176 ns.; Arangio-Ruiz, Le genti e la città, 1914; Bonfante, Storia del diritto romano (1923), 1, 63 ns. I zde se vrací spor, zmíněný již v pozn. 4, str. 26; řešení jeho vede k poměrům vývoje předstátního. Moment politický vystupuje pak i ve státě tím důrazněji, že tu jde o organizaci důležitého politického činitele ve státě, šlechty.

²) Srv. k tomu Bonfante, Storia, 63/64.

³) Není nepravděpodobno, že v počátcích vývoje občané, organizovaní v jednotlivé kurie, měli společné sídlo; cf. De Sanctis, Storia, 1, 241; De Francisci, Storia, 1, 134 ns.

⁴) Podle kurií je také organizováno nejstarší národní vojsko, srv. Král-Groh, 78 ns.

⁵) Povaha této moci je zcela nejistá. Týče se to zejména poměru jejího k národu a k senátu. Zdá se, že svrchované imperium královo, zahrnující nedílně nejvyšší moc vojenskou, kněžskou, soudní i správní, není původu latinského, takže královská moc prodělala u Římanů, patrně pod cizím (etruským?) vlivem, vývoj od krále slabého ke králi absolutnímu. Srv. Wenger, Hausgewalt, 50 ns.; Leifer, Studien zum antiken Ämterwesen, I, Zur Vorgeschichte des röm. Führeramts, 1931, 77 s. Také je sporno, jakým způsobem byla osoba králova určována. Většinou se přijímá, že král

oprávnění, vojenská, kněžská, soudní i správní. Pro výkon tohoto imperia nemohl býti král volán k odpovědnosti. Svrchovanost krále také jinak nebyla omezena. Zejména senát měl v poměru ke králi pravděpodobně pouze postavení orgánu poradního (*regium consilium*); složen byl z patriciů, povolaných nejspíše králem.

Vedle svrchované moci královy byla jistě spolupráce komitii rázu dosti podřadného.² Je to dáno již naprostým vyloučením iniciativy komitii, jež se usnašejí jen k návrhu krále, jemuž tedy patrně bylo ponecháno na vůli, vyžádat si v důležitých věcech, týkajících se celého státu, souhlas občanstva. Tomu, že kompetence komitii byla omezena na konkrétní akty, nasvědčují zprávy o nutném souhlasu komitii při arrogaci a o dosvědčení komitii při testamentu.

Leges regiae.

Tradice římská připisuje ovšem komitiím kuriálním i kompetenci zákonodárnou a zná mnoho t. zv. královských zákonů (*leges regiae*), usnesených prý kuriijními komitiemi k návrhu královi. Hlavní činnost zákonodárná připisuje se již prvním třem králům, zejména Numovi. Servius prý navrhl komitiím dokonce padesát zákonů o kontraktech a deliktech a vyhradil si rozsuzování zločinů veřejnoprávních, kdežto věci soukromoprávní přikázal soukromým porotcům. Z II. stol. po Kr. je zachována zpráva Pomponiova (D. 1, 2, 2, 2), podle níž královské zákony byly sebrány ke konci doby královské ve sbírku zvanou *ius civile Papirianum*. Ještě pozdější je zpráva Paulova (D. 50, 16, 144), podle níž jakýsi *Granius Flaccus* (vrstevník Caesarův?) napsal komentář k *ius Papiria-*

byl na doživotí volen (tak i tradice římská), není však jisto, zda senátem či občanstvem, srv. Král-Groh, 116 ns.; pravděpodobnější je však mínění (srv. Mommsen, Staatsrecht, 2, 6 ns.; Bonfante, Scr. giur., 1, 214 ns.; Rosenberg v Pauly-Wissowa, Realenc., 2. řada, 1, 707 ns.), že byl jmenován svým předchůdcem.

²) K otázce, v jaké podobě král vykonával tuto soudní svrchovanost, srv. Wenger, Wandlungen im röm. Zivilprozessrecht, Festschrift für Hanaušek, 1926, 5 ns. Srv. str. 53, p. 2 t. sp.

³) Obtíže působí tu t. zv. *lex curiata de imperio*. Bylo jí imperium králi od lidu uděleno? Mommsen, Staatsrecht, 1, 609 ns., spatřuje v ní akt, jímž občanstvo vyslovilo nastoupivšímu nositeli imperia poslušnost. Leifer, Die Einheit des Gewaltgedankens, 1914, 147 ns., pokládá jako pravděpodobné, že tu máme co činiti s promítnutím zařízení republikánských do doby královské.

num. Jindy se nazývá tato sbírka „*de ritu sacrorum*“, autorem jejím byl prý *pontifex maximus Papirius*. Pokud svědčí zachované zprávy,¹ obsahovala výlučně předpisy sakrálního práva (*ius sacrum*), t. j. předpisy vztahující se na instituce náboženské.²

Sbírka tato je nepochybně pozdním falsifikátem.³ Tím není ovšem řečeno, že by jednotlivá ustanovení sakrální, do ní pojata, nebyla původu prastarého. Pokud však sahají do doby královské, jistě nebyla zavedena zákonem, nýbrž spočívají ve starobylé zvyklosti pontifikální. K tomu ukazuje již těsně spěti předpisů právních s oborem života náboženského. Právo je této době výrazem božské vůle; je božského původu a nikoli dílem lidským. S tím souvisí také rozhodující vliv kněží na výkon práva. Za takového nazírání je skutečným pramenem práva jediné právní obyčej, nikoli zákon. Právní pořádek ve státě vyrůstá tu z života společnosti samé.⁴

¹) Srv. Bruns, Fontes, str. 1 ns.

²) K pojmu tomu srv. Pernice, Zum röm. Sakralrecht, 1885/6, a nejnověji Berger v Pauly-W., Realenc., 10 (1919), str. 1292 ns.

³) Prokázal to již Dirksen r. 1823 (Versuche zur Kritik und Auslegung der Quellen des röm. Rechts). Další literaturu viz u Steinwentera v Pauly-W., Realenc., 10, 1285, a k tomu Hirschfeld, Die Monumenta des Manilius und das Jus Papirianum, Sitz.-Ber. der preus. Ak., 1903; Zocco-Rosa, Ius civile Papirianum, Riv. di dir. civ. 39, 73. Pais, A proposito dell' „ius Papirianum“ v Ricerche sulla storia e sul dir. pub. di Roma, 1 (1915), 241 ns., se domnívá, že sbírka je stará, třebaš nepocházela z doby královské; pravdivé jádro, v tradici římské obsažené, ukazuje prý k tomu, že některý člen rodu Papiriova pořídil právní knihu, obsahující předpisy práva sakrálního. S ním souhlasí Kreller, S. Z., 45, 587 ns.

⁴) Srv. Lambert, La fonction du droit civil comparé (1903), 389 ns.

HLAVA DRUHÁ. REPUBLIKA.

§ 4.

NÁSTIN POMĚRŮ ÚSTAVNÍCH.

Konec království.

I. Království římské skončilo revolučním převratem. Na rozhraní VI. a V. stol. př. Kr. byl římský král *L. Tarquinius Superbus*, původu etruského, vypuzen z Říma.¹ Revoluce byla namířena proti cizímu rodu etruskému, který hrozil státi se dynastií se silnou tendencí samovládnou. Hybnou silou revoluce byla latinská šlechta (patriciové), žárlící na moc cizího šlechtického rodu. Je tedy v převratu obsažen jak moment národní (lidový), tak aristokratický.

Súčtování s královstvím bylo při tom definitivní.² Strážlivý Říman stává se vůči myšlence království fanatikem. Jeví se to nejostřeji v tom, že od té doby po staletí jakákoliv snaha o restauraci království se považuje za zločin (*regnum affectare*). Politická teorie římská vychází z fikce přísahy, již se při vypuzení krále zavázalo veškeré občanstvo za sebe i svoje potomky, že nikdy nestrpí krále;³ každý občan byl oprávněn a povinen odstraniti bez dalšího řízení toho, kdo by o královskou moc usiloval.⁴ Odpor proti království jeví se i na-

¹) Tak římské podání, jemuž není příčiny nedůvěřovati. Novější historická kritika vyslovila i o této tradici svoje pochybnosti a zastává, že přechod od království k republice nastal pomalým vývojem. Srv. k tomu V. Groh, Konec římského království, Listy filologické, 51 (1924), 193 ns., 328 ns.; La cacciata dei re Romani, Athenaeum, 6 (1928), 289 ns.

²) Není to zjev pouze římský. Případně vytyká Bonfante, Storia, 1, 85, že na rozdíl od světa orientálního a společností germánských nebo románsko-germánských ve středověku, v nichž království se vyvinulo v absolutní a dědičnou monarchii, v klasickém starověku, stojícím na půdě státu městského, království pravidelně upadá a mizí.

³) Jinak úsilí o změnu ústavy legální cestou nemůže býti trestné; srv. Mommsen, Röm. Strafrecht, 549 ns.

⁴) To bylo uplatněno ještě proti C. Juliu Caesarovi. Není důvodu domnívati se, že by toto zaujetí proti monarchii bylo u Římanů teprve novějšího data.

prostým vymýcením názvu *rex* ze života římského¹ s jedinou výjimkou krále obětníka (*rex sacrorum*), jenž z důvodů sakrálních byl za republiky na doživotí ustanovován, jemuž však bylo zakázáno zastávat nějaký úřad.² Konečně žila vzpomínka na násilné vypuzení králů ve slavnosti regifugia, slavené 24. února, jež v tradici římské byla vždy spojována s odstraněním království.³

Nová ústava.

II. Převrat, spojený s odstraněním římského království, obešel se bez valných otřesů státního života. Byla odstraněna pouze osoba krále, moc jeho zůstala v nové ústavě v podstatě zachována a byla přenesena, třeba s jistými modifikacemi, nedílně na oba konsuly, volené na dobu jednoho roku národem v komitiiích centurijních. V ústavě římské republiky zůstává tak na čelném místě silný element monarchický, stupňovaný ještě tím, že v kritických situacích státu mohl být jmenován po úradě se senátem kterýmkoliv z konsulů *dictator*,⁴ který jako *magister populi* vykonával svrchovanou moc vládní, jsa nadřazen ostatním nositelům imperia a nepodléhaje ani *intercessi* ani provokaci. Této své moci měl ovšem užiti k nejrýchlejšímu ukončení úkolu na něho vzneseného; jinak po šesti měsících pravomoc jeho bezpodmínečně zanikla.

Populus Romanus.

I. Teoreticky byl i u Římanů subjektem nejvyšší moci státní „lid“,⁵ přesněji občanstvo (*Populus Romanus*), organisované v národním shromáždění (*comitia*). *Imperium* jako nejvyšší moc vládní se však zpravidla občanstvu nepřikládá, příslušejíc nejvyšším magistrátům jako orgánům státním.⁶ Národní shromáž-

¹) Ani Jupiter nebyl nikdy zván *rex*, kdežto Juno bývá označována jako *regina*, srv. Rosenberg, Pauly-Wissowa, Realenc., 2. ř., 1, 710 ns.

²) Politická jeho bezvýznamnost je patrna i z označení jeho „*rex sacrificulus*“.

³) Je ovšem pochybné, sluší-li v tom hledati skutečně původ této slavnosti, srv. Rosenberg, Pauly-Wissowa, Realenc., 2. ř., 1, 469 ns.

⁴) Srv. Mommsen, St.-R., 2, 1, 141 ns. a Liebenam, Pauly-Wissowa, Realenc., 5, 370 ns.

⁵) Srv. Ulp. D. 1, 4, 1. pr.: ...*cum... populus ei (principi) et in eum omne suum imperium et potestatem conferat*. Srv. § 1 I. ústavní listiny čl.: „Lid je jediný zdroj veškeré státní moci v republice Československé“.

⁶) Magistrát s imperiem jedná tudíž z vlastní moci, nikoli jako delegát nebo mandatář národa. Postupem vývoje se však poměr tento mění vždy

dění nevládne, zůstává v podstatě omezeno na kompetenci zákonodárnou a volební.¹ Než i moc zákonodárnou vykonával národ v pevně stanovených slavnostních formách, při čemž vedoucí role, zejména zákonodárná iniciativa, připadla magistrátům. Uplatňuje se tudíž element demokratický v římské ústavě v mezích přesně stanovených.

Národní shromáždění bylo za republiky nově organisováno. Dosavadní organisace podle kurií (*comitia curiata*) se přežila a kurie nemají již nadále významu politického.² Na jejich místo nastupují *comitia centuriata* a *comitia tributa*. Původ této dvojí nové organisace je temný; rozhodně nelze důvěřovati římské tradici, která připisuje zřízení centurijní králi Serviu Tulliovi a zřízení tribuí³ klade na samý počátek republiky.⁴

Zřízení tribuí rozdělilo státní území římské na okresy. I město Řím samo bylo sem zahrnuto a rozděleno na 4 *tribus urbanae*, kterýžto počet v pozdější době nebyl nikdy rozmnožen. Venkovské okresy (*tribus rusticae*) dosáhly konečně počtu 31. Z nich 16 nejstarších má jména gentilská a je pravděpodobné, že se čtyřmi městskými tvořily základ této reformy. Veškeré usedlé obyvatelstvo, patricijské i plebejské, bylo tu rozděleno v odvodní a daňové okresy.

Reforma centurijní rozdělila občanstvo patricijské i plebejské podle majetku. Vytvořilo se konečně pět tříd občanstva. Každá třída se rozpadala v určitý počet centurií, a to tak, že nejbohatší třída prvá se svými 80 centuriemi společně s 18

v tužší podřízenost magistráta národu. Srv. Pollack, Der Majestäts-gedanke im röm. Recht, 1908, 101 ns.; Leifer, Die Einheit des Gewaltgedankens im röm. Staatsrecht, 1914, 1 ns., 169 ns.

¹) Později i soudní v důsledku provokace, srv. Král-Groh, 277.

²) Scházela se ještě, aby v nich byla odhlasována *lex curiata de imperio* (k její povaze srv. Mommsen, St.-R., 1, 609 ns. a výše, str. 29, pozn. 2), nebo dán souhlas k arrogaci, po př. jako *comitia calata*, jež svolával pontifex maximus k dosvědčení testamentu; srv. k tomu Groh, Kalátní sněm římský, Listy fil., 46 (1919), 13 ns. a 80 ns.

³) Liv. 2, 21, 7; podle Dion. Hal. 4, 15, zřídil všech 35 tribuí také král Servius Tullius.

⁴) Tradici římské věří Ferrero (Barbagallo), Roma antica, 1 (1921), 21 ns.; Beloch, Röm. Geschichte, 264 ns., se domnívá, že obojí reforma byla provedena asi v pol. V. stol. př. Kr. současně, tribuí pouze k účelům administrativním, z důvodu snazšího vybírání daní a odvodu vojáků, bez zvláštního účelu politického, neboť se původně hlasovalo jen podle centurií, nikoli podle tribuí; centurijní z důvodu nového roztržení občanstva podle daňové schopnosti, podle níž pak byly tvořeny nové hlasovací jednotky.

centuriemi jezdců representovala většinu všech centurií. Nešlo tu tedy jen o rozdělení národa ve vojenské jednotky (setniny), nýbrž zároveň o politickou organizaci národa na podkladu timokratickém.¹

Hlasovací jednotkou nebyl jednotlivec, nýbrž centurie, resp. *tribus*. Z toho plyne, že v komitích, uspořádaných podle *tribuí*, městské obyvatelstvo nikdy nemohlo hráti roli vedoucí, nýbrž těžiště leželo v obyvatelstvu venkovském; s tím souvisí, že pouze venkovské *tribus* byly rozmnožovány. Hlasovací právo v městské *tribus* je tedy méněcenné. Podobně v komitích centurijních rozhodují majetné vrstvy národa.

Zákonodárná kompetence mezi oběma druhy komitíí nebyla dělena žádným pevným způsobem. O tom, v jaké podobě se *comitia* sešla, rozhodovalo, kdo národ svolal k hlasování: *Comitia centuriata* svolávali zpravidla konsulové, *comitia tributa* pak pravidelně *praetor*.

Shromáždění občanstva, svolané magistrátem nikoli k hlasování, nýbrž za účelem pouhého sdělení zamýšlených opatření, nazývá se *contio*. Zde nebylo občanstvo uspořádáno podle centurií nebo *tribuí*, nýbrž stálo bez určitého pořádku. Zde se také mohl uplatnit jednotlivec, neboť v kontionech se debatovalo, což v komitích bylo zásadně vyloučeno.

Contiones i *comitia* byla hromadou všeho občanstva, tedy skutečně národním shromážděním. Zúčastnil se tudíž na státních věcech celý národ nejen živým zájmem, což bylo umožněno již projednáváním mnohých otázek na *foru*, ale i rozhodováním a projevem vůle. To dodává římské republikánské ústavě základního rysu demokratického. Nicméně dovedli se Římané na půdě svého národního shromáždění vyvarovati jakékoliv demagogie, jak vysvitne zejména z vylíčení postupu při sdělování zákonů. Pro myšlenku suverenity národa nevyřadili Římané ze státního života jiné složky, udržující podivuhodnou rovnováhu mezi jednotlivými faktory politické moci.

Magistráti.

2. Nejdůležitějším činitelem politické moci podle ústavy byli konsulové. Vládní moc konsulů (*imperium*) příslušela každému z konsulů plně a nedílně bez jakéhokoliv dělení kompetence. Byli tedy oba konsulové zásadně rovnoprávní. *Impe-*

¹) Srv. Bruns-Lenel. Enzyklopädie, 1, 321; Beloch, l. c., 283 ns.

rium zahrnuje v sobě nerozděleně veškerou vojenskou i civilní moc vládní. Římané neznali t. zv. dělení funkcí státní moci, zavedené v moderních státech.¹ Monarchovi blíží se konsul i tím, že je nesaditelný a že nemůže být po dobu svého úřadování volán k odpovědnosti. Moc jeho byla však proti moci královské modifikována jednak principem kolegiality, z něhož plyne právo *intercessi* zrušiti úřední akt kolegy v úřadě,² jednak principem *annality* a konečně i vyloučením kompetence ve věcech náboženských, jež byla přenesena na doživotní úřad nejvyššího kněze (*pontifex maximus*).

V těchto mezích je tedy konsul nejvyšším vojevůdcem,³ ale i nejvyšším vládcem v oboru civilním, aniž by se při tom nějak rozlišovalo mezi správou a soudnictvím.⁴ V poměru k národu má konsul *ius cum populo agendi* a v něm obsažené právo předkládati národnímu shromáždění osnovy zákonů.

Senát.

3. Fakticky ovšem utvářely se mocenské poměry v republice poněkud jinak, neboť konsulové, de jure hlava státu, ve skutečnosti byli značně závislí na senátu. Senát není reprezentací, vyšlou z voleb národa, nýbrž výborem, jehož členové byli magistrátem⁵ vybírání a jmenování z řad úřednictva (byva-

¹) Dnes je zásadně oddělena moc civilní od vojenské (s tím nemá nic společného římské rozeznávání úřadování domi a militiae, jež se týká místního rozlišení úřadování v městě a mimo město; domi podléhalo imperium většímu omezení než militiae. Srv. Mommsen, Staatsrecht, 1, 61). Dále rozeznává se trojí funkce moci státní: zákonodárná, soudcovská a výkonná, srv. k tomu Carré de Malberg, Théorie générale de l'État, 2, 1 ns.

²) V oboru činnosti civilní, trestní i správní k apelaci postíženého; mimo to z vlastního podnětu proti usnesením senátu a jednání v komitích. K podrobnostem srv. Mommsen, Staatsrecht, 1, 266 ns.; Král-Groh, Státní zřízení, 162 ns.

³) Býval také zván *praetor* (*prae-itor*). Že by však toto označení bylo původním názvem konsula, není dokázáno, srv. Beloch, Röm. Geschichte, 236 ns.

⁴) Konsul je tedy jedním z magistratus populi, úředníkem lidem voleným; k podrobnostem srv. Král-Groh, 121 ns. Funkce těchto úředníků je čestná, neplacená. Pomocníky magistrátů při úřadování (úředníky z povolání) jsou jednak různé skupiny t. zv. *apparitores* (mezi nimi úředníci konceptní, *scribae*), zpravidla občané nebo aspoň propuštěnci, jednak *servi publici* (zvaní někdy také *ministeria*) pro práce podřadné.

⁵) Nejprve konsulem, později censurem, jež prováděl výběr jednou za *lustrum*.

lých magistrátů).¹ Senát takto sestavený tvoří poradní sbor nejvyšších magistrátů, v prvé řadě konsulů. K jednání senátnímu mohlo dojít jen, když kompetentní magistrát, mající *ius cum patribus agendi*,² senát svolal. Předsedající magistrát, podáváje senátu zprávu o věci, v níž si netroufal sám rozhodnouti, dotazoval se zpravidla senátu po radě (*consulere*). O relaci magistráta mohla se v senátu rozpráti debata. Senát projevil svůj názor hlasováním, mínění odhlasované nazývá se *senatusconsultum*. Po zapsání bylo *senatusconsultum* uschováno, a to, jak se konečně ustálilo, ve státní pokladně (*aerarium*). Uložení v aerariu bylo podmínkou platnosti senatuskonsulta. Vedle toho má vyhlášení jeho pouze význam faktický a bylo také obvyklé jen při sneseních, týkajících se věcí zahraničních. Senát neměl pevně vymezené kompetence, jako poradní orgán mohl zasahovati do všech státních záležitostí. Je pochopitelné, že vedle magistrátů, ročně se střídajících, nabytí moci zcela mimořádné, a že ve skutečnosti on vykonával vládu v republice. Tím je též dán vliv šlechty na osudy římské. V senátu uplatňuje se v ústavě římské moment aristokratický a převládající význam senátu nejednou vede k tomu, že římská republika bývá označována jako oligarchie,³ ačkoliv správněji lze v senátu spatřovati jen jednu ze složek bohatého politického života římské republiky, a to složku přispívající svou politickou obratností a jistou konservativností nemálo k rovnováze vnitřního politického života římského. Ve vnitřní správě ustálil se v rukou senátu zejména dohled na finanční hospodářství státní, jinak k stále agendě senátu náležely otázky mezinárodní, takže senát byl po celou dobu republiky ředitelem zahraniční politiky římské.

Na zákonodárství neměl senát přímé účasti. To bylo vylučným právem národního shromáždění (*comitia*). Nicméně i tu vykonával senát alespoň nepřímo a fakticky určitý vliv. Národní shromáždění římské nemělo při výkonu práva záko-

¹ Vedle senátorů měli právo zasedati v senátu i magistráti, a to nejen za svého úřadování, nýbrž i po uplynutí své doby úřední („*quibus in senatu sententiam dicere licet*“), třebaž nebyli ještě do senátu přijati. Král, I. c., 250, se domnívá, že tyto dvě skupiny členů senátu byly označovány slovy „*patres conscripti*“. Jiní vidí v *conscripti* plebejské členy senátu.

² Byli to s počátku jen magistráti *cum imperio*, od počátku III. stol. též plebejsí tribunové.

³ Srv. na př. Gelzer, Caesar (1921), 12 ns.

nodárného samo iniciativy. Musilo vyčkati, až mu některý z magistrátů, majících *ius cum populo agendi*, předloží osnovu zákona (*rogatio legis*) k hlasování. Magistrát pravidelně referoval o návrhu zákona, dříve než s ním přišel do národního shromáždění, v senátu. Byla to zvyklost, a zachování její, plynoucí z poměru mezi magistrátem a senátem, nemělo pro platnost zákona významu. Pochopitelně mohl tu však senát fakticky vykonávati značný vliv na formulaci návrhu a mohlo k návrhu dojít i na podnět senátu.¹ Z téže půdy vyrůstá i dozor senátu nad správností postupu při sdělávání zákona; také o hotovém zákoně komitiálním referoval magistrát, který zákon s národním shromážděním sjednal, v senátu (*referre ad senatum*),² tentokrát za účelem potvrzení zákona (*patrum auctoritas*).³ Z jakého důvodu bývalo potvrzení odepřeno, není známo;⁴ zásadně bylo zajisté možno odmítnouti potvrzení z důvodu jakéhokoliv, neboť usnesení nemusilo býti nijak motivováno, patrně však použil senát tohoto práva jen z důvodů závažných, jako na př. při protiústavnosti zákona. V pozdější době⁵ bylo předepsáno, aby senát potvrzení své dal předem před projednáním zákona. Tím ovšem kleslo potvrzovací právo senátu na pouhou formalitu. Do jisté míry oživilo toto právo v pozdní republice v těch případech, kde senát konstatoval svým usnesením, že při sdělání zákona se sběhla nějaká formální chyba, takže zákon byl neplatný.⁶ Také si osobil senát ke konci republiky právo v jednotlivých případech povolovati dispens od závaznosti zákona (*legibus solvere*).⁷

¹ Tou cestou vykonával senát vliv i na plebiscit. Srv. Mommsen, Röm. Staatsrecht, 3, 1045.

² K termínu tomu srv. Mommsen, I. c., 3, 952 ns.

³ Něco jiného je *senatus auctoritas*; bývá tak označováno usnesení senátu, jež z některého důvodu je neplatné.

⁴ Nemáme totiž v našich pramenech zprávy o odepření potvrzení.

⁵ Bylo to nařídáno jedním ze tří zákonů Q. Publilia Philona z r. 339 př. Kr. („*ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent*“). Beloch, Röm. Rechtsgeschichte, 478, se domnívá, že tu jde o anticipaci zákona Maeniova, jež podle Cic. Brut., 14, 55, totéž nařídil pro komitiální volby. Proti tomu případně Groh, Listy fil., 54 (1927), 159 ns.

⁶ Srv. Mommsen, I. c., 367.

⁷ Právo toto bylo výslovně potvrzeno zákonem Korneliovým z r. 67 př. Kr. (srv. Rotondi, Leges publicae, 370), po nezdařeném pokuse omezení této kompetenci senátu na případy neodkladné a vázati ji dodatečným schválením komitií.

ORGANISACE PLEBEJSKÁ.

Nosnost římské ústavy republikánské byla vyzkoušena v stáletém boji obou stavů římských, patriciů a plebejů, o politickou moc ve státě.¹ Rovnováha sil, charakterisující ústavu římskou, nebyla v tomto boji porušena, naopak vládnoucí aristokracie dovedla se dělití o moc s plebeji, přibírala vždy nové prvky k spolupráci na vládě, snesla i vytvoření zvláštní politické organizace plebejské a bez nebezpečných otřesů státního života přivodila na konec zařazení kvasícího prvku lidového do jednotného útvaru římského imperia. Římská tradice líčí nám stavovský boj jako plebejské úsilí namířené proti krátkozrakému útisku lidu omezenou šlechtou. Podrobnosti tohoto líčení byly nepochybně zbarveny živými reminiscencemi událostí z posledních století republiky. Skutečnost byla jiná. Byla dána přechodem hospodářského života od stadia ryze agrárního k hospodářství obchodovému² a měnící se tím strukturou společnosti římské,³ vývojem zahraniční politiky římské a množícími se úkoly státu, který z agrární obce vyrůstal v mocné imperium.⁴ Snaha o zlepšení sociálního postavení plebejů byla tu jen východiskem vývoje, v němž převládající složkou stal se záhy zápas o politickou moc.

¹) Z literatury srv. E. Meyer, čl. Plebs v Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 3. vyd. (1910), 6, 1049 ns.; Král-Groh, Státní zřízení římské, 48 ns.; Binder, Die Plebs (1909).

²) K hospodářským dějinám římským mimo díla uvedená v § 2 sub. III., 2., 2; Salvioli, srv. Der Kapitalismus im Altertum, 1922 (přel. z franštiny Kautsky; stojí pod vlivem Marxovým); Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, 3. vyd., 1925, 2, 327, a k tomu Oertlův Anhang, 2, 511 ns.; Bonfante, Lez. di storia del commercio, 1, 1925; Frank, Some aspects of social behavior in ancient Rome, 1932; srv. také Weber, Wirtschaftsgeschichte (1923); Kolář, Sociální otázka v starém Řecku a Římě, 1927; Brentano, Das Wirtschaftsleben der ant. Welt, 1929; Cicotti, Commercio e civiltà nel mondo antico, 1929; Dopsch, Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte, 1930; Laum, Allgemeine Geschichte der Wirtschaft, 1932, 62 ns.

³) Srv. Leffingwell, Social and private life at Rome in the time of Plautus and Terence, 1918; Fowler, Social life at Rome in the age of Cicero, 1922.

⁴) Bryce, Studies in history and jurisprudence, 1901 (z díla toho vybral Pacchioni 4 kapitoly sem spadající pod názvem Imperialismo romano e britannico, 1907); Frank, Roman imperialism, 1914; Hatschek, Britisches und römisches Weltreich, 1921; Gelzer, Gemeindestaat und

Politické dějiny¹ líčí jednotlivé fáze tohoto vývoje, zakončené r. 286 př. Kr. revoluční secesí plebejskou, jejímž výsledkem byla *lex Hortensia*, jež postavila plebiscita ve všech směrech na roveň zákonům usneseným v komitích. Tyto vnitřní politické boje nedovedly oslabiti moc Říma na venek. Souběžně s nimi zdařilo se vedoucím politikům římským sjednocení Italie pod římským panstvím, čímž byl umožněn rozmach římského imperia v krajích při Středomoří. Je nasnadě, že při stoupajících obranných i dobytelských úkolech státu vynutili si plebejové uznání rovnoprávnosti především ve vojsku,² jež jsou skutečným vojskem národním, bylo v jádře plebejské. Tento zvýšený význam živlu plebejského musil se pak obrážeti i na půdě ryze politického života státního. Projevilo se to hned v novém uspořádání komitů, jichž reforma umožnila plebejům uplatniti se v nových hlasovacích jednotkách lepe než v kuriích. Reforma centurijní je zároveň zrcadlem hospodářských změn v uspořádání římské společnosti. Pozemková šlechta římská vyrovnala se tu s rostoucí mocí živnosti a obchodu. Těchto nových oborů působnosti zmocnily se právě nepatricijské vrstvy národa. Ani velkostatek nezůstal pak výlučnou doménou patricijskou. Politické sjednocování Italie přivádí do Říma venkovskou šlechtu. Vznikají plebejské *gentes*³ a nastává nové složení majetkových vrstev národa. Plebejové dosahují postupně přístupu k jednotlivým magistraturám. R. 367 př. Kr. (*leges Liciniae Sextiae*) byl plebejům otevřen konsulát.⁴ Tvoří se nová šlechta, nikoli již rodová, nýbrž úřednická (*nobilitas*)⁵ a peněžní (*equites*).⁶

Reichsstaat in der römischen Geschichte, 1924; Heinze, Von den Ursachen der Grösse Roms, 1925; Wenger, Von der Staatskunst der Römer, 1925; Homo, L'Italie primitive et les débuts de l'impérialisme romain, 1925, str. 291 ns. (La genèse de l'impérialisme romain.)

¹) Srv. na př. De Sanctis, Storia dei Romani, 2, 1 ns., 191 ns.

²) Plebejové získali přístup k místům důstojnickým, takže bylo vytvořeno jednotné občanské vojsko, jež se stalo hlavním nositelem mocenského postavení římského.

³) Srv. Kübler, čl. Gens v Realenc., 7, 1181; Münzer, Röm. Adelsparteien, 1920.

⁴) Zákon prý ustanovil „consulum utique alter ex plebe crearetur“; avšak i potom bývala obě místa konsulská obsazována patricii, srv. Belloch, Röm. Geschichte, 345. Současně byl utvořen úřad praetora jako třetího úředníka s imperiem, vyhraněný patriciům, a patriciové dosáhli i přístupu k aedilitě (aediles curules).

⁵) Srv. M. Gelzer, Die Nobilität der röm. Republik, 1912.

⁶) Srv. Stein, Der römische Ritterstand, 1927.

Je patrné, že ani po úspěšně provedeném boji plebejů o rovnoprávnost s rodovou šlechtou nelze mluvit o vítězství myšlenky demokratické. V boji tom nebyli dřívější držitelé moci zcela vyřadění, naopak šlechta rodová prokázala tu obdivuhodné umění státnické. Pronikání živlu plebejského neznamenal nikterak zlomení moci patriciů, kteří se dovedli vypořádati s novými realitami státního, společenského i hospodářského života, přibírajíce nové živly k společnosti, aniž by tím ztráceli svoji faktickou nadvládu.

Tribunát.

Iniciátorem boje o rovnoprávnost byl plebejský tribunát. O původu této instituce byly vysloveny různé domněnky. Jedni tvrdí, že tribunát vznikl cestou revoluční a je tedy původem vojenského, nalézajíce pro to oporu v tradici římské, podle níž došlo k dosazení tribunů již r. 494 př. Kř. při secessi *plebis* na *mons Sacer*. Jiní se domnívají, že tribunát se vyvinul v místní správě tribuí, tedy cestou administrativní.¹ Obojí názor naráží na obtíže. Prvý nedovede vysvětliti, proč tribunát, vzniklý ve vojenské revoluci plebejské, neměl naprosto podílu na moci vojenské,² druhý — k tomu nehledíc, že ignoruje všechnu tradici římskou — nevysvětlí, proč pravomoc tribunů se nevztahovala na tribue venkovské a proč i v městě nebyl omezen jednotlivý tribun na určitou tribus, nýbrž mohl vykonávati svoji kompetenci bez místního obmezení.

Pravomoc tribunů (*potestas tribunicia*) nemá s imperiem římských magistrátů nic společného,³ naopak tribuni byli zřízení *contra consulare imperium*. Tribun, nemaje pozitivní kompetence správní, nebyl magistrátem. Jakožto ochránce plebejů byl činný především negativně: mohl, ať z vlastního popudu, ať na žádost plebejského občana, zmařiti kterýkoliv vládní akt magistráta s imperiem, namířený proti plebejům. Moc

¹) Srv. s jedné strany Pais (Storia, 2, 47 ns., 5 ns., a Ricerche, 3, 263 ns., 305 ns.), s druhé E. Meyer, Kleine Schriften, 353 ns.; Beloch, Röm. Geschichte, 275 ns. Kritické ocenění jednotlivých názorů podává V. Groh ve Sborníku k šedesátinám F. Groha, 111 ns.

²) Útočištěm je tu víra, že pravomoc tribunů byla po revoluci upravena na základě dohody obou stavů zákonem; srv. De Francisci, Storia, 1, 186 ns.

³) Srv. Liv., 2, 56, 13: „privatus sine imperio, sine magistratu“; Binder, Plebs, 379; Leifer, Einheit des Gewaltgedanke ns, 239 ns.; Niccolini, Il tribunato della plebe, 1932, 33 ns.

tato, ve svém účinku podobná magistrátské intercessi, neplynula však z principu kolejality, nýbrž byla dána tribunskou *potestas sacrosancta*.¹ Tribun, jsa nedotknutelný, mohl čeliti každému magistrátovi, jehož *imperium* bylo proti tribunovi následkem nedotknutelnosti jeho bez moci.² Naopak poskytovala nedotknutelnost tribunovi možnost zmocniti se za účelem potrestání i osoby samého magistráta (*summa coercendí potestas*). Vyňat z toho byl diktátor.³

V této podobě jest moc tribunská prvkem cizím římské ústavě. Ústavní život římský včlenil však konečně i tento revoluční a negativní živel do státního celku. Positivní činnost vyvíjeli tribunové nejprve jen na půdě hromad lidových (*concilia plebis*), majíce *ius cum plebe agendi*. *Concilia plebis* hlasovala podle tribuí. Patriciové sem přístupu neměli a nemohli se také státi tribuny.⁴ Když pak plebiscita byla postavena na roveň zákonům usneseným v komitiích, účastnili se i tribunové na zákonodárné činnosti státní. Tribunové dosáhli pak i přístupu do senátu a v pozdějším vývoji stáli často na straně senátu proti magistrátům. Hájí pak již nejen zájmy lidu, nýbrž zájmy celého státu a nabývají tak postupem času povahy magistrátů římského státu.⁵

§ 6.

LEX (PLEBISCITUM).

Zákonodárné právo příslušelo za republiky nejprve jen komitiím. Zákon usnesený komitiemi nazývá se *lex*.⁶ *Lex est quod populus Romanus iubet atque constituit*.⁷ K platnosti zákona usneseného v komitiích vyžadovalo se potvrzení senátem, jež

¹) K tomu viz V. Groh, Potestas sacrosancta plebejských tribunů, Věstník Král. čs. společnosti nauk, tř. I., roč. 1922/23

²) Čeliti tribunovi mohl zase jen tribun, když mez. tribuny se vyvinulo kolegiální veto; cf. Niccolini, l. c., 84.

³) Srv. Niccolini, l. c., 68 ns.

⁴) Leč po vzdání se rodového šlechtictví. O této t. zv. *transitio ad plebem* srv. V. Groh v Listech fil., 43, 161 ns.

⁵) K otázce soudní pravomoci tribunů srv. Cocchia, Il tribunato della plebe e la sua autorità giudiziaria, 1917.

⁶) K pojmu srv. Weiss v Pauly-Wissowa, Realenc., 12, 2315. Pěkné pojednání o zákonech a chronologický výpočet jich má Rotondi, Leges publicae populi Romani, 1912; k tomu dodatky v Scritti giuridici, 1, 411 ns.

⁷) Gai Inst. 1, 3.

však podle *lex Publilia Philonis* z r. 339 př. Kr. musilo být uděleno předem.¹ Současná *lex Publilia Philonis de plebiscitis*² přiznala moc zákona, zavazujícího celý národ, též usnesením hromad lidových (*plebiscita*) pod podmínkou, že budou dodatečně potvrzena senátem. *Lex Hortensia*³ z r. 286 nařídila, aby i plebiscitům dostalo se tohoto potvrzení senátu předem.⁴ Tím byla *plebiscita* postavena zcela na roveň zákonům usneseným v komitiiích.⁵ Odtud užívá se běžně termínu *lex plebive scitum*, ba termín *lex* zahrnuje potom i usnesení koncilii.⁶

Návrh zákona.

Comitia i concilia plebis vykonávala právo zákonodárné ve formách přesně určených, nemajíce při tom naprosto zákonodárné iniciativy, jež příslušela jedině magistrátům s imperiem, v konciliiích pak tribunům. *Lex est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu*.⁷ Návrh zákona (*rogatio*) musil být předem zároveň se svoláním komitii (koncilii) veřejně vyhlášen ediktem (*promulgatio legis*). Promulgace měla se stát alespoň čtyřiaadvacet dní před konáním komitii. Lhůta tato nazývá se *trinum nundinum*.⁸ Během lhůty promulgační byla osnova magistrátem prodebatována v kontionech. Zde tedy mohl každý z občanů veřejně před shromážděnou obcí zaujmouti k osnově stanovisko, ať příznivé ať odmítavé (*suadere a dissuadere*). Zákonodárství bylo věci celé obce a bylo také v kontionech s živou účastí sledováno. Magistrát mohl po případě ohlášenou osnovu odvolati. Vyhlášená osnova nemohla však již být měněna.⁹

¹) Srv. § 4 sub II., 3.

²) Srv. Rotondi, l. c., 227.

³) Srv. Rotondi, l. c., 239 ns.

⁴) Srv. Niccolini, Il tribunato della plebe, 52 ns.

⁵) Srv. k tomu Baviera, Il valore dell' exaequatio legibus dei plebiscita ve Studi Brugi (1910), 365 ns.

⁶) Srv. Rotondi, l. c., 13 ns.

⁷) Capito (Gell. 10, 20, 2).

⁸) Nundinum je římský týden, čítající 8 dní. *Lex Caecilia Didia* z r. 98 př. Kr. předpis o zachování této lhůty výslovně opakovala. Někteří odvozují jméno lhůty od *nundinae* (tržní den), takže by lhůta musila v sobě zahrnouti tři tržní dny po sobě jdoucí a čítala by tudíž nejméně 17 dní. Srv. k tomu Rotondi, *Leges publicae*, 125 ns.

⁹) Ke konci republiky *lex Junia Licinia* z r. 62 př. Kr. nařídila, aby opis návrhu každého zákona byl uložen do *aeraria*; kdo by toho neuposlechl, byl stíhán *iudicio publico*.

Hlasování.

Při vlastním jednání v komitiiích byla jakákoliv debata vyloučena.¹ Jediným úkolem komitii bylo hlasování. Hlasování týkalo se osnovy v celku, nebylo možno část osnovy přijmouti a část zamítnouti. Proto *lex Caecilia Didia* z r. 98 př. Kr. zakázala spojovati v jednom návrhu věci zcela rozdílné (*ne quid per saturam ferretur*). Po přečtení návrhu zákona (*recitare*) hlasovalo se pak na dotaz předsedajícího magistráta prostou odpovědí přijímající návrh (*uti rogas*) nebo odmítající (*antiquo*). Hlas odevzdávají jednotlivé hlasovací jednotky (*centuriae, tribus*.)

Platnost zákona.

Po dosažení většiny dal předsedající magistrát vyhlásiti výsledek hlasování (*renuntiatio*). Touto renunciací byl celý akt zákonodárný ukončen, jí nabyl zákon právní platnosti a zpravidla též ihned působnosti, pokud zákon sám nestanovil pozdější termín působnosti (*vacatio legis*). Zákon komitiiální nevyžadoval k své platnosti publikace.²

Zákon nesl gentilské jméno navrhovatelovo.³ V textu zákona na prvním místě stojí t. zv. *praescriptio*,⁴ obsahující jméno a úřad navrhuujícího magistráta, místo a den schůze komitiiální, pak jméno centurie nebo tribue, jež první hlasovala a jméno občana, který v ní prvý odevzdal svůj hlas. Následuje ustanovení zákona (*rogatio*), po př. rozdělené v kapitoly a formulované buď imperativně nebo v konjunktivu. Závěr tvoří *sanctio legis*,⁵ stanovící následky neuposlechnutí zákona.

¹) Bezprostředně před vlastním zahájením komitii bývala konána ještě poslední *contio*.

²) Publikací nahrazovala úplně renunciace; jí vešlo v obecnou známost, že zákon byl přijat. Obsah zákona byl rozšířen již promulgací, po níž na navržené stilisaci ani v průběhu projednávání zákona v kontionech, ani při hlasování v komitiiích nemohla být provedena změna. Bylo-li v některých případech přece jen uveřejnění zákona nařizeno, stalo se to z důvodu účelnosti. Podobně anglická ústava nevyžaduje k platnosti zákona publikaci, vycházejíc z fikce, že každý občan je v parlamentu přítomen.

³) Zákony navržené konsuly tedy jména dvě, srv. na př. zákon uv. v pozn. 9 str. 42, navržený konsuly Iuniem Silanem a L. Liciniem Murenou.

⁴) Něco jiného je *index legis*, jímž bývá stručně označen obsah zákona, srv. na př. Bruns, *Fontes*, I, 89; de XX q (uaestoribus).

⁵) Srv. Pap. D. 48, 19, 41: *Sanctio legum, quae novissime certam poenam irrogat his, qui praeceptis legis non obtemperaverint, ad eas species pertinere non videtur, quibus ipsa lege poena specialiter addita est.*

Sankce zákona.

Podle různé sankce byly v pozdější době¹ zákony, zakazující soukromoprávní jednání, rozděleny na tři kategorie:² *leges perfectae*, prohlašující právní jednání, předsevzaté proti zápovědi zákona, za neplatné, *leges minus quam perfectae*, stíhající právní jednání proti zákonu pouze pokutou bez sankce neplatnosti, a *leges imperfectae*, jež jsou bez sankce vůbec, nestanoví ani neplatnost ani pokutu na právní jednání zakázané. Jaké vnitřní důvody vedly k tomu, že starší zákony, jako na př. *lex Cincia*, *lex Furia testamentaria* nebo *lex Plaetoria* neměly úplné sankce, je sporno. Praktické obtíže z toho nevznikly, neboť mezera zákona byla bez obtíží vyplněna mocí imperia magistrátem obstarávajícím jurisdikci.³ S hlediska pozdějšího musily se ovšem takové zákony jevit jako technicky méně dokonalé.

Na půdě sankce vytvořila se také nauka o poměru dvou zákonů různého stáří. V tom směru stanovil již zákon XII tabulí, *ut quodcumque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset*.⁴ Důsledně bývalo v zákonech výslovně stanoveno, že ten, kdo by překročil starší zákon novějším zrušený, má být beztrestný.⁵ Starší zákony však nejednou ustanovovaly i opak, totiž neplatnost pozdějšího zákona pozměňovacího. Závaznost takového předpisu bývala stupňována tím, že zákon byl potvrzen přísahou;⁶ ustanovení taková mají však přirozeně pouze význam faktický, nikoli právní, t. j. právně není jimi národ

¹) Srv. Ulp. Reg. 1, 2.

²) Srv. Senn, *Leges perfectae, minus quam perfectae et imperfectae*, 1902; Baviera, *Leges imperfectae, minus quam perfectae e perfectae* v *Studi Fadda*, 2, 203 ns. (1906 = *Scritti giur.*, 1, 201 ns.); *Rotondi, Leges pub.* (1912), 152 ns.; *Scritti giur.*, 1, 36 ns.

³) Vysvětlení zákonů bez sankce bylo by možno hledati tudíž v tom, že navrhovatel zákona neodvážil se, nebo nepokládal za nutné do té míry vázati ruce magistráta, vykonávajícího iurisdikci, zákonem, aby jednání proti zákonu dal zákonem prohlásiti za neplatné. Jiné vysvětlení podává *Rotondi, Scr.*, 1, 41, který je hledá v poměru zákonů k starobylému ius civile. *Mitteis, R. P. R.*, 1, 248, odvádí neúplnou sankci na původní menší účinnost plebiscitů.

⁴) *Liv.* 7, 17, 12.

⁵) *Cic. ad Att.*, 3, 23, 2: *caput tralaticium de impunitate, si quid contra alias leges eius legis ergo factum sit.*

⁶) Srv. *Maschke, Zur Theorie u. Geschichte der röm. Agrargesetze* (1906), 44 ns.; *Krüger, Rechtsquellen*, 23.

vázán.¹ Zákon může také v sankci výslovně prohlásiti, že jím nemá býti nic měněno na starších ustanoveních.²

Na rozdíl od zákonů odhlasovaných v komitiiích (*leges rogatae*) byly v pozdější republice známy *leges datae*, zákony vydané magistrátem na základě zmocnění národním shromážděním pro určitý případ, zejména za účelem udělení občanského práva nebo stanovení obecníckí nebo provinčních řádů.

Leges rogatae nebyly vázány na určitý předmět.³ Zásadně mohlo národní shromáždění upravití zákonem věc jakoukoliv, byl-li tu příslušný návrh magistrátův. V průběhu vývoje lze pozorovati, že rozsah věcí upravovaných komitiiemi stoupá. *Lex* byla však především nástrojem politického života, prosazujícím znenáhla myšlenku suverenity národa. Široké oprávnění magistráta, podávající se z jeho imperia, je v průběhu republiky vždy víc a více omezováno zákony. V oboru práva civilního dochází sice již v polovici V. stol. př. Kr. ke kodifikaci (zákon XII tabulí, srv. násl. paragraf), technicky velmi vyspělé. Je však příznačné, že *comitia centuriata* skoro vůbec nezasahovala po uzákonění XII tabulí do vývoje práva soukromého, ačkoliv zákon ten při vši technické dokonalosti nebyl úplný, a nadto hospodářské a sociální poměry se po jeho uzákonění měnily tak rychle, že přímo volaly po nové úpravě. Překvapení vidíme, že Řím po celou dobu svého vývoje nepokusil se po druhé o podobnou kodifikaci. Po staletí vystačili se základem zákona XII tabulí, vzniklého v primitivních agrárních poměrech. Měl-li zákon v tomto vývoji vůbec roli nevýznamnou,⁴

¹) Může ovšem v novém zákoně závazek takový uznati a prohlásiti, že novým zákonem nemělo býti nic změněno, srv. *Prob. de not.*, 3, 13: *Si quid sacri sancti est, quod non iure sit rogatum, eius hac lege nihil rogatur.*

²) Srv. *Cic. ad Att.*, 3, 23, 3: *si quid in hoc rogatione scriptum est quod per leges plebisve scita promulgare, obrogare, derogare, abrogare sine fraude sua non liceat, non licuerit: quodve ei qui promulgavit, abrogavit, derogavit, obrogavit, ob eam rem poenae multaeve sit, eius hac lege nihil rogatur.* K výkladu termínů *abrogare, obrogare, derogare* a *subrogare* srv. *Ulp. Reg.*, 3 (*abrogace* = výslovné zrušení celého zákona; *derogace* = zrušení části; *obrogace* = zrušení novým předpisem se starým nesrovnalým; *subrogace* = připojení dodatků).

³) Srv. *Rotondi, Osservazioni sulla legislazione comiziae romana di diritto privato* (1910), *Scr. giur.*, 1, 1 ns.; *Ricerche sulla produzione legislativa dei comizi romani. Scr.*, 1, 43 ns.

⁴) Srv. *Sommer, Funktion des Gesetzes in der Entwicklung des römischen Privatrechts*, *Ročenka univ. Komenského za stud. rok 1926—1927*, 30 ns.

tedy to málo, co bylo na dalším budování římského práva soukromého po kodifikaci zákona XII tabulí provedeno zákony speciálními, obstarala *comitia tributa* a více ještě *concilia plebis*.¹

Některé pozdější zákony republikánské jsou zachovány na nápisech.²

§ 7.

ZÁKON DVANÁCTI TABULÍ.

I. Velmi záhy za republiky, v polovici V. stol. př. Kr., došlo v Římě k obsáhlé kodifikaci práva soukromého a civilního řízení soudního. Vymezení soukromých práv mezi občany a způsob hájení jich za pomoci státních orgánů podávaly se do té doby ze staletého obyčeje právního. K sepsání zákona bylo podle římské tradice³ přikročeno z důvodů politických v boji mezi oběma stavy, patricii a plebeji. Myšlenka kodifikační vznikla ze snahy plebejů, odstraniti privilegie patriciů a zne-možniti pevnou formulací pravidel právních stranický výklad obyčejů právních při výkonu práva patricijskými magistráty a soudci.⁴

Tradice římská.

V podrobnostech vypravuje Livius, že r. 462 tribun *Terentilius Arsa* navrhl, aby byli zvoleni „*quinque viri legibus de imperio consulari scribendis*“.⁵ Po osm let oddalovali prý patriciové vyřízení tohoto návrhu, až konečně r. 454 došlo k zásadní dohodě, jež však znamenala nový odklad, neboť předem měla být vyslána tříčlenná komise do Řecka, aby opatřila opis zákonů Solonových a informovala se o právech jiných řeckých států. Komise tato vrátila se z Řecka r. 452 „*cum Atticis legibus*“. Teprve následujícího roku 451⁶ byli zvoleni v komitích

¹) Viz výpočet u Rotondiho, *Leges publicae*, str. 100 ns. Srv. též Demelius, *Legum quae ad ius civile spectant fragmenta*, 1857.

²) Srv. Bruns, *Fontes*, 45 ns.; Riccobono, *Baviera*, Ferrini, *Fontes*, str. 67 ns.; Girard, *Textes*, str. 26 ns.

³) Cicero, *De re publ.*, 2, 36/7; Diodor 12, 23—26; Liv. 3, 9 ns.; Dion. 10, 1 ns.

⁴) Liv. 3, 9, 5: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum; non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.

⁵) Správně má patrně zníti *quinqueviri consulari imperio legibus scribendis*, cf. Kipp, *Quellen*, str. 33, p. 1.

⁶) Podle zprávy Dionys. 10, 54.

centurijních na návrh konsula Appia Claudia na rok *decemviri*, vesměs patriciové, mezi nimi *Appius Claudius*. Volba jejich byla prý spojena s dočasnou suspensí ústavy; na decemviry byla přenesena veškerá moc vládní (*imperium*),¹ bez omezení právem provokace, za dočasného zrušení ostatních magistratur a tribunátu. Během roku své vlády sepsali decemvirové zákony o deseti tabulích, které byly komitii centurijními schváleny. Za účelem dokončení tohoto zákonodárného díla byli prý v následujícím roce 450 zvoleni znovu *decemviri*, mezi nimi opět *Appius Claudius* a tentokrát i několik plebejů.² Pořídili další dvě tabule zákonů. Ačkoliv tak splnili svůj úkol, nepředložili zákon komitii, nýbrž pokusili se proměnit svůj úřad v bezohlednou samovládu, nerespektující ani vlastních zákonů. Násilný konec tohoto pokusu zkrášlila římská tradice legendou o Verginii. *Appius Claudius*, zatouživ po sličné plebejské dcerce, inscenoval proces o její svobodu, v němž zneužil své moci jako rozhodující magistrát za tím účelem, aby se děvčete zmocnil. Otec dívčin, nevida jiné cesty, jak by dceru ochránil před zneuctěním, zabil ji před soudním tribunálem. Vzbouření, které z toho vzniklo, smetlo decemviry. Zákonodárné dílo jejich však zůstalo, zbývající dvě tabule zákonů byly schváleny komitii k návrhu nových konsulů a celý zákon byl veřejně vyložen na deskách, které později vzaly za své při galském požáru roku 387 a patrně již nebyly obnoveny.

Kritika tradice.

II. Tato tradice, o jejíž spolehlivosti byly již odedávna projevovány pochybnosti,³ byla v nejnovější době podrobena pronikavé kritice. Tak historik Ettore Pais v několika pracích⁴ pokusil se prokázat, že se tu tradice římská dopustila duplikace, anticipující pro dobu starobylou historické události, sběhlé o půl druhého století později. Pais nepopřel autentič-

¹) Liv. 3, 33, 1: iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviro, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio.

²) Tak Dionys. 10, 58.

³) Jedním z prvních byl G. B. Vico, srv. *Baviera*, Giambattista Vico e la storia del diritto romano, Palermo 1912.

⁴) *Storia di Roma*, 1898; *Storia critica di Roma II.* (1915), 217 ns.; *Ricerche sulla storia e sul diritto pubblico di Roma I.* (1915), 1—179, 215 ns.; k tomu srv. nyní Kreller v *S. Z.*, 45, 589 ns., a Beseler, tamtéž, str. 551 ns. Nejnovější souhrnně Pais, *Histoire romaine*, 1926, 109 ns.

nosti zákona XII tabulí, přijímá, že tu jde alespoň zčásti o velmi stará ustanovení zákonná, sahající až do V. stol. př. Kr., k nimž však v dalším vývoji přibyla ustanovení nová, takže v konečné redakci zákona jsou vrstvy různého stáří. Tuto konečnou redakci připisuje písaři Appia Claudia Caeca Cn. Flaviovi, který koncem IV. stol. př. Kr. prý publikoval t. zv. *ius civile Flavianum*,¹ jež Pais ztotožňuje se závěrečnou redakcí zákona XII tabulí. Dále jde E. Lambert.² Již samo faktum kodifikace v dobách počátku soukromoprávního vývoje zavdává mu příčinu k pochybnostem o autentičnosti zákona dvanácti tabulí. Opíraje se o výtěžky badání sociologického a srovnávací vědy právní, tvrdí, že v V. stol. př. Kr. je jakákoliv kodifikace práva v Římě nemyslitelná. V počátcích vývoje jeví se právo všem národům jako výron vůle božské. Tento božský původ dodává starobylým zvykům teprve závaznosti, ale také nezměnitelnosti. Zasáhnouti lidskou rukou do tohoto díla božského by bylo zločinem, a toho se nemohli dopustiti Římané, u nichž ještě staletí po domnělém vzniku zákona XII tabulí všechn výkon práva stál pod určujícím vlivem kollegia pontifiků. Podpíraje tuto svoji thesei o nemožnosti zákonodárné činnosti v V. stol. poukazem na nestejnorodost jednotlivých ustanovení zákona³ a na formu, v níž se zákon zachoval,⁴ pokládá zákon XII tabulí za ryze soukromou sbírku starých pravidel práva obyčejového, již připisuje právníku Sex. Aeliovi, působícímu na rozhraní III. a II. stol. př. Kr. (t. zv. *ius civile Aelianum*).

Nelze pochybovati, že tradice o vzniku zákona XII tabulí ve svých podrobnostech nemůže spočívat na pravdě. To je také nespornou zásluhou kritiky Paisovy i Lambertovy, že prokázali nespolehlivost této tradice a že ukázali i na nutnost

¹ Srv. k tomu Zocco-Rosa, L' „ius Flavianum“ ve Scritti ded. a Chironi, 3, 375 ns. a Krellerovu kritiku cit. výše, str. 600 ns.

² La question de l'authenticité des XII Tables et les Annales maximi v NRH 26, 147 ns. (1902); Le problème de l'origine des XII Tables v Revue générale de droit, 1902, 1903; L'histoire traditionnelle des XII Tables v Mél. Appleton (1903) a pak souborně v La fonction du droit civil comparé, 1903, str. 389 ns.

³ Tak na př. na jedné straně kruté ustanovení o exekuci proti dlužníkovi („tertiis nundinis partii secanto; si plus minusve secuerunt, se fraude esto“), na druhé zákonná úprava pohřebního luxu.

⁴ Jazyk, v němž jsou nám fragmenty zákona zachovány, naprosto neodpovídá domnělé době vzniku zákona, nýbrž blíží se spíše konci republiky než jejímu počátku.

kritického zkoumání obsahu zákona samého. Avšak faktum decemvirálního zákonodárství z polovice V. stol. přece jen nevyvrátili. To se dnes obecně uznává.¹ Mluví pro to předem svědectví konsulských fastů,² v nichž jsou spolehlivě zachována jména decemvirů.³ Pochybnosti, jež proti možnosti kodifikace v V. stol. uvedl Lambert, neobstály před kritikou.⁴ Třebas Lambertovo líčení právních poměrů v počátcích vývoje odpovídalo pravdě, nepodařilo se prokázati, že by Řím byl v V. stol. stál ještě na tak nízkém stupni primitivního života právního, ovládaného myšlenkou božského původu všeho právního řádu. Poměrně moderní forma, v níž byl zákon u Římanů tradován, vysvětluje se tím, že zákon žil v tradici ústní,⁵ prodělávaje tak neznatelně všechny změny jazyka. Tomu odpovídá, že v době historické nikdo z Římanů neznal památky, na niž byl zákon byl pevně zachycen. Také námitky proti nesrovnalostem v obsahu neobstojí před důkladnějším rozbořem. Naopak dlužno dáti za pravdu Girardovi,⁶ jenž na to ukázal, že převážně agrární charakter zákona hodí se dobře do V. stol. př. Kr. Také pozitivní tvrzení Paisovo o redakci Flaviově a Lambertovo o práci Aeliově jsou jen pouhým hypothesami, málo pravděpodobnými.

Ani nejnovější pokus Bavierův,⁷ obhájití kritické stanovisko Paisovo a Lambertovo, neuspokojuje. Bavierra věří sice v existenci decemvirů, domnívá se však, že úkolem jejich

¹ Srv. pěkný přehled De Francisciho, Legge delle dodici tavole, 1913; Rotondi, Leges publicae (1912), str. 201 ns.; Bonfante, Storia II (1923), str. 67 ns.; Täubler, Untersuchungen zur Geschichte des Decemvirats und der Zwölf Tafeln, 1921; Beloch, Römische Geschichte (1926), 236 ns.; Berger, čl. Tabulae duodecim v Pauly-Wissowa, Realenc., 2. ř., 4, 1908 ns.

² Srv. k této ryze historické otázce Täubler, l. c., 80 ns.; Beloch, l. c., 238 ns. Další literaturu uvádí Pacchioni, Corso, 1, 73, pozn. 93. Viz dále Pais, Fasti triumphales populi romani I, II, 1920; Baviera v Studi Perozzi, 17 ns.

³ Druhý decemvirát je patrně falsem, souvisícím s legendou o Virginií, srv. Täubler, l. c., 107 ns.; Beloch, l. c., 242 ns.

⁴ Srv. Lenel, S. Z., 26, 498 ns.; Appleton, Nature et antiquité d. l. XII T., 1904.

⁵ Ještě v Ciceronově mládí učily se zákonu tomu děti ve škole nazpaměť, viz. Cic. de leg., 2, 23, 59: discibamus enim pueri XII ut carmen necessarium, quos iam nemo dicit.

⁶ Srv. L'histoire des XII Tables v NRH., 26, 381 = Mélanges 1, 1, pak Les XII Tables, Londýn, 1914.

⁷ Studi in onore di Silvio Perozzi (1925), 1 ns.

nebyla kodifikace, nýbrž vyrovnání politických rozporů¹ mezi patricii a plebeji, jehož však nedosáhli. Bavierra uvízl v síti výmyslů, jimiž pozdní historikové obetkali vznik zákona XII tabulí.

Také nelze ničeho vyvozovati z pravděpodobného řeckého vlivu na právo, obsažené v zákonu XII tabulí. Obchodní styky s řeckým světem mohou vliv ten i pro V. stol. dostatečně vysvětliti.² Není tedy příčiny, proč bychom pochybovali o tom, že Řím vytvořil v pol. V. stol. př. Kr. kodifikaci svého obyčejového práva, v úmyslu zachytiti pevnou formulací to, co se staletým vývojem vytvořilo, v čemž jistě nelze spatřovati nic bezbožného, jak se domníval Lambert.

Charakter zákona.

III. Zákon XII tabulí je nám zachován velmi fragmentárně jedině ve zprávách spisovatelů právnických i neprávnických o jednotlivých jeho ustanoveních, někdy doslovně citovaných.

Z toho byly učiněny pokusy o rekonstrukci zákona.³ Soud náš o povaze a obsahu zákona je tedy nutně podmíněn touto neúplností textu nás došlého.

¹) Bavierra snaží se uniknouti námitce, proč bylo nutno za účelem pouhé kodifikace suspendovati ústavu. Případně ukazuje Beloch, l. c., 246, na to, že zákonodárce musí mítí nejvyšší moc ve státě a dovolává se analogie s poměry v Řecku; viz i Weiss, Griechisches Privatrecht, I (1923), 82 ns.

²) K otázce té srv. Mitteis, RPR., I, 15 ns. K pochybnostem Paisiovým (Gli elementi greci nella legge delle XII tavole v cit. Ricerche, I, 145 ns.), srv. nyní Kreller, S. Z., 45, 597 ns. Vypravování o vyslání komise do Řecka je ovšem legendou, literaturu k tomu viz u Bavierry, St. Perozzi, 15; jinak Berger, l. c., 1921 ns. — Bylo tvrzeno, že dlužno při zákonu XII tabulí počítati i s vlivy orientálními, srv. Müller, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung, sowie zu den XII Tafeln (1904). Než v takových případech i shodná ustanovení nezaručují víc než prostý paralelismus: stejné příčiny za stejných přibližně poměrů vedou nezávisle na sobě k stejné nebo podobné úpravě. Srv. Zocco-Rosa, Di alcuni raffronti tra il Codice delle leggi d'Hammurabi e le leges XII tab., Catania 1915; Wenger, Römisches Recht und Rechtsvergleichung (Archiv f. R.- u. Wirtschaftsphilos., 14, 131 ns.); Bonfante, Il codice di Hammurabi e le XII tavole v Mém. Cornil, I, 121.

³) Tak zejména J. Gothofredus, Fontes, 1653 (otiskeno v Otto, Thesaurus, 3, 1 ns.), a Schöll, Legis duodecim tabularum reliquiae, 1866. Srv. Bruns, Fontes, I, 15 ns.; Girard, Textes, 901; Riccobono, Fontes, I, 21 ns. Výklad zákona podává Voigt, Die XII Tafeln I, II, 1883; Ragusa, Le XII tavole, I 1924, II 1925 (obojí nekritické).

Co se předem týče uspořádání látky, nebylo tu patrně určitého logického systému. Nelze toho ani očekávati. Prvé tabule obsahují předpisy o uplatnění práva (o soudním řízení). Mluví se tu o obselání žalovaného na soud, o exekuci a pod. Z toho lze souditi, že uspořádání látky bylo určováno zřeteli praktickými, t. j. ohledem na toho, kdo chtěl svoje porušené právo před státními úřady prosaditi, podobně jak tomu bylo později v t. zv. zrcadlech právních a soudních.

Obsah zákona, jak se nám jeví ze zachovaných fragmentů, spadá převážně do oboru práva soukromého a civilního řízení soudního a práva trestního.¹ Ale ani tu nebylo upraveno vše, mnohé se v zákonu prostě předpokládá (tak celá organizace rodiny). Marně bychom hledali v zákoně i jen zásady ústavního práva římského, takže Liviovo označení zákona jako *fontes omnium publici privatae iuris*² je jistě nadsázkou.

V právu majetkovém spočívá zákon na zásadě soukromého vlastnictví. Od práv věcných jsou pojmově ostře odlišena práva obligační. Soukromá autonomie plnoprávného individua je uznána; osoba *suis iuris* disponuje volně svým majetkem mezi živými (*cum nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncupasset ita ius esto*) i na případ smrti (*uti legasset super pecunia tutelave suae rei ita ius esto*), třebaš ne testamentem,³ k jehož zřízení je ještě třeba společnosti komitií. V celku je také v zákonu proveden princip rovnosti svobodných občanů před zákonem.⁴

Po stránce formální vyniká zákon lapidárně stručným výrazem. Příkazy a zákazy jeho jsou formulovány imperativně (*ita ius esto; familiam habento; talio esto; iure caesus esto*). Ve všech případech ovšem nedospěl zákon k abstraktně formulovanému právnímu předpisu, některá jeho pravidla podávají se kasuisticky jako rozhodnutí jednotlivých případů.⁵ Nicméně i tak je dokladem vysoké juristické vyspělosti římské.

¹) Velmi pěkný přehled obsahu zákona podává nyní Berger, l. c., 1928 ns. K moderním kritikám obsahu zákona srv. tamtéž, 1946 ns.

²) Liv. 3, 34, 6; srv. tamtéž 7 i slova „velut corpus omnium Romani iuris“.

³) Srv. Wlassak, Vindikation und Vindikationslegat, S. Z., 31, 203 ns.

⁴) Conubium s patricii, které ještě v zákonu XII tabulí bylo plebejům odepřeno, přiznala jim již r. 445 lex Canuleia.

⁵) Tak vypočítává zákon tři případy inurie (membrum ruptum, os fractum, iniuria factum) a stanoví na každý zvláštní trest, ačkoliv v druhém a třetím případě jde o trest stejné povahy (pokutu). Pojem inurie je tím zúžen na inurii reální. Abstraktní formulaci, postihující i inurii verbální, najdeme tu teprve v praetorském ediktu.

Význam zákona.

IV. Zákon XII tabulí stal se v následujících stoletích základem právního vývoje, na němž svorně pracovala jurisprudence s magistráty. Politické pozadí vzniku zákona nezáleželo bez vlivu na pojmání jeho v praxi. Jako dílo dohody obou stavů byl zákon vykládán zejména s počátku úzkostlivě, někdy až formalisticky. V tom právě byl význam této kodifikace, že učinila přítrž libovolnému výkladu práva a nahradila přízřivě sobivé sice, ale těžko přesně zachytitelné právo obyčejové jasným, pevným předpisem, formulovaným do té míry všeobecně, že se nikdy nepocítila potřeba zákon ten nahrazovati novým. Zásady právního nazírání římského byly zachyceny v zákonu tak zdařile, že po staletích právníci klasické doby římské, Labeo (I. stol. př. Kr.) a Gajus (II. stol.), psali k němu ještě komentáře. Je to snad dokladem jisté konservativnosti římské, ale zároveň prokazuje to životnost díla decemvirů. Volným výkladem jeho vytvořilo se *ius civile*, jeden ze základních pilířů římského práva soukromého.

§ 8.

INTERPRETATIO.

Pontifikové.

Vývoj římského práva soukromého po kodifikaci zásad civilního práva (*ius civile*) v zákonu XII tabulí spočíval delší dobu v rukou pontifikální jurisprudence. Pontifikové, jsouce činní v praxi soudní i v životě právním, dospívali výkladem zákona k novému tvoření práva. Tato *interpretatio*¹ má vedle zákona XII tabulí povahu právního pramene. Jest výkladem tvořivým.² To bylo umožněno již samou povahou zákona

¹ Slovem tím, vystihujícím nejvýznačnější část činnosti pontifikální jurisprudence (srv. D. 1, 2, 2; 5, 6, 38), lze stručně charakterisovati celou tuto dobu vývoje po zákonu XII tabulí.

² Setkáváme se tu v dějinách právních pramenů římských po prvé s poměrem mezi činností právníka a mezi zákonem. Otázka ta patří i dnes k nejspornějším problémům právní nauky. Interpretatio pontifiků římských, tvořící nové právo, není totožná s výkladem práva v dnešním běžném pojetí, jež spatřuje ve výkladu prostě jen činnost, směřující k poznání daného práva.

XII tabulí. Zákon ten nebyl nikterak vyčerpávající úpravou soukromoprávních poměrů své doby. Mnohé instituty právní, sankcionované starobyklým obyčejem, prostě jen předpokládal, neobíraje se podrobnou jich úpravou, tak na př.: *matrimonium*, *patria potestas*, *testamentum*. Na druhé straně poměry právní vývojem římské společnosti a hlavně přechodem od hospodářství agrárního k hospodářství obchodovému rychle se měnily a kladly tak těm, kdož se prakticky zákonem obírali, vždy nové a nové otázky.

Civilní proces.

Nebylo ovšem možno při odpovědi na tyto otázky prostě ignorovati zákon, jenž tvořil nyní základ, z něhož se rozvíjel všecken právní život. Jím se řídila právní jednání rodinného i majetkového okruhu, v něm musil v prvé řadě hledati oporu vyvíjející se obchod. Zákon ten byl také směrodatný, vznikli-li spor o právo. Ovšem pro spor o právo (civilní řízení soudní) nevytvořil snad teprve zákon XII tabulí formálních předpisů. Určitý způsob řízení soudního byl tu jistě již dříve a lze se důvodně domnívati, že se řízení soudní vyvinulo a ustálilo ve svých hlavních formách již před zákonem XII tabulí. Starobylý ráz tohoto řízení soudního je patrný z toho, že si v mnohých směrech zachovalo původní svůj charakter svépomoci. Tak zejména řízení soudní, upravující provedení osobní exekuce proti dlužníkovi (t. zv. *legis actio per manus iniunctionem*), není než legalisovanou svépomocí. Ale i normální způsob řízení soudního, t. zv. *legis actio sacramento*,¹ zjišťující sporné právo na podkladě sázky sporných stran rozhodnutím, *cuius sacramentum iustum sit*, připomíná živě silný prvek svépomoci; v jádře spočívá tu civilní řízení soudní na dohodě stran o rozhodčím, autorisované magistrátem. Rozhodčí vyřkne, či sázka byla správná. Spor mezi stranami nerozhoduje tedy úředník státem dosazený nebo jiný orgán státní,² nýbrž

¹ Původně značí sacramentum přísahu, později sázku určité sumy; srv. Heyrovský, Římský civilní proces (1925), 120, p. 3; Wenger, Institutionen des röm. Zivilprozessrechts (1925), 119 ns., ale i Mitteis, R. P. R., 1, 29 ns.

² K otázce, zdali také historicky státně autorisované smlouvě o rozhodčím nutně předcházela svépomocná dohoda o rozhodčím, či zda původní rozhodování celého sporu přece jen nepříslušelo orgánu státnímu srv. Wenger, Wandlungen im röm. Zivilprozessrecht ve Festschrift für Hanausek (1925), 5 ns.

spoluobčan, na němž se strany dohodly (*iudex*) a jehož úkol rozhodčí smlouvou vymezily.

Římský spor civilní byl tak zahájen dohodou o tom, co dlužno mezi stranami považovati jako sporné, smlouvou o vymezení sporných bodů. Stát tuto smlouvu o rozhodčím autorisoval. Nechá váje strany sporné nadále samotny jednati, žádá, aby smlouvu uzavřely před magistrátem, který má nejvyšší moc soudní (*iuris dictio*) a který mocí svého imperia schváli dohodu stran (*iudicium dat*), a porotci, na němž se strany dohodly, přikáže, aby rozhodl (*iudicare iubet*).¹

Touto vnitřní strukturou civilního procesu římského je podmíněno, že proces neproběhl jako celek před jediným soudcem úředníkem, nýbrž že se rozpadá nutně ve dvě stadia procesní: řízení *in iure* před magistrátem, zakončené dohodou stran o rozhodčím a o jeho úkolu (*litis contestatio*); tato dohoda tvoří pak podklad pro rozhodnutí sporu v řízení před porotcem (*apud iudicem*), zakončeném rozsudkem (*sententia*), státně vykonatelným.

Agere.

Ten, kdo po vydání zákona XII tabulí domáhal se vylíčeným způsobem ochrany svého soukromého práva před soudem, musil se přirozeně opíratí o zákon, právo jeho musilo býti uznáno zákonem. V tom smyslu lze nyní říci: „*nulla legis actio sine lege*“.² Požadavek tento byl pontifiky vykládán do té míry formalisticky, že samo určení rozepře litiskontestací, konané v této nejstarší době ústním slavnostním prohlášením stran před magistrátem, musilo býti přizpůsobeno doslovu zákona.³ Toto konkrétní stanovení procesní formule (*agere*,

¹) Podrobnosti spadají do nauky o civilním procesu římském; srv. k tomu mimo díla cit. v pozn. 1, Costa, *Profilo storico del processo civile romano*, 1918, a Vančura, *Úvod do studia soukr. pr. řím.* (1923), 113 ns.; Girard, *Manuel élémentaire de droit romain* (1924), 1021 ns.; Čzyhlarz-San Nicolò, *Institutionen des röm. R.* (1924), 429 ns. Stěžejními v těchto otázkách jsou práce Wlassakovy, zejména *Römische Prozess-gesetze*, I 1888, II 1891; *Judikationsbefehl*, 1921; *Die Klas. Prozess-formel*, I 1924. Srv. i výše § 1, sub. II.

²) Srv. Gai. 4, 11, *actiones quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur vel ideo quod legibus proditae erant (quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur) ...*, 137, k tomu Mitteis, *R. P. R.*, I, 34, p. 13.

³) Srv. Gai. 4, 11, v pokračování místa uv. v pozn. 1.: *vel ideo, quia ipsarum legum verbis accomodatae erant et ideo inmutabiles proinde*

actionem instituere), vhodné k uplatnění toho kterého zákonného nároku, bylo dílem pontifikální jurisprudence. Pontifikové po uzákonění XII tabulí přetvořili formuláře starého řízení soudního podle znění nového zákona. Podobným způsobem v dalším průběhu hospodářského vývoje, přinášejícího nové otázky a problémy, pontifikové, radíce sporným stranám i magistrátů, řídicímu řízení *in iure*,¹ přizpůsobovali formuláře legisakcí těmto novým potřebám právního života.

Praktická znalost práva ležela tak skoro výlučně v rukou pontifiků, kteří i po zákonu XII tabulí dovedli si udržeti monopol, daný kdysi těsným spojením práva s náboženstvím² a umožňovaný nadále zejména i jejich znalostí soudního kalendáře.³ Úkol pontifiků byl tím důležitější, čím formálnější bylo toto nejstarší soudní řízení a čím nebezpečnější pro strany bylo formální nedopatření, jež nezpůsobovalo jen neplatnost pochybené legisakce, nýbrž začasté prohru ve sporu materiálně sebe lépe založeném.⁴

Cavere.

Než jako soudnictví nevyčerpává celý obor právního života, představujíc pouze patologické jeho zjevy, tak ani činnost pontifiků neomezovala se na stanovení procesních formulářů, nýbrž zasahovala vydatně i do mimosoudního života právního, pomáhajíc tam, kde jde spíše o vyvarování se sporu opatrným a na všechny případnosti pomýšlejícím vyhotovením formuláře právního jednání (*cavere*). Tato kautelární

atque leges observabantur: unde eum qui de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominaret, responsum est rem perdidisse, cum debuisset arbores nominare eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.

¹) Pravděpodobně také magistrát sám, opíraje se o svoje imperium, mohl při výkonu jurisdikce přiznati ochranu novým nárokům; v otázce této zaujal Girard příkré odmítavé stanovisko, jež však proti opačnému názoru Wlassakovu neproniklo. Srv. k tomu Heyrovský, *Rím. civ. proces*, 240, p. 4; Lenel, *Der Prätor in der legis actio*, *S. Z.*, 30, 329 ns.; Mitteis, *R. P. R.*, I, 44 ns.; Weiss, *Pauly-Wissowa, Realenc.*, 10, 1208.

²) *Jus* — fas; srv. Mitteis, *R. P. R.*, I, 22 ns.

³) *Cic. pro Mur.* 11, 25: *posset lege agi nec ne, pauci quondam sciabant; fastos enim vulgo non habebant.* Srv. Heyrovský, *Rím. civ. proces*, 87 ns., 115. Ovšem otázka, kdy soudní kalendář vešel ve všeobecnou známost, je velmi temná, srv. *Wissowa, Realenc.*, 6, 2016; spíše než o oznámení prostého fakta jednalo se tu o otázky techniky právní.

⁴) Srv. pozn. 3 str. 54.

jurisprudence vytváří typická znění jednotlivých právních jednání,¹ přísně formální po vnější stránce a působící mocí své formy bez zření k vůli jednajících stran.² Formuláře tyto jsou vždy znovu přizpůsobovány měnícím se poměrům a jest jich používáno k účelům, jež s původním smyslem jednání se již nekryjí (*dicis causa*). Tak reální povaha jednání *per aes et libram* mění se po zavedení ražených peněz asi v pol. IV. stol. př. Kr. v imaginární. Obojí může pak býti učiněno také *dicis causa*.³

Respondere.

Konečně podávali pontifikové i dobrá zdání o sporných právních otázkách (*respondere*). Je pochopitelné, že zejména nový zákon zavdával příčinu k dotazům a že i naopak vývoj hospodářského a obchodního života vytvářel situace, pro něž na prvý pohled nebylo v zákonu odpovědi. V takových případech výklad zákona vyžadoval značné dovednosti. Pontifikální jurisprudence svým výkladem zákon oživila a nejen že plně vyčerpala jeho obsah, ale i, opírajíc se o slovo zákona, vytvářela nové instituty právní (tak na př. *usucapio* ze slov zákona XII tabulí o *usus auctoritas*) a stanovila nové právní zásady. Stala se tak bezprostředně po zákonu XII tabulí pramenem práva. Tato *interpretatio* není tedy, jak by se zdálo z doslovného významu tohoto termínu, pouhým výkladem stojícím otrocky ve službách zákona, nýbrž cílevědomým tvořením nového práva na podkladě slova zákona. Právo vytvořené touto interpretací nazývá se *ius civile*.⁴

Konec monopolu.

Privilegované postavení svoje udrželi si pontifikové podle tradice římské do konce čtvrtého stol. př. Kr. Tou dobou prý *Appius Claudius Caecus*, vynikající politik se značným sklonem demagogickým,⁵ jehož jméno do dneška nese *via Appia* i vodo-

¹) Srv. Brissonius, De formulis et sollempnibus populi Romani verbis, 1583, posl. vydání 1754.

²) T. zv. vnitřní formalismus, srv. Mitteis, R. P. R., 1, 255 ns.

³) Srv. Gai. 1, 113: Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem. Gai. 1, 141: ... ac ne diu quidem in eo iure (sc. in causa mancipii) detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia uno momento...

⁴) Srv. Ehrlich, Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen, 1902.

⁵) Srv. Mommsen, Römische Forschungen, 1, 301 ns.; jinak soudí Beloch, Röm. Geschichte, 481 ns.

vod jím zbudovaný, sepsal sbírku legisakcí, tedy dílo rázu praktického, jakési zrcadlo právní. Spis ten odcizil mu prý *Cn. Flavius*, písař aedilů kurulských a uveřejnil jej (t. zv. *ius civile Flavianum*), přidav k němu i soudní kalendář.¹ Snad tu máme co činiti také jen s legendou.² Nepochybně však v téže době asi stalo se collegium pontifiků přístupno plebejům.³ Prvý plebejský *pontifex maximus Ti. Coruncianus* (r. 254 př. Kr.) počal pak udíleti svoje *responsa* veřejně v přítomnosti žáků.⁴ Tím tedy přestala býti jurisprudence definitivně tajnou kněžskou vědou.

Příznačné pro dobu po XII tabulích jest, že další vývoj soukromého práva římského nedal se novými zákony, jež jsou na poli práva soukromého zjevem ojedinělým.⁵ Zákon XII tabulí postačil římské jurisprudence pro nejbližší dobu jako základ, na němž ona dále budovala nejen zákon vykládajíc, ale z jeho zásad dále tvoříc. T. zv. *interpretatio* je v tomto smyslu tedy novým pramenem práva, v němž vedle starého práva obyčejového a nového zákona vystupuje tvořivá moc vědy právní (*iuris peritorum auctoritas*).⁶

§ 9.

IUS HONORARIUM.

Praetor urbanus.

I. Úkoly, které v oboru civilního soudnictví připadaly nejvyššímu magistrátu, byly r. 367 př. Kr. přeneseny z největší části na praetora (*praetor urbanus*). Pohnutky toho jistě nebyly jen politické;⁷ rozhodovaly i jiné momenty, jako rostoucí

¹) Srv. D. 1, 2, 2, 7; Cic. de or. 1, 41, 186; ad Att. 6, 1, 8; pro Mur. 11, 25; Liv. 9, 46; Plin. n. h. 33, 6; Macrob. Sat., 1, 15, 9.

²) Srv. Seeck, Die Kalendertafel der Pontifices, 1885; Binder, Plebs, 520 ns. Viz též Zocco-Rosa, Ius Flavianum e ius Aelianum nella storia della volgarizzazione della giurisprudenza a Roma, 1921, a S. Z., 33, 491. Věřodnost tradice hájí Pais, Gnaeo Flavio e la divulgazione dell' ius civile v Ricerche, 1, 215 ns. Proti tomu nejnověji Kreller, S. Z., 46, 600ns.

³) K t. zv. lex Ogulnia z r. 300, jež prý collegium pontifiků plebejům otevřela, srv. Beloch, Röm. Geschichte, 350 ns.

⁴) D. 1, 2, 2, 35 a 38.

⁵) Srv. výše str. 45, pozn. 4.

⁶) Srv. Cic. Top. 5, 25; D. 1, 2, 2, 5 a 12.

⁷) Kompensace patriciům za to, že otevřeli konsulát plebejům.

vojenské povinnosti konsulů, nutící je často k trvalému pobytu mimo město, i věčná potřeba suspendovati do jisté míry v civilním soudnictví, vyžadujícím jednotného rozhodování, zásadu kolegiality. Nicméně nebyla tím vytvořena nová kompetence, odštěpená z imperia dosud jednotného. Soudnictví nebylo vyřadeno z aktů nejvyšší moci vládní,¹ nýbrž založením praetury byl prostě utvořen třetí *collega* konsulů (ovšem *collega minor*), mající stejně *imperium* jako oni a o sobě způsobilý vykonávat všechny vládní akty.² Fakticky byla však jeho moc omezena, on měl svého imperia používat pouze na poli civilní soudní správy v městě (*Urbs*). Jeho *imperium* tímto směrem uplatněné nazývá se *iurisdictio*.³

Iurisdictio.

K jurisdikční činnosti praetorově náleželo v prvé řadě spolupůsobení při rozhodování soukromoprávních rozepří (*iurisdictio contentiosa*). Spolupůsobení toto dalo se v stejných formách jako již dříve.⁴ Praetor nestal se snad nejvyšším soudcem ve smyslu nám běžném. Ani on nemohl sám rozhodnouti soudní rozepře, to zůstalo nadále vyhrazeno zvolenému rozhodčímu stran (*iudex privatus*). Praetor omezil se na to, že mocí svého imperia autorisoval dohodu sporných stran o rozhodčím (litiskontestaci).

Ale i mimo řádný soudní spor měl praetor rozsáhlou působnost. Působnost tato souvisí se sporem tam, kde praetor poskytuje prostředky k zajištění průběhu sporu a jeho výsledku, jako vynucením různých procesních jistot (*praetoriae stipulationes*). K zajištění nároku, ale též k jeho realizaci může praetor udělit různé *missiones in possessionem*. Praetorem povolená *bonorum possessio* byla však důležitým prostředkem

¹) Také naopak nebyla tím pravomoc konsulů pojmově omezena, určité akty soudní pravomocí obstarávali konsulové nadále (t. zv. *iurisdictio voluntaria*, srv. Heyrovský, Řím. civilní proces, 12, 33 ns.), mohli jako maior potestas intercessi zmařití jurisdikční akty praetorovy, a jejich vyloučení z pozitivní činnosti na poli soudní správy je pouze faktické. Srv. Leifer, Einheit des Gewaltgedankens, 207 ns., proti Mommsenovi, Staatsrecht, 2, 101 ns.

²) Zejména také vojenské. Nejsou-li konsulové v městě, obstarává praetor urbanus na jejich místě agendu konsulskou, a to nikoli jako jejich zástupce, nýbrž *iure proprio*, srv. Mommsen, Staatsrecht, 2, 232 ns.

³) Srv. Heyrovský, Římský civilní proces, 31 ns. K méněcinnému se rozsahu jurisdikce srv. Lauria, Iurisdictio ve Studi Bonfante, 2, 479 ns.

⁴) Srv. výše § 8.

i na poli nesporného soudnictví v právu dědickém. K ochraně právních nároků vydával praetor i rozkazy a zákazy (*interdicta*). Konečně čelil praetor nastalé právní újmě *restitutione in integrum*.

Denegatio.

Je nasnadě, že při této své činnosti byl praetor na tolik vázán, na kolik byly jeho imperiu položeny meze právem civilním, zejména zákonem. Proti zákonu nebyl praetor původně jistě ničím jiným, než vykonavatelem vůle zákona, *viva vox iuris civilis*, jak to formuloval později právník *Marcianus*,¹ *legum minister*, *lex loquens*, *iuris civilis custos*, jak praví *Cicero*.² Kde však zákona nebylo,³ nebo kde zákon nebyl stilisován jako omezení praetorovy pravomoci, bylo rozhodování praetorovo volné, opírajíc se o imperium, jež je zásadně neomezené a originární.⁴ Nicméně tam, kde nebyl vázán zákonem, vykonával praetor svoje *imperium* pod ústavní garancí *intercesse* a případně obžaloby pro zneužití moci úřední po skončení úřadu.⁵ Jsa si vědom této své odpovědnosti, nemusil pak při výkonu svého imperia, ani když uskutečňoval a v život uváděl předpisy práva civilního, býti pouhým otrokem zákona. Vystupuje to nejostřeji tam, kde praetor *in iure* spolupůsobil při občanské rozepři, ustavené na základě legisakcí. Shledal-li toho dostatečný důvod, mohl tu svoje spolupůsobení odeprít, mohl *denegare actionem*.⁶ Toto svoje rozhodnutí mohl zajisté oprít i o důvody materiální. Praetor dovedl tak zamezení uplatnění nároku opře-

¹) D. 1, 1, 8; pochybnosti, které má Frese, S. Z., 43, 466 ns., nejsou odůvodněny.

²) Pro Cluent. 53, 146 if.: Legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes servi sumus ut liberi esse possimus. De leg. 3, 1, 2; 3, 3, 8.

³) A to je ve většině případů, srv. Sommer, Funkce zákona ve vývoji římského práva soukromého v Ročence university Komenského za stud. rok 1926—1927, 30 ns.

⁴) Srv. Betti, La creazione del diritto nella iurisdictio del pretore urbano ve Studi in onore di G. Chiovenda, 1927, zvláště str. 75 ns., proti představě, jako by praetorova pravomoc byla delegována zákonem.

⁵) Srv. Mommsen, Staatsrecht, 2, 321; Strafrecht, 352.

⁶) Opačný názor zastával zejména Girard (srv. ještě Manuel, 7. vyd., 1924, str. 41, p. 1), proti tomu Wlassak, S. Z., 25, 81 ns., 28, 1 ns.; Ursprung der röm. Einrede a S. Z., 33, 81 ns. Srv. celé sporné otázky Heyrovský ve Sborníku 13, 124 ns., a Římský civilní proces 240 ns. Příliš úzce formuluje problém Wenger, Institutionen des röm. Zivilprozessrechts, 98 ns. Srv. Wlassak, Prozessformel, 1, 132, p. 19 a str. 34. pozn. 3.

ného o doslov zákona, jevil-li se mu soudní postup žalobcův nespravedlivým; v široké míře mohl tu praetor ve prospěch žalovaného uplatnit zásadu aequity.

I pozitivně působil praetor při poskytování ochrany právní. Mocí svého imperia mohl nejen vydávat příkazy a zákazy (*interdicta*), ale i připustit žalobu tam, kde civilní právo svými normami selhávalo (*actio in factum*).¹ V této své činnosti byl praetor vydatně podporován juristy, jichž hlavní péčí bylo navrhnouti stranám vstupujícím do sporu vhodný procesní prostředek; z jejich působení vznikaly formuláře konkrétních legisakcí.²

Lex Aebutia.

Za platnosti legisakcí byla ovšem tvořivá činnost praetora značně omezena formálním charakterem řízení. Uvolnění nastalo, když *lex Aebutia* z polovice II. století př. Kr. připustila, aby v legitimním procesu mezi římskými občany bylo vedle legisakcí používáno nového prostředku procesního, t. zv. *agere per formulas sive per concepta verba*.³ Občané římské, hodlající nyní zahájit spor o civilní právo před městským praetorem v Římě litiskontestací, podle níž měl spor rozhodnouti jediný porotce (*unus iudex*), nebyli nadále vázáni použitím k tomu legisakcí, nýbrž mohli, vyhýbajíc se přísnému formálnímu řízení starého procesu občanského, ustavit svůj spor formulí volně stylisovanou. Spor v této nové podobě je stejně jako starý proces legisakční, provedený za zmíněných vnějších podmínek, *iudicium legitimum*. Praetor nepřestal tu býti v prvé řadě vykonavatelem civilního práva. Formule tohoto nového řízení, opírající se o civilní právo, jsou koncipovány *in ius*, t. j. podmínkou odsouzení žalovaného, je v nich žalob-

cem tvrzený civilní právní poměr.¹ Avšak praetor může nyní, místo co by žalobu denegoval, připustiti, aby strany učinily obranu žalovaného předmětem řízení a rozhodování porotčího.

Exceptio.

V nové formulě mohl totiž nyní úchylnou od dřívější striktně na zákon vázané legisakce žalovaný prosadit svoje obranné prostředky výhradou z kondemnace, zvanou *exceptio*.² Touto cestou pronikla na př. do systému přísného civilního práva praetorská *exceptio doli*, umožňující žalovanému obranu nejen tvrzením, že ho žalobce při právním jednání, z něhož nyní proti němu vyvozuje svůj nárok, podvedl,³ ale i tvrzením, že žalobce tím, že uplatňuje svůj řádně nabytý civilní nárok, porušuje zásady slušnosti⁴ (*aequitas*).⁵ Civilní právo mohlo tak býti na půdě praetorského soudnictví nejen ve svých me-

¹) Srv. Heyrovský, Proces, 146 ns.

²) Srv. Heyrovský, Proces, 183 ns.

³) T. zv. *exceptio doli specialis*, srv. Heyrovský, Dějiny a systém, 7. vyd., 155 ns.

⁴) T. zv. *exceptio doli generalis*, Heyrovský, l. c.

⁵) Vědomí, že rozhodování právní má odpovídati *aequitě*, došlo výrazu právě v praetorském právu. *Aequitas* je tak ve vývoji římského práva soukromého ve skutečnosti tvůrčím principem, jehož již na sklonku republiky bylo užíváno zcela metodicky k překonávání nedostatků platného právního řádu. Římané vytvořili si k tomu konci na podkladě svého civilního procesu zvláštní techniku, jak je v textu popsáno, takže myšlenka *aequity* se u nich nikdy nezvrhla ve volné nalézání práva, řídící se pouhým právním citem. Teoretické zachycení tohoto významu *aequity* ovšem se Římanům nepodařilo. Ještě Cicero velmi kolísá (srv. Costa, Cicerone giureconsulto, 1, 22 ns.). Paulus D. 50, 17, 90, praví zcela všeobecně: in omnibus quidem, maxime tamen in iure *aequitas* spectanda est. K jednotlivostem srv. H. Krüger, Die Humanitas und die Pietas nach den Quellen des röm. Rechtes, S. Z., 19, 6 ns.; Kipp, Geschichte der Quellen, 3 ns.; Buckland, Equity in Roman law, 1911. Ocenění významu myšlenky *aequity* v dějinách římského práva je značně znesnadněno tím, že pojem ten nabyl značného rozsahu v nauce byzantské, takže musíme v našich pramenech počítati s četnými interpolacemi. Materiál k řešení této otázky snesl Pringsheim, S. Z., 42 (1911), 643 ns., některé jeho závěry jsou však poněkud radikální. Srv. nyní Riccobono v Mélanges Cornil, 2 (1926), 253 ns.; Senn, De la justice et du droit, 1927, 57 ns.; Pringsheim, *Aequitas* und bona fides, Conferenze per il XIV centenario delle Pandette, 1931, 185 ns., a Bonum et aequum, S. Z., 52 (1932), 78 ns. K otázce vlivu řecké filosofie na římskou metodu *aequity* srv. Kiss, Gesetzesauslegung und „ungeschriebenes“ Recht, JJB., 58 (1911), 413 ns., jehož tvrzení by však bylo nutno přezkoušeti s hlediska kritiky interpolační; lépe Stroux, Summum ius summa iniuria, 1926; Pais, Storia interna

¹) Srv. Wlassak, Prozessgesetze, 2, 302 ns., a Prozessformel, 132, P. 19.

²) Tak na př. Sex. Aelius Paetus Catus, právníký spisovatel z rozhraní III. a II. stol. př. Kr., vydal podle Pomp. D. 1, 2, 2, 7, sbírku legisakcí, zvanou *ius Aelianum*. Srv. k tomu předběžné ohlášení druhého dílu Wlassakova spisu Die klassische Prozessformel (Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wiss. in Wien, 1926, č. 25—27). Je-li, jak pravděpodobno, *ius Aelianum* totožné s Triperita, o nichž Pomponius referuje na jiném místě (D. 1, 2, 2, 38), byl systém díla ten, že k textu XII tabulí byla připojena interpretatio a příslušná legisactio. Srv. Kipp, Quellen, 98, 12; 99, 13.

³) Srv. Heyrovský, Civilní proces, 135 ns.

zerách vyplněno, ale začasťe přímo korigováno.¹ Ale nejen žalovanému, i žalobci mohl praetor prospěti, a to tím, že připustil žalobu v právu civilním nezaloženou. Analogickým rozšířením předpisů civilního práva (*actio utilis*)² nebo uznáním zcela nových nároků mohl se praetor postavit nyní i na půdu starého civilního procesu (*iudicium legitimum*). Připouštěl pro takové nároky formule koncipované podle vzoru formulí civilních buď jako *actiones ficticiae* nebo jako žaloby se záměnou subjektů, nebo vytvořil tam, kde nebylo možno takto formulí civilně přetvořiti, t. zv. *actio in factum concepta*. Tu šlo pak o zcela nové praetorské nároky, vytvořené k doplnění nebo k opravě práva civilního.³ Pokud taková žaloba se odehrávala za stejných vnějších podmínek jako starý proces legisakční, byla rovněž *iudicium legitimum*. Jen tam, kde některá z těchto podmínek nebyla dána, mluví se o *iudicium, quod imperio continetur*; takový proces se opírá výlučně o praetorovo *imperium*.⁴

Ius honorarium.

Ačkoli tedy neměl praetor podle ústavy římské naprosto moci zákonodárné,⁵ jež zůstávala i nadále vyhrazena národnímu shromáždění, stal se přece jen důležitým pravotvorným činitelem ve vývoji soukromého práva římského. Tuto jeho činnost pravotvornou nelze však pojímati jako něco zcela odlišného od práva civilního. *Ius honorarium* nemá tendence státi v příkré protívě k právu civilnímu.⁶ Praetorovi nešlo o to,

di Roma, 389 ns. Podobný jest v anglickém právu poměr mezi common law a equity. Srv. k tomu: Taylor, The science of jurisprudence, 1908, 508 ns.; Ehrlich, Grundlegung der Soziologie des Rechts, 1913; Clark, History of roman private law, 2, 1 (1914), 106 ns.; Rümelin, Die Billigkeit im Recht, 1921; Curti, Englands Privat- und Handelsrecht, 1 (1927), 7 ns.

¹) Srv. Pap. D. 1, 1, 7, 1: Ius praetorium est quod praetores introducerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.

²) Srv. Pomp. D. 19, 5, 11: sed et eas actiones, quae legibus proditae sunt, si lex iusta ac necessaria sit, supplet praetor in eo quod legi deest. Srv. Heyrovský, Civ. proces, 158 ns. Analogicky rozšířeny mohly býti ovšem i žaloby praetorské samy.

³) Srv. Heyrovský, l. c., 148.

⁴) Srv. Heyrovský, Proces, 138.

⁵) Srv. Gai. 3, 32: praetor heredes facere non potest.

⁶) Ostré rozlišení práva civilního a praetorského je teprve dílem posledních klasiků, kdy právo praetorské bylo vývojově ukončeno a jevílo se jako hotový systém. Srv. Pap. D. 1, 1, 7. Weiss, Pauly-Wissowa, Realenc.,

vytvořiti právní systém odchylný od práva civilního. Civilní právo bylo praetorem uváděno v život, nikoli však jako ztrnulá norma, nýbrž se zřením k měnícím se a vyvíjejícím potřebám denního života.

Ve výsledku vzniká tak ovšem na basi civilního práva, jak je ze zákona XII tabulí a několika málo pozdějších zákonů vytvořila jurisprudence římská v denním styku se soudy, nové, neustále se měnící a přizpůsobivé právo. Rozdíl práva praetorského a civilního je dán především mechanismem procesních formulí. Mechanismus ten si také vynutil stálou spolupráci praetora s jurisprudence,¹ neboť praetor byl politik, nikoli školený právník. Rozdíl ten podává se i z toho, že civilní právo jest normou, kterou praetor uvádí v život. Norma a její realizace se pak často rozcházejí. Njen řízení sporné, ale i řízení nesporné stalo se tak půdou vhodnou pro vytváření nového práva.

Jurisprudence.

Spolučinnost jurisprudence při tom nesluší si však představovati jako dobrá zdání úřední, jako práci byrokratickou. I jurista stál u Římanů uprostřed života. On radí především stranám, vstupujícím ve spor, a pomoc jeho projeví se nejúčinněji tím, že pro konkrétní spor zhotoví návrh formule, sloužící *in iure* za podklad jednání k uzavření litiskontestace. Odtud vycházejí podněty k novému tvoření práva, tím je umožněno, že k strohému civilnímu právu, nesoucímu v sobě ráz nezměnitelné platnosti, připojilo se nenásilně živé právo praetorské. Jurisprudence je tu hybnou silou, zaručující ideovou souvislost nového práva s právem civilním. Při tom jsou hranice mezi právem civilním a praetorským plynulé. Praetor ve své činnosti přimkne se tu volněji, tu těsněji k svému východisku, takže lze při praetorském tvoření práva nejednou

10, 1207. To bylo podporováno strukturou civilního procesu římského, v němž civilní a praetorské právo má zcela rozdílné podmínky uplatnění. Tím ovšem není nic řečeno o rozdílech věcných i terminologických, k nimž Mitteis, R. P. R., 1, 58 ns. Srv. též Biondi, Prospettive romanistiche v Annuario della univ. cattol. del S. Cuore, anno accad. 1931—1932, 94 ns.

¹) K násl. srv. Wlassak, Die klassische Prozessformel, 1 (1924); Lévy-Brühl, Prudent et préteur, 1926; Wenger, Praetor und Formel, 1926; Betti, La creazione del diritto della iurisdictio del pretore romano, Studi Chiovenda, 1927, str. 65 ns.

mluviti o recepci práva civilního, jako zas naopak i právo civilní nezůstává nedotčeno novými útvary práva honorárního a vlivem národního přesvědčení je nejedno nové ustanovení práva praetorského recipováno právem civilním.¹ Praetor může pak bez nebezpečí připustiti, aby na místo dosavadní formule koncipované *in factum* nastoupila formule koncipovaná *in ius*, poměr, který dosud civilnímu právu se jevil jen jako souhrn skutečností, stává se ve vědomí národa civilním poměrem právním, takže i prostý římský občan — a tím byl *iudex* — ví, že v takovém případě vzniká civilněprávní povinnost.²

Edicta.

II. Opíraje se o svoje *imperium*, praetor stal se vyličenou činností ve svých úředních opatřeních pramenem práva. Úřední akty jeho neměly však pouze ráz opatření konkrétních, řešících určitou právní otázku nebo zjednávajících základ pro určitý právní spor, v němž formule stranami smluvená a praetorem schválená je jakousi anticipací řešení otázky právní.³ Vývojem nabyla opatření praetorova rázu abstraktního. Praetor informoval občanstvo o zásadách, jimiž se hodlal spravovati při vykonávání svého officia *ius dicentis*, vyhláškami (*edicta*), konanými *in contione*. Vyhláška taková obsahovala slib právní ochrany. Vyzněla na př. slovy: *iudicium dabo; iudicium non dabo; iudicium accipere cogam; uti quaeque res erit, animadvertam; in possessione esse iubebo; vim fieri veto* a pod. *Edictum* takové, nezavazující původně⁴ ani praetora vyhlášejího samého, platilo přirozeně pro dobu úřadování praetorova. Avšak edikty, které se osvědčily, bývaly nástupcem přejímány (t. zv. *edictum vetus, tralaticium*).⁵ Bývalo pak zvykem, že praetor na počátku svého úřadování vyhlásil celý program své činnosti, t. zv. *edictum perpetuum*, proti němuž se klade edikt vydaný během jeho úřadování, *edictum repentinum*,

¹) Srv. Mitteis, R. P. R., I, 54 ns.

²) Srv. na př. formule žalob z deposita, otiskné v mých Textech ke studiu soukromého práva římského.

³) Tím není řečeno, že by před porotcem byly řešeny pouze otázky faktické. Formule obsahuje pouze povšechný rámeček sporu. Také *iudex* ocital se často v té situaci, že musil řešiti otázky právní, tak zejména v iudiciu bonae fidei. Srv. Wenger, Praetor und Formel, 110 ns. Srv. též slavnou Causa Curiana. K tomu Stroux, Summum ius, 29 ns.

⁴) Lex Cornelia z f. 67 př. Kr.

⁵) Srv. k tomu Wlassak, Die klassische Prozessformel, I, 23 ns.

edictum prout res incidit propositum. Z důvodů technických přistupovalo pak k vyhlášece ústní vyvěšení písemné na t. zv. *album*. *Album* obsahovalo pak nejen edikty, nýbrž v dodatku¹ i příslušné formuláře žalob a jiných právních prostředků, aby tak občan, hledajícímu právo, byla usnadněna volba správné procesní formy. V *album* vyskytují se i formuláře žalob, založených v právu civilním, tyto ovšem bez ediktu, jehož, hledíc k obecně známé příslušné normě práva civilního, nebylo třeba.

Během svého úřadování mohl praetor kdykoli edikt svůj doplniti novou vyhláškou (*edictum novum, nova clausula*). Také mohl praetor kdykoliv učiniti úřední opatření *ad hoc* bez ediktu, prostým povolením procesního prostředku (*actio in factum, exceptio in factum*, kdežto formule, vyhlášené v *album*, se jmenují *formulae, actiones propositae*). Jistě mohl praetor i svůj edikt změnit nebo se od něho v konkrétním případě uchýliti, shledal-li toho náležitě důvody. I to odpovídá zásadě *aequity*. Na sklonku republiky nařídila však *lex Cornelia* r. 67 př. Kr., aby praetor ve svých opatřeních řídil se podle svého *edictum perpetuum*.² Tím patrně mělo býti zabráněno svévolnému porušování zásad praetorského práva samým praetorem.

Tímto způsobem stalo se *album praetorske* souhrnem norem praetorského práva. *Edictum perpetuum*, jsouc rokem od roku revidováno, měněno a doplňováno, spojilo tak v sobě přesnost a určitost zákona s pohyblivostí a přizpůsobivostí obyčejového práva. Vyrůstajíc z téměř neměnného základu práva civilního, zachycovalo právo živé, skutečně platné, ve formulacích vyzkoušených v denní praxi soudní a ve stálém styku s jurisprudencí. Římané vytvořili si v ediktu ideální prostředek úpravy rychle se měnících potřeb hospodářského a právního života. Bylo nesnadno vyhověti rozvoji římského imperia ve světovládnou velmoc zákonnoú úpravou otázek soukromoprávních. Zákon je nevhodným prostředkem tam, kde vše je ve varu a kde poměry, jež musí býti upraveny, rychle se mění. Zákon vždy do jisté míry pokulhává za životem.³ V do-

¹) Srv. Wlassak, Edikt und Klageform, 26 ns.

²) „Ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent.“ Srv. k tomu Krüger, Quellen, 34, p. 7; De Francisci, Storia II, 1, 209.

³) Srv. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1844, ve vydání, které uspořádal 1914 Stern a v němž je současně otisknén spis protivníka Savignyho Thibaut, Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland, 1814.

bě ohromného rozmachu římského státu po punských válkách našli Římané v ediktu praetorském způsob, jímž, neopouštějíc půdy zákona, vytvořeného pro nepatrné poměry původní agrární obce, zvládli právní život města, jež se stalo středem celého tehdy známého světa.

§ 10.

IUS GENTIUM.

Řím byl původně latinskou agrární obcí, stojící státoprávně na roveň ostatním obcím italským. Státy, které na půdě italské takto vedle sebe existovaly, byly ve skutečnosti obce (stát obecní). To je obecný zjev v řeckém i v římském životě státním. Státy teritoriální existovaly v Orientu, u Řeků pak teprve v době helenistické. Římský stát byl souhrnem příslušníků obce, *populus romanus*, *res publica* jest *res populi*. Státní občanství římské jest příslušností k obecnímu svazku římskému. Římská ústava jest statutem obecním. Státní občanství (*civitas Romana*) zahrnovala v sobě mocenské postavení v rodině (*patria potestas*), způsobilo uzavření řádné římské manželství (*conubium*), způsobilost k civilněprávním jednáním římským¹ (*ius commercii*), právo hlasovati v komitích (*ius suffragii*) a právo býti volen za magistráta (*ius honorum*). Ve svém růstu za republiky nestal se však Řím teritoriálním státem v našem moderním smyslu, nýbrž kryl se i nadále s obcí. Toto základní pojetí nebylo Římany opuštěno po celou dobu republiky římské. I když římský stát vzrostl v imperium světové, spravovali je Římané nadále ve formách státu obecního.²

Princip personality.

Důsledně neznali Římané v soukromoprávním styku s cizinci dnešního principu teritoriality, podle něhož právní předpisy ve státu platí zásadně pro všechny osoby, nalézající se na státním území. Spravovali se principem personality práva. Římské zákony zavazovaly pouze římské občany.³

¹) Ulp. Reg. 19, 5: commercium est emendi vendendique invicem ius. Srv. Mitteis, R. P. R., 1, 116 ns.

²) Srv. M. Gelzer, Gemeindestaat und Reichsstaat in der röm. Geschichte, 1924; Bonfante, Storia del diritto romano, I (1923), 267 ns.

³) Srv. Wlassak, Röm. Prozessgesetze, 2, 86 ns.

Cizinec (*peregrinus*) byl na území římském zásadně bez práva (*hostis*). Cizinec spravoval se ovšem zase podle občanského práva své vlasti, v níž naopak Říman byl bez práva.

Latinové.

V praxi stal se tento systém snesitelný tím, že nejbližší sousedé Římanů, Latinové, nebyli počítáni k peregrinům, resp. byli od ostatních peregrinů odlišováni. Postupem času ovšem se právní postavení Latinů změnilo.¹ S počátku opíral se totiž Řím o spojenectví s Latiny. Byla to společná věc latinského kmene v bojích proti Volskům a Etruskům. Spojenectví toto nijak se nedotýkalo samostatnosti spojenců, spočívajíc na t. zv. *foedus aequum*.² Systém tento byl po válce s latinskými spojenci 340—338 př. Kr. nahrazen novým režimem smluv, ponechávajících sice druhé straně, s Římem smlouvu uzavírající, zákonodárství, vlastní občanství i samosprávu, tedy samostatnost v oboru vnitřní politiky, avšak činící druhou stranu závislou v politice zahraniční zákazem samostatné války a povinností dodati Římu vojsko i pro válku útočnou³ (t. zv. *municipia Latina*). Některé obce latinské byly však přivtěleny k Římu a staly se tak, třebaž jim většinou byla ponechána samospráva, součástí římského státu (*municipia civium Romanorum*).⁴ Právní postavení Latinů v obchodních stycích s Římany bylo řešeno odedávna příznáním t. zv. *ius commercii*. Latinové získali tím přístup na římské tržiště⁵ a v důsledku toho musila jim pak býti přiznána i ochrana před římskými soudy.⁶

¹) K násl. srv. Mommsen, Röm. St.-R., 3, 570 ns.; De Francisci, Storia I, 289 ns.; II, 1, 17 ns.; Pais, Storia interna di Roma, 95 ns.

²) Foedus aequum jest podle římské teorie smlouva, v níž všichni kompaciscenti si stojí na roveň a ukládají si navzájem stejné povinnosti vzájemné neutrality, po případě i defense, nevzdávajíc se práva útočné války, při čemž však není povinností druhého pomoci.

³) To jest t. zv. foedus iniquum. Z důvodů diplomatických Římané tyto smlouvy s latinskými spojenci tak nenazývali. Scházela v nich klausule, jinak v těchto smlouvách obvyklá, již kompaciscent Říma výslovně uznával římskou svrchovanost (*maiestatem populi Romani conservanto*).

⁴) Hlasovacího práva nemají, jsou sine suffragio. Od toho dlužno lišiti kolonie. Byly zakládány buď z plnoprávných římských občanů (*coloniae civium Romanorum*) nebo z Latinů (*coloniae Latinae*) s právním postavením podobným municipiím latinským.

⁵) Nezískali tedy způsobilosti k římským právům soukromým; Latin nemohl nabýti k věci koupené v Římě *dominium ex iure Quiritium*. Srv. Mitteis, I, c., 120.

⁶) Nikoli ovšem ochrana v řízení legisakčním. *Commercium* nezahrnovalo civilní procesní způsobilost. Ochraňována byla poskytnuta Latí-

Peregrini.

Takové postavení nebylo však přiznáno ostatním peregrinům, na př. nelatinskému obyvatelstvu Italie, Řekům, Karthagincům. S tímto stavem bylo tu možno vystačiti, dokud Řím sám neměl zájmu na mezinárodním obchodu. Rostoucí zámořské styky vynutily si však i proti těmto cizincům úpravu jinou, ať již šlo o obchodování cizinců s Římany nebo o vzájemný styk cizinců na půdě římského státu.

Dnes řeší se situace obdobně, kde v soukromoprávním poměru se objeví nějaký prvek mezinárodní¹ a dochází tedy ke konfliktu zúčastněných právních řádů, t. zv. normami kolisními. Jsou to předpisy, určující, kterému z konkurujících právních řádů, přicházejících v konkrétním případě v úvahu, dlužno dáti přednost. Tyto kolisní normy, jichž souhrn nazýváme mezinárodním právem soukromým,² nepodávají tedy řešení materiální, nýbrž vedou pouze na cestu materiálního řešení, jež nutno hledati v právním řádě kolisní normou označeném.

Římané v obdobných situacích postupovali jinak. Naše moderní cesta nebyla pro ně schůdná již proto, že žádné z občanských práv v úvahu přicházejících nemusilo uspokojiti. Stojíme tu na půdě obchodních styků, obchodu pak namnoze nebylo by se hodilo ani jedno z kolidujících práv již pro svůj příliš národní charakter, jímž se špatně kvalifikovalo pro právo obchodové. Tak bylo zejména samo římské *ius civile* příliš zatíženo svým formalismem, a to jak v procesu civilním, tak i v předpisech materiálních, než aby ho bylo možno použiti v mezinárodním obchodě, vyžadujícím rychlosti a lehké formy. Kde pak se setkalo v těchto počátcích vývoje římské právo s daleko obchodovějším právem řeckým, nelze přehlížeti, že při vši příbuznosti obou těchto práv byly tu přece jen i zásadní

nám stejně jako později ostatním peregrinům mocí magistrátského imperia. Srv. Wlassak, S. Z., 28, 114 ns.; Mitteis, l. c., 122 ns.; Heyrovský, Sborník, 11, 242 ns.; Procs, 118; Wenger, Institutionen des röm. Zivilprozessrechtes, 78.

¹) Na př. právní jednání uzavřel s našim státním příslušníkem cizinec; právní jednání má být splněno v cizině; právní jednání bylo našimi příslušníky uzavřeno v cizině; právní poměr v tuzemsku uzavřený projednává se před cizím soudem, atd.

²) K pojmu srv. Krémář, Úvod do mezinárodního práva soukromého I (1906).

rozdíly takového dosahu, jež by byly volbu jednoho z obou práv znesnadnily. Římanům staly se tak mezinárodní styky pobídkou k utvoření nového práva, procesního i materiálního, svým obsahem podstatně se lišícího od národně zbarveného *ius civile*. Toto obsahově nové právo s funkcí našeho mezinárodního práva soukromého, ale povahy od něho zcela rozdílné, nazývali sami Římané *ius gentium*.¹

Mezinárodní smlouvy.

Východiskem historického vývoje jeho byly mezinárodní smlouvy,² jež původně byly jedinou cestou, již bezprávným cizincům mohla býti zaručena ochrana právní. Smlouvy takové poskytovaly ovšem jen základ ochrany. Podrobných ustanovení materiálních v nich nebylo, nýbrž jen vůdčí zásady. Byly velmi četné a velmi rozmanité, neboť byly hlavním prostředkem zahraniční politiky římského senátu, jenž konečně ve formu smlouvy dovedl zahaliti faktické vzdání se kompascienta a připravoval tak na podkladě sjednocení Italie („*socii*“) velmocenské postavení římské.³ Smlouvy, uzavírané s nelatinskými obcemi italskými byly většinou *foedera iniqua*, ponechávající těmto *civitates foederatae* vlastní občanské právo, vlastní zákonodárství i vlastní samosprávu, avšak bez práva vésti samostatně válku. Tato federální politika římského senátu byla skončena do první války punské (264 př. Kr.).⁴ K tomu přistupovaly provincie, jež však nebyly k Římu připoutávány smlou-

¹) Z literatury srv. Kipp, Quellen, 11 ns.; Baviera, Il diritto internazionale dei Romani, Arch. giur., 60 (1898), 266 ns.; 463 ns.; 61 (1898), 243 ns., 433 ns.; Weiss v Pauly-Wissowa, Realenc., 10, 1218 ns., Suppl. 4, 511 ns.; Wlassak u Walkra, Internationales Privatrecht, 4. vyd., 1926, 23 ns.; Lenel, Quellen, 331, tvrdí, že právo, upravující styky s cizinci, nebylo zvané *ius gentium*. Termínu tohoto používali př. Římané k označení římských institutů právních, které jsou společné Římanům i jiným antickým národům. Je pravda, že termín *ius gentium* objevuje se u římských právníků poměrně pozdě, kdy vývoj cizineckého práva je téměř ukončen a kdy hranice mezi *ius gentium* a ostatním římským právem vzájemnou recepcí byly setřeny. Patrně však to, co Římané v pozdní době označují jako *ius gentium*, bylo plodem historického vývoje práva cizineckého. Srv. Mitteis, R. P. R., 1, 62, 3.

²) K mezinárodním smlouvám římským srv. Täubler, Imperium romanum, I (1913).

³) Srv. k této politice řím. Mommsen, Abriss des römischen Staatsrechts, 1907, 56 ns.

⁴) Občanství římského dosáhli titi spojenci italští r. 89 př. Kr. Roku 49 přibyla k tomu Gallia Cisalpina.

vami, nýbrž anektovány a spravovány senátem jen s hlediska strategického a finančního. Také získávání provincií přivedlo do společenství římského života státního a právního množství peregrinů; poddaní římské v provinciích (*peregrini in ditione*) zůstávali fakticky ve svazu své obce, nebyli však opatření zvláštní smlouvou o ochraně právní.¹

Praetor peregrinus.

V těchto poměrech objevila se tedy pro římské magistráty nutnost poskytovat právní ochranu ve vzájemných obchodních stycích příslušníků jednotlivých obcí i ve stycích jejich s Římany. Magistrátem tím byl v Římě od polovice III. stol. př. Kr. *praetor peregrinus*, v provinciích pak místodržící (*praetor*, od dob Sullových *propraetor* nebo *proconsul*). Úřední jejich vyhlášky (*edictum praetoris peregrini* a *edictum provinciale*)² staly se tak obdobně jako edikt praetora městského významným pramenem nového práva mezinárodních styků obchodních. Vycházejíce z mezinárodních smluv a z mezinárodních obchodních zvyklostí, vytvářeli tito magistrátové v praxi svých soudů mocí svého imperia v římském duchu právním nové vhodné instituty světového obchodu. Obecnou tendencí bylo při tom usnadnit tento obchod stanovením typů smluvních, zbavených co nejvíce tuhého formalismu národního práva římského. Obsahem svým staví se tak *ius gentium* v protivu k *ius civile*. Tím však není řečeno, že by obsahový rozdíl ten platil bez výhrady. Nehledíc k tomu, že tu stojíme výlučně na poli práva majetkového — rodinné a dědické právo uchovává si nadále svůj výlučný národní charakter — setkáváme se v oboru tohoto mezinárodního práva s mnohou institucí práva civilního. Je pochopitelné, že magistráti v praxi svých soudů přizpůsobili novým poměrům nejedno ustanovení, jež se osvědčilo v interním obchodu římském, tak zejména ustanovení o stipulaci, jež, jsouc původu civilního, stala se touto cestou jedním z nejdůležitějších a nejvíce rozšířených institutů mezinárodního obchodního práva.³ S tímto zjevem recepce civilního práva v právu mezinárodním kontrastuje opačný postup přejímání institutů, vytvořených volně ve sféře mezi-

národní do práva civilního.¹ *Ius gentium* aplikuje se pak bez rozpaků i ve stycích mezi samotnými římskými občany. Recepce tato netýká se jen norem práva materiálního, ale i civilního procesu.

Na poli procesním vybudoval právě *praetor peregrinus* pružný a praktický způsob řízení písemnými formulami (*agere per formulas sive per concepta verba*).² Nejsa jako *praetor urbanus* vázán formalismem civilního práva, mohl též působiti v cizineckých sporech ve formách uvolněných a prostých vši těžkopádnosti řízení legisakčního. Přijímal tudíž od stran a jich právních poradců návrhy smlouvy o rozhodčích, porřízené podle okolností toho kterého sporného poměru. Rozhodčími byli tu *recuperatores*,³ počtem nejméně tři.⁴ Toto řízení bylo později recipováno právem civilním i pro spory občanské.⁵

V provinciích, kde nešlo zpravidla o občany sprátených obcí, nýbrž o podané peregriny, nicméně býval zachováván ve sporech civilních stejný postup jako před peregrinským praetorem a byli i tu dosazováni *recuperatores*, třeba tu nebylo mezinárodní smlouvy, jež by k tomu zavazovala. Nic nevařilo ovšem, aby tu magistrát mocí svého imperia bez dosazení rozhodčích proces sám osobně nebo svými pomocníky nerozhodl.⁶

Ius gentium, vytvářené těmito orgány, pramení tedy z mezinárodních smluv, zvyklostí a praxe soudní a bylo právem Ciceronem zařaděno k předpisům, *quae sine litteris retinentur*.⁷

§ II.

PŘÁVNÍ VĚDA.

Římská jurisprudence,⁸ osvobozená na rozhraní čtvrtého a třetího století př. Kr. z pout pontifikálního kollegia, ubírala se pod ochranou nových svých nositelů nejprve starými cesta-

¹) Weiss, Pauly-Wissowa, Realenc., 10, 1225 ns.

²) Srv. Heyrovský, Římský civilní proces, 137 ns.

³) Srv. k tomu Wenger, Pauly-Wissowa, Realenc., 2. řada, 1, 405 ns.

⁴) Patrně bývali ustavováni jako smíšený rozhodčí soud.

⁵) Srv. § 9 str. 60.

⁶) Srv. Wenger, l. c., 419 ns.

⁷) Cic. part. orator. 37, 130: ea quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur.

⁸) Jörs, Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik, 1888; Stroux, Summum ius summa iniuria. Ein Kapitel aus der Geschichte der

¹) K podrobnostem srv. Mommsen, Röm. St.-Recht, 3, 716 ns.

²) K tomu Lenel, Das edictum perpetuum, 3. vyd., str. 3 ns.; Wlasak, Die klass. Prozessformel, 23 ns.

³) Srv. Gai. 3, 93, 94; Costa, Storia del dir. rom. priv. (1911), 340; Bonfante, Istituzioni, 8. vyd., 448 ns.

mi praktického výkladu a přizpůsobování zákona. Tato praktická činnost, vyčerpávající se obvyklým *agere, cavere a respondere* (srv. § 8), pomáhala dále také tvořiti římské právo, nalézající nový obor působnosti v mezinárodních stycích právních (*ius gentium* § 10). Poznatků zde nabytých použili právníci v oboru práva civilního, připravující a spolu uskutečňující recepci jednotlivých institutů práva cizineckého právem civilním. Praktické povahy bylo též nové veřejné vyučování právům; mělo ráz instrukce posluchačů při udílení respons publiku (*instruere*).

Laická jurisprudence nespokojila se však jen touto činností praktickou, nýbrž přešla poměrně záhy k právnímu spisovatelství. Prvý, s nímž se tu setkáváme, je vynikající právník, působivší koncem třetího a počátkem druhého století př. Kr., *Sex. Aelius Paetus* přijímám *Catus* (t. j. obratný), autor prvního komentáře k zákonu dvanácti tabulí, tvůrce nových formulářů legisakčních a hlasatel nové interpretační metody civilního práva, účtující s úzkostlivým formalismem interpretace pontifikální.¹

Nelze-li tu ještě mluvit o vědě právní, setkáváme se s prvými pokusy o obecnější formulace právních vět a tedy s prvými počátky vědecké práce v t. zv. jurisprudence regulární, tvořící ze zkušenosti jednotlivých praktických případů abstrakci stručné zásady právní (*regulae iuris*).² Tak *M. Porcius Cato* (syn,³ r. 154 př. Kr.) vytvořil řeholi o bezúčinnosti odkazů, pojmenovanou po něm *regula Catoniana*.

Doba následující přináší pak již skutečné vědecké práce právníké. Třebas ani tato díla nepozbývala základního rázu praktického, způsob zpracování, směřující k třídění zjevů příbuzných a podobných a k jakési systematické, prozrazuje vědecké pojetí práce. Je to především *Q. Mucius Scaevola* z rodu, který své době dal několik vynikajících jmen.⁴ Jako politik,

interpretatio iuris (1926) a k tomu ital. překlad Riccobonův z r. 1929, dále referáty Riccobonův v *Gnomon* 5, 65, a *Levyho* v *S. Z.*, 48, 668 ns.; *Senn*, *Les origines de la notion de jurisprudence*, 1926 (k tomu *Donati*, *Arch. giur.* 98, 51 ns.), a *Wlassak*, předběžné ohlášení spisu *Die klass. Prozessformel*, díl 2., cit. str. 39, pozn. 1; *Lejay*, *Histoire de la littérature latine*, 1, 23 ns.

¹) *Srv. nahoře*, str. 60, pozn. 2.

²) *Srv. Jörs*, l. c., 283 ns.

³) Pravděpodobně nikoli *M. Porcius Cato* otec († 150 př. Kr.).

⁴) *Srv. Lepointe*, *Quintus Mucius Scaevola I*, 1926. *Sa vie et son oeuvre juridique. Ses doctrines sur le droit pontifical*.

právník a vynikající řečník byl činný ve veřejných funkcích, zastával r. 95 s *L. Crassem* konsulat, vynikl jako místodržící v provinciální službě na východě¹ a byl konečně *pontifex maximus*. Zahynul násilnou smrtí r. 82 př. Kr., zavražděn lidmi *Mariovými* na foru. Zpracoval první systematicky² právo civilní v 18 knihách. Rozhodný význam tohoto díla je patrný z toho, že bylo v následujících stoletích často komentováno a bráno tak za základ výkladů o právu civilním.³

Po něm vynikl v praktickém životě právník žák jeho *C. Aquilius Gallus*,⁴ tvůrce formule *de dolo*, jež byla přijata do praetorského alba⁵ jako důležitý prostředek praetorské aekvity,⁶ čelící formalismu civilního práva.

Vývoj republikánské právní vědy vyvrcholuje žák *Aquila Galla Servius Sulpicius Rufus*.⁷ Síla jeho byla patrně v metodě výkladu civilního práva, jíž používal při řešení jednotlivých

¹) Podle vzoru jeho ediktu pořídil *Cicero* svůj edikt pro *Cilicii*, *srv. ep. ad Att.* 6, 1, 15: *Ego tamen habeo (exceptionem) ἰσοδου ἀμοιβῶν sed tectiore ex Q. Muci P. f. edicto Asiatico EXTRA QVAM SI ITA NEGOTIVM GESTVM EST VT EO STARI NON OPORTEAT EX FIDE BONA multaue sum secutus Scaevolae. Z toho je patrné, že Scaevola ve svém ediktu prosazoval princip bonae fidei, jímž prý se řídil i ve svém soukromém životě. Vypravuje se o něm, že, koupiv venkovskou vilu, přidal po shlednutí vily prodavači 100.000. *Cicero* (*de off.* 3, 15, 62) poznamenává k tomu: *Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget, sapientis negant.**

²) Nikoli ovšem systémem podle našich měřítek. Systematika jeho záleží v seřazení věcí k sobě náležejících. K pokusům o rekonstrukci systému *srv. Lepointe*, l. c., 53 ns.

³) *Pomponiových libri ad Quintum Mucium* jsou zachovány zbytky v *Justiniánských Digestech*; *srv. Lenel*, *Palingenesia*, 2, str. 60—78; *Di Marzo*, *Saggi critici sui libri di Pomponio „ad Quintum Mucium“*, 1, 1899.

⁴) *Srv. k němu Wlassak*, *S. Z.*, 42, 394 ns.; *Stroux*, l. c., 38 ns.

⁵) *Srv. Wlassak*, *Die klassische Prozessformel*, 1, 25 ns. o tom, že *Aquilius Gallus* vytvořil zmíněnou formuli jako respondující jurista, nikoli jako praetor; praetury městské nebo peregrinské patrně ani nikdy nezastával.

⁶) *Cic. pro Caec.* 27, 78 praví o *Aquiliu Gallovi*: *iuris civilis rationem nunquam ab aequitate se iunxerit.*

⁷) *Srv. Vernay*, *Servius et son école*, 1909, a k tomu v celku odmítavý posudek *Petersův*, *S. Z.*, 32, 463. *Vernay* pokládá *Servia* za vlastního původce pozdější školy *Prokulejanů*. Proti tomu tvrdí *Arnò* naopak, že původ školy *prokulejanské* dlužno hledati u *Q. Mucia Scaevoly*, kdežto *Servius* byl původcem školy *sabinianské*. *Srv. Arnò*, *Scuola muciana o scuola serviana* v *Arch. giur.*, 87 (1922), 35 ns., a další práce, uvedené v referátě *H. Krügera* v *S. Z.*, 46, 392 ns. — Podle *Pomp. D.* 1, 2, 1, 43

praktických případů¹ a již si zajistil jméno vynikajícího učitele. Literárně kritisoval responsa Q. Mucia Scaevoly,² od něho pochází též první komentář k praetorskému ediktu. Z žáků jeho byli Caesarův právní poradce A. Ofilius, pak P. Alfenus Varus, autor spisu nazvaného *Digesta*³ a jiní.⁴ Je příznačné, že tito juristé z konce republiky byli vesměs činní zároveň jako vynikající politikové. Právnictví nebylo v té době ještě povoláním samostatným, nýbrž provázelo jako samozřejmý korelát činnost politickou na vedoucích místech ve státě.

Na tento vývoj římské právnícké činnosti spisovatelské vykonala rozhodný, třeba nepříímý vliv řecká vzdělanost, zejména řecká filosofie. Ohniskem těchto vlivů byl svého času dům Scipiona ml.⁵ (r. 129 př. Kr.), u něhož žil delší dobu stoik Panaitios.⁶ Tvrdí se, že zejména dialektická metoda stoická vnikla touto cestou do římské pravovědy.⁷ Sami zastánci tohoto názoru však připouštějí, že vliv tento nebyl bezprostřední a že ani ve spisovatelství nezanedbávali proto římstí právníci praktické stránky jurisprudence.⁸ Není nijak

byl Servius přiveden k studiu práva výtka, již se mu dostalo od Q. Mucia Scaevoly, od něhož si jako řečník vyžádal responsum, jemuž nerozuměl („namque eum dixisse turpe esse patricio et nobili et causas oranti ius in quo versaretur ignorare“).

¹) Srv. Cic. Or. Phil. c. IX., 5, 10: nec vero silebitur admirabilis quaedam et incredibilis ac paene divina eius in legibus interpretandis, aequitate explicanda scientia. — Ita ea quae proficisciebantur a legibus et ab iure civili semper ad facilitatem aequitatemque referebat, neque instituere litium actiones malebat quam controversias tollere. Srv. i ep. ad fam. 7, 22.

²) V díle *Reprehensa Scaevolae capita* nebo *Notata Mucii*.

³) V kompilaci justiniánské jsou výňatky jednak z I.—VII. knihy *Digest* (ač originál měl 40 knih), jednak z výtahu Paulova v 8 knihách; Lenel, *Pal.*, 1, 37, pozn. 1., považuje první dílo rovněž za výtah neznámého anonyma. Peters. S. Z., 32, 464 ns., vyslovil domněnku, že tu jde o část sbírky, již podle Pomp. D. 1, 2, 2, 44, pořídil ze spisů současníků Aufidius Namusa.

⁴) Výpočet u Pomp., l. c.

⁵) K osobnosti jeho srv. Schur, *Scipio Africanus und die Begründung der röm. Weltherrschaft*, 1927.

⁶) Srv. Leo, *Geschichte der röm. Literatur*, 1913, 1, 322 ns.

⁷) Srv. k těmto otázkám Jörs, *Römisches Recht*, 1927, 17 ns.; Krüger, *Geschichte der Quellen*, 2. vyd., 50 ns.; Sokolowski, *Philosophie im Privatrecht I, II*, 1902, 1907, a k tomu Rabel ve *Vjschr. für wiss. Philosophie u. Soziologie*, 28 (1904), str. 108 ns.; Partsch, *Der griechische Gedanke in der Rechtswissenschaft* ve sbírce *Vom Altertum zur Gegenwart*, 1919, 107 ns.; Stroux, *Summum ius*, 35 ns.

⁸) Srv. Jörs, *Römisches Recht*, 18.

zjištěno, že by právě stoická dialektika nabyla obzvláštního významu při tvoření římské metody juristické.¹ Zdá se spíše, že sprostředkovatelem řeckých vlivů na římskou jurisprudence byla zejména retorika² a že takto duch římský, formován řeckou kulturou, dospěl samostatně k nové vědecké metodě juristického výkladu.

Servius Sulpicius, dovršiv vývoj republikánského právnictví vytvořením typu praktického, vědecky školeného právníka, jest zároveň přechodem k veliké době klasické jurisprudence římské, jejíž vzrůst spadá již do doby principátu.

¹) Stroux, l. c., 35 k pozn. 82 a 83 a 36; srv. též Lejay, l. c., 78.

²) K tomu zejména Stroux, l. c.

HLAVA TŘETÍ. PRINCIPÁT.

§ 12.

ZMĚNA V ÚSTAVĚ.

I. V průběhu trvání republiky prodělala římská ústava mnohé značné změny, jež však nebyly rázu tak principiálního, aby vykonaly rozhodný vliv na otázku pramenů právních. Činiteli v tvoření práva po celou dobu republiky jsou praetori a juristé, opírající se o zákon lidový. Šťastným vyřešením poměru praxe k zákonu zdařilo se římským právníkům zachytiti v pevných a přece pružných juristických formách překotný vývoj hospodářského a sociálního dění od obce k imperiu.

V posledním století republiky od dob Sullových objevuje se v ústavním životě trvalá diktatura (Sulla,¹ Caesar) nebo alespoň vylučný konsulát (Pompejus) jako výpomoc v kritických situacích vnitřní politiky. Vystupuje tak s ostrým přízvukem motiv monarchický, aby již od té doby nezmizel. Konec republiky hrozil dokonce katastrofálním převratem ústavního života ve formu absolutní monarchie. Caesar² odpykal ani ne snad pokus o tento převrat, jako spíše naprostou lhostejnost k republikánským tradicím římským svým životem. Nástupce a veliký dovršitel jeho díla, Augustus,³ poučen hrozným osudem svého adoptivního otce, zvolil me-

¹) Srv. Carcopino, Sylla ou la monarchie manquée, 1931.

²) Srv. Ferrero, Grandezza e decadenza di Roma, sv. I. a II.; E. Meyer, Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus, 2. vyd., 1918; M. Gelzer, Cäsar. Der Politiker und Staatsmann, 1921; Holmes, The roman republic and the founder of the empire I.—III., 1923; Fowler, Jules César et la fondation du régime impérial romain (překlad), 1931.

³) Ferrero, l. c., sv. III. ns.; Seeck, Kaiser Augustus, 1902; Gelzer, Cäsar und Augustus v souborném díle Meister der Politik, 1922, 1, 119 ns.; Marsh, The founding of the Roman Empire, 1922 2. vyd. 1927; Kornemann, Die röm. Kaiserzeit (Gercke a Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft, 1923), 3, 210 ns.; Dessau, Geschichte der röm. Kaiserzeit, 1, 1924. Ke kultuře doby Augustovy srv. krásnou knížku Heinzeho, Die Augusteische Kultur, 1930.

tody političtější, které zdánlivě restaurující republiku, ve skutečnosti provedly tak rozhodnou změnu ústavy,¹ že nové poměry nezůstaly bez vlivu na otázku pramenů právních.

Také Augustus měl nejprve moc diktátorskou² jako jeden z *tres viri rei publicae constituendae*. Oprávnění toto sice koncem roku 33 př. Kr. formálně zaniklo, moc Oktavianova trvala však dále jako nejvyšší velitelství nad římským vojskem.³ Oktavian, zvoucí se od smrti svého adoptivního otce výlučně

¹) Z veliké literatury k této otázce zůstává i nadále základním dílem Mommsenovo Staatsrecht, 2, 840 ns. (srv. i Abriss, 340 ns.); dále srv. Betti, Il carattere giuridico del principato di Augusto, 1915; Schulz, Das Wesen des röm. Kaisertums der ersten zwei Jahrhunderte, 1916 (k tomu srv. jednak Gelzer ve Wochenschrift f. klass. Phil., 1916, 1913 ns., a v Hist. Ztschr., 1917, 276 ns.; jednak Kromayer v Gött. gel. Anz., 1919, 419 ns., v referátu o další práci Schulzové, Vom Prinzipat zum Dominat. Das Wesen des röm. Kaisertums des dritten Jahrhunderts, 1919); Schulz, Die Rechtstitel und Regierungsprogramme auf röm. Kaisermünzen, 1925. Přehled sporných mínění podává nejnověji Schönbauer, Wesen und Ursprung des röm. Prinzipats v Sav. Z., 1927, 47, 264 ns. Srv. též Münzer, Die Entstehung des röm. Prinzipats, 1927 (k tomu Gelzer v Gnomon, 4, 284). Nezdařilá je práce Kornemannova, Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum, 1930, pokud se snaží osvětliti povahu principátu. Srv. O Schulz, S. Z., 51, 496. K novějším pracím De Franciscilio, La costituzione Augustea, Studii Bonfante, 1 (1930), 13 ns., a Storia II, 1, 233 ns., a Kolbové, Von der Republik zur Monarchie (Aus Roms Zeitwende), 1931 srv. moji práci Imperium císaře Augusta v Poctě Háčově (1932), 7 ns. Důležitým pramenem pro Augusta je jeho autobiografie, jež byla po jeho smrti vyryta ve 2 bronzových pilířích, postavených před císařskou hrobkou na poli Martově a jež se zachovala v originále a v řeckém překladě, nalezeném v Ankyře, Apollonii a v Antiochii, ležících vesměs v Malé Asii v provincii galatské. Tyto Res gestae divi Augusti jsou přístupny jednak v Diehlově nebo Hardyově Monumentum Ancyranum (prvá ve 4. vyd. 1925, druhá 1923), pořízených podle základního vydání Mommsenova (2. vyd. 1883), jednak jako Monumentum Antiochenum, jež vydali 1927 Ramsay a Premierstein. Pěkně vypravené je vydání, které uspořádala Barini 1930. Srv. též Kornemann, Mausoleum und Tatenbericht des Augustus, 1921.

²) Přesněji imperium proconsulare v celé říši a spojené s tím právo jmenování magistrátů. Založila je lex Titia z r. 43 př. Kr., a to na pět let, po jichž uplynutí patrně oprávnění tato byla na dalších pět let prodloužena. K historii těchto let srv. Holmes, The Architekt of the Roman Empire (44—27 B. C.), 1928.

³) Augustus sám praví o tom podle Monum. Ancyr. 5, 3: Juravit in mea verba tota Italia sponte sua et me belli, quo vici ad Actium, duces deposcit. Juraverunt in eadem verba provinciae Galliae, Hispaniae, Africa, Sicilia, Sardinia. Měl tedy Oktavián *imperium proconsulare* v celé říši; mimo to byl od 1. ledna 31 trvale konsulem.

Caesar a brzy poté Imperator¹ Caesar, ukončil občanskou válku, ničící říši téměř 20 let, dal r. 29 př. Kr. na znamení míru zavřítí brány Janova oblouku na fóru, a odvolává se na provedenou pacifikaci říše² vrátil 13. ledna 27 př. Kr. do rukou senátu a národa římského svou mimořádnou vládní moc. Vděčný senát udělil mu za to příjímí *Augustus* (Σεβαστός).³

Na venek byl tento Augustův akt proklamován jako obnovení republiky.⁴ Augustus sám zdůraznil toto pojetí tím, že vyvolal zvýšenou zákonodárnou činnost komitii. Ve skutečnosti však se poměry utvořily vlivem Augustovy osobnosti naprosto odchylně od někdejších republikánských rádu. Objevil se totiž v obnoveném ústavním životě římském činitel, který sám o sobě prohlašoval, že nechce nijak vybočiti z mezi republikánské ústavy,⁵ ale přece se nedal dobře změřiti do savadními ústavními pojmy. Byl to *princeps*.⁶

Augustus, vrátiv senátu svou mimořádnou plnou moc, zůstal nadále konsulem rok od roku voleným. Jsa tak nejvyšším magistrátem, převzal současně *imperium proconsulare* ve třech provinciích (*provinciae Caesaris*), třeba zatím jen na deset let.⁷ Byla to Galie, Hispanie a Syrie, jež nebyly ještě zcela pacifikovány a v nichž leželo téměř celé vojsko. Bylo jasno, že říši římskou nelze nadále spravovati ve formách někdejšího obecního státu. Dřívější způsob správy říšské rozdělením provincií losem mezi bývalé konsuly a praetory vždy na rok byl

¹) Je to titul vojenský, který si prokonsul přikládal zpravidla po prvním úspěšném podniku vojenském, srv. Mommsen, Staatsrecht, 1, 123. ns.; Schulz, Wesen, 14 ns.; Dessau, 1, 35 ns., 40.

²) Monum. Ancyrr. 7, 13 ns. In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia exstinxeram per consensum universorum potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populique romani arbitrium transtuli.

³) Monum. Ancyrr. 6, 16: Quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum.

⁴) Srv. Mommsen, Staatsrecht, 2, 746, pozn. 2; Schulz, Die Rechtstitel und Regierungsprogramme auf röm. Kaisermünzen, 1925, 10.

⁵) Srv. na př. Monum. Ancyrr. 1, 31 ns.: Dictaturam et a psenti et praesenti mihi datam ab universo populo et senatu M. Marcello et L. Arruntio consulibus non accepi (r. 22 př. Kr.). Eod. 1, 35: Consulatum tum datum annuum et perpetuum non accepi.

⁶) T. j. princeps universorum. Označení toto vyskytá se již za republiky pro Pompeia. Augustus užívá ho příležitostně (na př. Monum. Ancyrr. 5, 44), zvláště hojně pak Tiberius. Označení toho nebylo nikdy použito jako titulu. Srv. Mommsen, Staatsrecht, 2, 774 ns.

⁷) Dio 53, 13, 1.

restituován pouze částečně. Týkal se jen provincií menších a vojensky málo významných. Pouze tyto provincie byly podrobeny senátu (*provinciae populi romani*), ač i tu si Augustus vyhradil právo dozoru nad správou a kontroly nad financemi. Vedle toho příslušela Augustovi vláda nad Egyptem, jež v poměru k ostatním provinciím¹ zaujímal postavení zvláštní.

R. 23. vzdal se Augustus definitivně konsulátu,² který do té doby nepřetržitě zastával. Od té chvíle nepřijal již trvale žádného úřadu a nebyl již magistrátem. Podržel však mimořádné magistrátské pravomoci, a to jednak *imperium proconsulare*, jež nyní výslovně proti senátním provinciím bylo vystupňováno v *imperium maius*,³ jednak *tribuniciam potestatem*,⁴ kterou měl již od r. 36 na doživotí a kterou nyní počal číslovati podle běžících let.⁵ Poněvadž pak *imperium proconsulare* pobytem v Římě zanikalo, byl Augustus současně se vzdáním se konsulátu z tohoto důsledku vyňat. Konečně r. 13. př. Kr. získal Augustus volbou jako *pontifex maximus* nejvyšší moc kněžskou.

¹) Egypt patřil sice mezi provincie, byl však již od r. 30 př. Kr., kdy ho Oktavián dobyl, ve výlučné správě Oktaviánově. Jakákoliv kompetence senátu byla tu vyloučena, ba senátorům bylo zakázáno bez zvláštního povolení císařova vstoupiti na půdu egyptskou. Oktavián jako nástupce Ptolemeovců, je tu absolutním králem. Zastupuje jej praefectus Aegypti (ἐπίτροπος Αἰγύπτου ἡγεμόν), patřící k císařským prokurátorům (procuratores provinciarum Augusti, ἐπίτροποι Καίσαρος), bráným ze stavu rytířského. K podrobnostem srv. Mommsen, Röm. Geschichte, 5, 553 ns.; Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten, 2. vyd. (1905), 343 ns. Wilcken, Grundzüge der Papyrskunde, 1, 28 ns.; Stein, Untersuchungen zur Geschichte und Verwaltung Aegyptens unter römischer Herrschaft, 1915; Dessau, Geschichte der röm. Kaiserzeit II, 2 (1930), 635 ns.

²) K motivům tohoto rozhodnutí srv. Dessau, 1, 48 ns.

³) Srv. Schulz, Wesen, 26 ns.; Kromayer, Gött. gel. Anz., 1919, 428. Imperium proconsulare přijímá princeps z rukou senátu; srv. Schulz, l. c., 28 ns.

⁴) Opírá se o usnesení národního shromáždění. Vedle ní byla císaři udělena další oprávnění zvláštní, zejména právo činiti senátu návrhy, právo uzavíratí mezinárodní smlouvy, právo svolávatí senát, právo odvozeného zákonodárství (leges datae) a j. Tato oprávnění zvláštní jsou přiznána na př. císaři Vespasianovi v t. zv. lex de imperio, z níž ovšem známe jen zlomek, neobsahující nic o tribuniciá potestas. Nicméně je pravděpodobno, že pozdější doba rozuměla slovem imperium v tomto vztahu i tribunskou moc a zvláštní oprávnění císařova, znamenající ve svém souhrnu civilní vládní moc císařovu. Srv. k této otázce Mommsen, Staatsrecht, 2, 876 ns.; Hellems, Lex de imperio Vespasiani, 1902; Schulz, Wesen, 56 ns.; Di Marzo, Imperium e lex de imperio ve Studi in onore di S. Peruzzi, 1925, 129 ns.

⁵) Srv. Niccolini, Il tribonato della plebe, 1932, 157 ns.

O svém postavení v obnovené republice prohlásil¹ Augustus: *Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.* Oprávnění jeho (*potestas*) dala se vysvětliti vesměs z republikánské ústavy. Ve svém souhrnu však znamenají v ústavním životě římském činitele nového, jenž, spojiv ve své osobě na doživotí důležité pravomoci, nalezl zcela v římském konservativním duchu v dosavadní ústavě výraz pro své osobní zcela mimořádné postavení (*auctoritas*), blížíci se moci monarchově.

II. V oboru zákonodárství měla moc Augustova stejné meze jako magistrátské *imperium*. Mohla se projevit pouze na poli správy a soudnictví. Podobně jako v magistrátské moci byla v ní sice obsažena schopnost normotvorná, nikoli však moc zákonodárná. Zákonodárství zůstávalo i za Augusta vyhrazeno národnímu shromáždění.

Senatus consulta.

Ovšem i v tom směru se faktické předpoklady změnily. Již ke konci republiky neshromažďoval se v komitích národ veškerý. Právo hlasovací stávalo se předností obyvательства města Říma. Od Augusta pak národ, zbaven povinnosti vojenské, přestává hrát jakoukoli politickou roli. Komitie jsou působistěm městské masy, již bylo císaři lehké zvládnouti (*panis et circenses!*) a — vyřaditi z politického života. Stalo se to za Tiberia, který hned při svém nastoupení přenesl volby magistrátské z komití na senát, bez nejmenšího otřesu ve státě. Zcela podobně zanikla fakticky zákonodárná činnost komitijní.² Na místo zákonů lidových nastupují *senatus consulta*, o jichž moci zákonné již v II. stol. po Kr. nebylo pochybností.³ Forma, již senát

¹) Cf. Monum. Antioch. cap. 34 a Ramsay-Premierstein, l. c., 96 ns. K datování tohoto prohlášení srv. Wilcken, Zur Genesis der Res gestae Divi Augusti (Sitz. Ber. der preuss. Akad. der Wiss. Phil.-hist. Kl.), 1932, 240.

²) Srv. Pomp. D. 1, 2, 2, 9: Deinde quia difficile plebs convenire coepit, populus certe multo difficilior in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam rei publicae ad senatum deduxit; ita coepit senatus se interponere et quidquid constituisset observabatur, idque ius appellabatur senatus consultum. Srv. Rossi, Studi Sen., 7, 28 ns.; Loreti Lorini, Il potere legislativo del Senato romano, Studi Bonfante, 4, 377 ns.

³) Srv. Gai. 1, 4: Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis de ea re fuerit quaesitum.

s počátku pro svoje opatření volil, dávala začasťe nadále vznikati pouze právu honorárnímu. Senát totiž, stanoviv novou normu, vyzval senatuskonsulem magistráty k provedení normy¹ poskytnutím nebo odepřením žalob.

Později stává se však *senatus consultum* bezprostředním pramenem práva civilního. Při výkonu této své činnosti podléhal senát císaři, jenž, i když nebyl konsulem, měl právo činiti senátu návrhy. Návrh svůj mohl přednésti ústně nebo zaslati písemně. Takové poselství císařovo nazývalo se *oratio principis* a z podnětu jeho vyvolal pak konsul usnesení senátu, jež začasťe znění císařského podnětu prostě recipovalo. Ke konci principátu rozuměl se souhlas senátu s podnětém císařovým do té míry jako samozřejmý, že na usnesení senátu nebyla kladena vůbec váha a v praxi a literatuře se *senatus consultum* citovalo prostě jen jako *oratio principis*. Z toho je patrno, jak veliký vliv vykonával princeps po celou dobu principátu na zákonodárství. Avšak ani za principátu nemá zákonodárná činnost komití a později senátu v oboru soukromého práva valného významu. Nejživější byla za Augusta, jenž několika sociálněpolitickými zákony se snažil čeliti různým společenským zlořádům své doby — v celku bezvysledně.

Administrativa.

III. S daleko větším úspěchem obrátil se Augustus k otázkám správy celé říše. V šťastném rozřešení tohoto administrativního problému lze spatřovati přední zásluhu nového režimu. Augustus vystupuje během své vlády především jako administrátor. Politické umění, s nímž dovedl svoji mimořádnou moc přenést z oboru válečného na pole civilní správy, vysvětluje nejlépe úspěch Augustova díla státnického. Při tom nešlo ani tak o novou organizaci správy, jako spíše o novou administrativní praxi. Nejvýznačnějším rysem nových metod správních jest, že tu jde o režim osobní. Augustus zasahuje sám nebo prostřednictvím svých úředníků do všech důležitých odvětví státní správy. Císařská správa jest centralistická. Noví úředníci císařští jsou císařovými pomocníky ve správě. Nejsou to již někdejší republikánští magistráti. Rozdíl ten vystupuje nejostřeji v tom, že jsou úředníky placenými.²

¹) Tak S. C. Vellaeianum z r. 46 př. Kr. (D. 16, 1, 2, 1), Trebellianum z r. 62 po Kr. (D. 36, 1, 1, 2), Macedonianum z doby Vespasianovy.

²) Srv. Hirschfeld, Verwaltungsbeamten, 432 ns.

Augustus postavil nejen sebe, ale i své úřednictvo do služeb státu a občanstva¹ a stvořil tak pevnou basi režimu, který se udržel i po smrti císařově.

Vojenství.

I úprava vojenství² stála ve službách tohoto úkolu. Augustus dovedl svou vojenskou politikou zajistiti říši trvalý mír. Světový mír Augustův³ potrval v říši déle dvou století — ojedinělý to zjev v dějinách lidstva. Vojenský systém Augustův záležel v politice defensivní. Římská armáda mohla tak býti zredukována na poměrně nízkou číslici (asi 250.000 vojáků). Vojsko leželo na hranicích říše. Ztratilo tak ovšem ráz republikánského vojska národního, bylo to vojsko námezdné. Občanské vrstvy byly dokonale zpacifikovány a snaha jejich obrátila se nyní zase k mírovým zaměstnáním.

Hospodářství.

To usnadňovala i hospodářská politika císařova,⁴ stojící na zásadě svobody podnikání⁵ a obchodu. Císař na jedné straně usnadňuje vývoj obchodu a průmyslu⁶ rekonstrukcí silniční sítě, urbanisací, prováděnou v celé říši, a reformami finančními, nepřetěžujícími nad míru soukromá hospodářství, na druhé staví se sám jako jeden z nejbohatších občanů na stejné niveau jako občané ostatní a spravuje své soukromé jmění, z jehož výtěžku hradí náklady četných úkolů veřejných, podle zásad obecného práva občanského. To má vliv na právní

úpravu poměrů císařského fisku, zcela odlišných od aeraria *populi romani*.¹

Bez jakéhokoliv přímého zásahu státní moci dosáhl obchod a průmysl za naprosté svobody podnikání a díky soukromé iniciativě vrcholného rozkvětu. Řím, spojený s celým světem dokonalým systémem silnic, stal se střediskem všeho světového dění. Je tu rozsáhlý obchod zámořský, je tu rozvětvený systém bank,² umožňující finanční ovládnutí celého světa.

V organizaci zemědělství nastala potud změna, že nebylo již nadále možno počítati s přílivem otroků. Hlavním zdrojem trhu otroků byly právě války vedené na výboj. Jestliže nyní ustaly a zdroj tento vyschl, znamenalo to nejprve značné stoupnutí cen otroků, dokud neustala poptávka a problém práce námezdní nebyl řešen jinými cestami.³ Úkol otroků v hospodářství agrárním přejímá poznenáhlu zchudlý sedlák, latifundie absorbují střední stav selský a počínají se ustalovati poměry, z nichž se později vyvinul kolonát.⁴

Administrativa císařská měla především dvojí úkol: zajistiti klidný průběh života v centru říše, v Římě, a spravovati provincie způsobem takovým, aby se staly stálým zdrojem příjmů státních. To závisí od dokonalé správy finanční a civilní.

Provincie.

Již samo rozdělení provincií mezi císaře a senát prozrazuje snahu, provésti správní reformu⁵ ve službách císařské moci. Některé ze svých provincií spravoval císař bezprostředně svými úředníky, vzatými ze stavu rytířského a zvanými *pro-*

¹) Srv. edikt císařův uv. u Suet. Aug. 28: Ita mihi salvam ac sospitem rem publicam sistere in sua sede liceat, atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar, et moriens ut feram mecum spem, mansura in vestigio suo fundamenta rei publicae quae iecero.

²) Srv. k tomu Dessau, I, 211 ns., Augustus sám byl špatný vojevůdce, ale dovedl získati, co mu po té stránce chybělo, v M. Vipsaniu Agrippovi.

³) Pax Augusta, bohyně, již senát rozhodl se r. 13 př. Kr. zříditi na poli Martově oltář (ara Pacis Augustae, Monum. Ancyr. 2, 37), z valné části dochovaný na naše časy, srv. Strong, La scultura romana da Augusto a Constantino, 1923, I, 19 ns.; Matějček, Dějepis umění, I, 169; Wissowa, Religion u. Kultur der Römer, 2. vyd., 1912, 334.

⁴) Srv. k tomu Rostovcev, The social and economic history of the Roman Empire (1926), 38 ns.

⁵) K římskému pojetí podniku srv. Oppikofer, Das Unternehmensrecht in geschichtlicher, vergleichender und rechtspolitischer Betrachtung, 1927, 30 ns.; 114 ns.

⁶) Srv. Gummerus, Industrie u. Handel v Pauly-Wissowa, Realenc., 9, 1454 ns.

¹) Srv. Mitteis, Röm. Privatrecht, I, 362 ns.

²) Srv. Laum, Banken, Pauly-Wissowa, Realenc. Suppl., 4 (1924), 71 ns.

³) Weber, Ges. Aufsätze zur Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, 271 ns.

⁴) Srv. Rostovcev, I. c., 61 ns.; srv. též Kornemann, Bauernstand, Pauly-Wissowa, Realenc., I. c., 96 ns.; Heitland, Agricola. A study of agriculture and rustic life in the greco-roman world from the point of view of labour, 1921, str. 203 ns.; Do biáš, Agrární otázka v starověkém Římě, ve sbírce přednášek Agrární poměry a problémy v antice, 1928, 87 ns.

⁵) Srv. k tomu Marquardt, Röm. Staatsverwaltung I—II, 1881, 1884. Mommsen, Staatsrecht, zejm. díl II., 2; Röm. Geschichte, sv. V.; Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten; Chapot, Le monde romain, 1927, a u něho na str. 486 ns. obsahlou literaturu speciální.

curatores. Zvláštní postavení mezi nimi zaujímal *praefectus Aegypti*,¹ jemuž výjimečně již za Augusta zákonem bylo uděleno *imperium ad similitudinem proconsulis*,² jež jinak císařským prokurátorům nepřislušelo. V jiných provinciích císařských stál v čele *praeses*,³ jmenovaný císařem ze stavu senátorského, z bývalých konsulů nebo praetorů; to jsou *legati Augusti pro praetore*, mající jakožto magistráti *imperium*.⁴ Pro správu financí v těchto provinciích jmenoval císař prokurátory. V Egyptě zastupoval finanční zájmy státu zvláštní úředník, zvaný *idios logos*,⁵ pečující zejména o nepravdivé příjmy císařské pokladny (*fiscus*). V provinciích senátních byli místodržícími bývalí konsulové nebo praetorové, tedy magistráti s *imperium*. Titul jejich jest *proconsul*. Pro správu financí, plynoucí z těchto provincií do aeraria, byli jim přidáni kvestoři.

Místodržící v provinciích stáli zásadně v čele veškeré správy, civilní i vojenské. Princeps vykonával však nad nimi dozor, a to nejen nad těmi, kteří své postavení odvozovali z jeho jmenování, nýbrž mocí svého *imperium maius* i nad místodržícími provincií senátních. Důsledně příslušela císaři i soudní výsost nad celou říší. Z rozhodnutí soudního, vynesého místodržitelem, bylo možno odvolati se k císaři, císař mohl také kteroukoliv rozepří z této sféry na sebe vztáhnouti a sám rozhodnouti.

Cognitio extra ordinem.

Z myšlenky vrchní soudní pravomoci císařovy vyplynulo soudní řízení úřednické (*cognitio extra ordinem*). Proces s rozhodčím, zvoleným stranami ve sporu, je myslitelný jen v těch provinciích, v jichž čele stál magistrát s *imperium*, mající důsledně *ius edicendi*.⁶ Kde soudního ediktu nebylo, nebyl

¹) Viz str. 79, pozn. 1.

²) Srv. Ulp. D. 1, 17, 1.

³) Termín tento vyskytá se od dob Trajanových; srv. Falletti, *Évolution de la juridiction civile du magistrat provincial sous le haut-empire*, 1926, 36, pozn. 1.

⁴) Srv. Premerstein, čl. Legatus, Pauly-Wissowa, Realenc., 12, 1143 ns.

⁵) Srv. Plaumann, *Der Idioslogos, Untersuchung zur Finanzverwaltung Ägyptens in hellenistischer und römischer Zeit*, 1919. Výtah z instrukcí pro idiologa je zachován na berlínském papyru č. 1210, srv. B. G. U., V. 1; Schubart, *Der Gnomon des Idios Logos*, 1919; k tomu Lenel-Partsch, *Zum sog. Gnomon des I. L.*, 1920.

⁶) Srv. k tomu Weiss, *Studien zu den röm. Rechtsquellen*, 1914, 63 ns.

úředník spravující provincii omezen na spolupůsobení při určení rozepře litiskontestací, nýbrž měl možnost sám spor rozhodnouti. Tento postup byl zachováván také v Egyptě.¹ Dojde-li tu k dosazení soudce, není to nikdy rozhodčí (porotce, *iudex privatus*), nýbrž delegovaný soudce úřední (*iudex datus*).² Než i v provinciích, v nichž se užívalo formulí,³ dochází brzy k postátnění řízení s rozhodčím a porotce mění se v soudce dosazeného nikoli dohodou stran, nýbrž rozkazem majitele jurisdikce.⁴ Jurisdikce provinciálních magistrátů obnáhla tak postupem vývoje obecně právo spor rozhodnouti. Rozhodování sporu rozsudkem stalo se věcí úřední, podléhající v poslední instanci dozoru císařovu.

Z přímého vlivu císařova zůstávala s počátku vyňata Itálie, a to v důsledku zřízení municipijního, zajišťujícího jednotlivým městům italským značnou autonomii.⁵

Správa Říma.

Město Řím samo však bylo v důležitých směrech podrobeno císařské správě.⁶ Šlo při tom o hledisko správy policejní, tedy o moment veřejné bezpečnosti, o niž pečovala řada nových císařských úředníků. *Praefectus urbi*, ustanovovaný nejprve jen v případě císařovy nepřítomnosti v Římě pro správu města, vyvinul se od dob Tiberiových v stálého policejního presidenta římského. Pro věci veřejné výživy, tak důležité pro zachování klidu v městě, zřídil Augustus zvláštní císařský úřad, v jehož čele stál *praefectus annonae* s rozsáhlou kompetencí. Úkoly jeho nebyly jen ryze administrativní, nýbrž zahrnovaly i civilní soudnictví ve věcech, souvisejících s dodávkami obilí. S annonou souvisí frumentace, opatřující chudému obyvatelstvu římskému zdarma obilí. Policii požární obstarával *prae-*

¹) Srv. Mitteis, *Grundzüge der Papyruskunde*, 24 ns.

²) Heyrovský, *Pocla Randovi*, 57 ns.; Římský civilní proces, 69 ns.; Wlassak, *Judikationsbefehl*, 252 ns.

³) Srv. Partsch, *Die Schriftformel im röm. Provinzialprozesse*, 1915.

⁴) Ze s tím nemusilo býti spojeno odpadnutí procesních formulí, dovodil přesvědčivě Wlassak, *Zum röm. Provinzialprozess*, 1919. Srv. i Wenger, l. c., 254 ns.

⁵) Na zřízení municipijním participují i některá města v provinciích. Srv. Reid, *The municipalities of the Roman empire*, 1913; Abbott-Johnson, *Municipal administration in the Roman empire*, 1926, kdež v části II., str. 249—571, je sbírka dokumentů, vztahujících se k municipiím v Itálii i v provinciích.

⁶) Srv. Mommsen, *Staatsrecht*, 2, 1032 ns.

fectus vigilum a stejně bylo zvláštními kurátory pečováno o dozor nad veřejnými cestami, nad vodovody a nad veřejnými budovami.

Avšak i převzaté republikánské úřady v Římě dovedl nový režim zaměstnati ve svých službách a stlačiti tak poněmáhu jejich význam na niveau pouhých úředníků městské správy bez politické moci. Týká se to především konsulátu, který v důsledku nového uspořádání vojenství pozbyl úplně svých kompetencí vojenských a jako úřad civilní byl ze skutečné vlády císařem zcela vyřazen. To došlo výrazu přidělováním nových kompetencí ryze administrativních nebo jurisdikčních.¹

Osobní režim.

Vedle těchto správních úředníků vytváří se okolo osoby císařovy kruh osobních sekretářů, rozlišovaných podle jednotlivých oddělení císařského kabinetu. Sem spadá původně i úřad *a rationibus*, z něhož však postupem času vyrostl nejvyšší císařský úřad finanční.² Úřad *a libellis* pečoval o vyřizování podání soukromníků, kteří se směli na císaře obracet pouze ve formě t. zv. *libelli*;³ naproti tomu dopisy (*epistulas*), do císařské kanceláře docházející, vyřizoval úřad *ab epistulis*. Od dob Hadrianových přibyl ještě úřad *a memoria*, zaznamenávající všechna císařská rozhodnutí (*adnotationes*).⁴ Ke konci principátu zaujal nejvyšší postavení v civilní správě císařské někdejší velitel císařské gardy *praefectus praetorio*.⁵ Úředník tento předsedal v zastoupení císaře ve státní radě (*consilium principis*), jež od dob Hadrianových se obírala výlučně věcmi soudními.⁶

Poměr k občanstvu.

IV. Z těchto reálných poměrů, znamenajících blahobyt říše, lze pochopiti, že principát svou autoritou se vžil za mlčky

¹ K podrobnostem srv. Kübler, čl. Consul v Pauly-Wissowa, Realenc., 4, 1125 ns.

² Hirschfeld, l. c., 29 ns.

³ Srv. Hirschfeld, l. c., 326 ns.; Mitteis, Zur Lehre von den Libellen und der Prozesseinleitung nach den Papyri der früheren Kaiserzeit, 1910; Preisigke, Die Inschrift von Skaptoparene (sic) in ihrer Beziehung zur Kaiserlichen Kanzlei in Rom, 1917, 36 ns.; Wilcken, Zu den Kaiserreskripten, Hermes, 55 (1920), 9 ns.

⁴ K podrobnostem a k dalšímu vývoji srv. Hirschfeld, l. c., 335 ns.

⁵ Mommsen, Staatsrecht, 2, 1113 ns.

⁶ Cuvq, Le conseil des empereurs d'Auguste à Dioclétien, 1884; Cicogna, Consilium principis, 1902.

daného souhlasu všech sociálních činitelů říše. Nenaraziv na státoprávní přesvědčení římského občana, nalézal vždy větší opory v myslích občanů římských¹ a ustálil se přibližně v podobě dané mu Augustem.

Již nejbližší doba po Augustovi přivedla další změny v ústavním životě, jimiž byl ze státního života skoro úplně vyřazen živel národní. Státní občan stává se poněmáhu poddaným. Je to vysvětlitelné pacifikací říše, jež snála s beder občanstva nejtěžší břemeno, službu vojenskou, ale zato mu odňala také jeho veliká práva, především právo zákonodárné a právo volební, v nichž po celou dobu republiky bylo možno spatřovati znak suverenity národa.

§ 13.

JURISPRUDENCE.

Autorisace.

I. V republice náleželo právnické vzdělání k obvyklé přípravě pro činnost státnickou. Vynikající právníci zaujali zpravidla též význačné místo v politickém životě národa. Za principátu byl politický život do té míry ovládnut císařem, že nebylo vedle jeho osoby místa pro politické individuality. Inteligenci římské, zejména šlechtické, vyřazené tak z místa, jež předtím zaujímal, bylo tím bližší obíratí se intensivně svobodným zaměstnáním jurisprudence. Rozkvět pravoznalství, tím podmíněný, byl císaři velmi vítaný, neboť, byl-li problém principátu především problémem administrativním, je nasnadě, jak důležitými byli pro principát úředníci právnícky vzdělaní. Bezprostředně ve službách císařských zaměstnali se ovšem jen právníci, vyšli z nižších stavů, zejména ze stavu rytířského.² Nicméně i pro právnickou nobilitu měl

¹ K otázce filosofické průpravy pro myšlenku principátu srv. Partsch, Der griechische Gedanke in der Rechtswissenschaft ve sbírce Vom Altertum zur Gegenwart, 1919, 111; Domaszewski, Die philosophische Grundlage des Augusteischen Principates ve Festgabe f. Gothein, 1923, 61 ns.; Schönbauer, S. Z., 47, 310 ns.; moje Imperium císaře Augusta, 16, p. 3.

² Srv. Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten, 1905, 426 ns.

princeps po ruce alespoň uznání. Dovedl si ji tak získati již Augustus tím, že vynikajícím juristům své doby udílel právo *respondere ex auctoritate principis*.¹ Autorisace tato, diktovaná patrně zřeteli politickými, neměla ve svém původu jiného významu než pouhé vyznamenání.² Jurista takto vyznamenaný zaujal význačné místo společenské a byl konsultujícím publikem daleko více vyhledáván než jeho druzi. Právně však tím jeho *responsum* nenabylo povahy odlišné a v poměru k soudu nemělo jiné váhy, než mu mohla propůjčiti jeho vnitřní cena.

Vliv jurisprudence na právní život byl tedy i za principátu s počátku jen nepřímý. Záležel v tom, že juristé svou prací podporovali činnost skutečných pravotvorných orgánů této doby, jimiž byli v první řadě magistráti, t. j. praetori a *princeps*. Právníci uplatňují se jako rádcí císařovi, později v pevně organizovaném císařském konsiliu. Právníci též působí jako rádcí a respondenti stran v kritickém momentu litiskontestace, k němuž je upjata i valná část normotvorné činnosti praetorské.³

Kasuistika.

II. Z toho se podává, že činnost juristů je nadále činností kasuistickou. To také nejlépe hovělo rozmachů římského hospodářství. Právní život římský den co den přinášel nové a nové otázky soukromoprávní. Řím, jsa střediskem světového obchodu římského imperia, stal se i sídlem římské školy právní, jež z republikánských základů národního práva civilního a honorárního, v rámci formulového řízení a jím daného systému *actiones*, tvořila ve starých myšlenkových formách nové právo. Výsledkem této tvořivé činnosti je bohatá, detailní kasuistika, řešící nesčetné praktické případy, jak je denní praxe juristům předkládala.

Cena této kasuistiky spočívá v tom, že, vyhovujíc praktické

¹) D. 1, 2, 49.

²) Naopak nelze autorisaci vykládati tak, jako by měla za účel kontrolovati a řídití vývoj jurisprudence, jak se domnívá de Visscher, *Le Digeste v Conferenze per il XIV centenario delle Pandette*, 1931, 56 ns. Srv. proti tomu Sommer, *Imperium císaře Augusta v Poctě Háčově*, 1932, 15 ns.

³) Srv. Wlassak, *Die klassische Prozessformel. Mit Beiträgen zur Kenntnis des Juristenberufes in der klassischen Zeit*, 1, 1924; Lévy-Bruhl, *Prudent et préteur*, 1926; Wenger, *Praetor und Formel*, 1926.

potřebě života, neopouští nicméně nikdy bezpečný základ platného práva. Juristická činnost jeví se tak Římanům samým jako umění nalézt z podkladu daného práva spravedlivé řešení — *ars aequi et boni*.¹ Myšlenka aequity proniká rozhodování juristů, podobně jako vedla praetora při vykonávání jurisdikce.² Přísně logicky uzavřený systém práva civilního, zůstávajícího po staletí bez pronikavějších změn, doznává v rukou juristů doplnění a rozvinutí jak interpretací, tak použitím prostředků práva praetorského. Umění interpretační uplatňují juristé na samém poli práva honorárního, zejména používáním analogie. I tam, kde stojí mimo pole řádného procesu na vlastní půdě rozhodování úřednického (*in extraordinaria cognitione*), konsiliární i responsní činnost jejich je nesena stejným duchem.

Činnost juristů římských je tedy činností tvůrčí. Není vědecká v našem slova smyslu, t. j. dogmatická a abstraktní, není teoretická.³ Snad je tu i jistá nechuť k teoretisování, k definicím. Avšak rozebíráme-li tato rozhodnutí podle moderních metod abstraktního myšlení právníckého, ukazuje se, že abstraktní myšlení bylo tvůrcům respons vrozeno. Bez pracné analýsy a stálého uvědomování si obecných pojmů rozhodují své problémy zcela intuitivně, docházejíce s obdivuhodnou jistotou správného výsledku.

Nikdy však není jejich rozhodování volným nalézáním práva v tom smyslu, že by se řídilo podle okolností případu náladou okamžiku nebo úvahami ryze utilitaristickými. Naopak děje se vždy metodicky.

Jednotlivá rozhodnutí římských právníků i tam, kde přinášejí něco nového, jsou začasté jen důsledným domyšlením vůdčích zásad právních anebo rozvinutím myšlenek, v dosa-

¹) Srv. D. 1, 1, 1 pr.: Lenel, *Geschichte u. Quellen v Holtzendorff-Kohler. Enzyklopädie der Rechtswissenschaft*, 1 (1915), 356 ns.; Mitteis, *Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium*, 1917; Partsch, *Vom Beruf des römischen Rechts in der heutigen Universität*, 1920; Biondi, *Conferenze per il XIV centenario delle Pandette*, 1931, 156 ns.

²) Srv. literaturu uvedenou na str. 61 v pozn. 5.

³) Tím ovšem nemá býtí tvrzen naprostý nedostatek teoretického myšlení. Byla tu určitá teoretická hlediska, byla tu patrně teorie výkladu práva (srv. Stroux, *Summum ius*, 45 ns.), avšak teorie nebyla sama účelem. Metoda juristů klasických byla především obrácena k otázkám konkrétním. Srv. Bonfante, *Storia*, 1, 367 ns.; Betti, *Diritto romano e dogmatica odierna*, *Arch. giur.*, 99, 129 ns. a 100, 26 ns., zvl. 59 ns.

vadním právu již obsažených. Jindy zase sledují myšlenku novou, ukazující k budoucímu vývoji, jež, vyrůstajíc z dosavadního práva, ozve se tu ostřeji, tu zas tlumeněji v konkrétním responsu právníkově. Zejména prostředky práva praetorského stávají se tak v rukou juristů nástrojem virtuosní techniky právní. Římsští právníci sloužili *aequitě*, používajíce přesné juristické metody.

Kasuistika římských juristů buduje tak velkolepý systém právní, důsledný do posledního detailu. Právnícké myšlení římské nedělá skoků, není násilné, nýbrž představuje skutečný vývoj z pevné base civilního a honorárního práva, jež opatrnému tvoření římské jurisprudence poskytlo pole dosti široké, aby bez revoluce, klidnou evolucí, dospěla k právu živému, potřebám praxe hovicímu.

Literatura.

III. Literatura, vyrůstající z této praktické činnosti, měla rovněž ráz kasuistický.¹ Setkáváme se tu především s obsáhlými komentáři k ediktu a stejně obsáhlými díly o právu civilním, jež začasť mají formu komentáře k Sabinovu základnímu spisu *libri tres iuris civilis (libri ad Sabinum)*. Oba obory právní zpracovány bývají v t. zv. Digestech. Jindy jde o prosté sbírky rozhodnutí, *responsa*. Podobně ryze praktického rázu jsou *Quaestiones* (praktický případ bývá tu formulován často teoreticky) a *Disputationes*. Konečně naskýtají se i práce monografické o určité otázce (*liber singularis*).

Literární činnost juristů přispěla značně k tomu, že se vývoj jurisprudence ustaloval v určitých formách. Ale také obsahově vytvářela se tak jistá *communis opinio*. Zastávali-li pak autorisovaní právníci souhlasně určitý názor, bylo jistě soudci nesnadno jíti proti takovému *ius receptum* vlastní cestou; i před praetorem bylo takové mínění zajisté fakticky respektováno. Tato faktická závaznost souhlasných respons doznala právní sankce za Hadriana.

Závaznost respons.

Hadrian nařídil,² aby *iudex* byl vázán na *responsum* autorisovaného juristy, jemuž neodporuje mínění jiného juristy autorisovaného. Pokud tedy *iudex* v rámci formule má volnost

¹) Srv. Berger, *Jurisprudentia v Pauly-Wissowa, Realenc.*, 10, 1159 ns.

²) Srv. Gai. *Inst.* 1, 7.

řešiti tu kterou otázku právní, je pro něho právo juristů bezprostředním pramenem právním.¹

Bez odpovědi zůstala i tu otázka vázanosti praetorovy.² Praetorské *imperium* zachovalo si i nyní ještě svoji volnost. Fakticky ovšem i tu jistě praetor závisel na jurisprudenci a juristé jsou si toho též při své literární činnosti vědomi,³ užívajíce obrátů *actio a praetore danda est, praetor actionem dare debet* nebo *praetorem dare oportet*. Avšak zásadně je tu význam jejich tvoření jen prostředech.

Periodu rozvoje římské jurisprudence za principátu nazýváme dobou klasické jurisprudence římské, jednotlivé juristy této doby pak nazýváme klasickými právníky.

Klasickým právníkům vděčí římské právo svou formální dokonalostí a myšlenkovou propracovaností. V tom, nikoli snad v obsahu jejich rozhodnutí dlužno spatřovati trvalý význam jejich činnosti. Dnes dávno již netvrdíme, že by rozhodnutí římských právníků byla *ratio scripta*. Avšak právnícké myšlení naše je stále ještě podmíněno způsobem, jímž řešili římsští klasikové svoje případy.

Klasická jurisprudence byla hybnou silou všeho právního vývoje v době principátu. Ve svých spisech vytvořili pak klasičtí právníci takovou zásobu práva, že z ní žila všechna následující století.

§ 14.

MAGISTRÁTSKÉ TVOŘENÍ PŘÁVA.

I. Zákon jako pramen práva i za principátu má úlohu v celku podřadnou. Jak již bylo naznačeno, lidové zákonodárství, jež ještě počátkem principátu za Augusta z důvodů politických bylo značně exponováno, záhy ustalo, a usnesení senátu, nastupující na jeho místo, obírají se jen jednotlivými otázkami, nezasahující nijak význačněji do vývoje práva soukromého. Vývojovým činitelem je tu, podobně jako za republiky, normotvorná činnost římských magistrátů.

Je to i nadále *praetor urbanus* i *praetor peregrinus*. Trebas v jádře právo praetorské bylo koncem republiky hotovo, přece

¹) Srv. Wenger, *l. c.*, 101 ns.

²) Srv. Wlassak, *l. c.*, 45.

³) Srv. Wlassak, *l. c.*, 40 ns.

jen činnost obou zmíněných praetorů přinesla v první době principátu ještě leccos nového.¹ Nicméně pravotvorná funkce jejich je zatlačována a přejímána novým magistrátem říšským, císařem. Suverénní postavení praetorů pak se mění tím, že se za principátu stali úředníky dosazovanými senátem, jemuž jsou nyní podřízeni a jenž jim dává pokyny a příkazy.²

Edictum perpetuum.

Z těchto změněných právních i faktických podmínek praetorské činnosti dlužno si vysvětliti t. zv. *edictum perpetuum* císaře Hadriana.³ Hadrian svěřil vynikajícímu právníku své doby *Salvii Julianovi* definitivní redakci praetorského ediktu. Redakční úkol Julianův vztahoval se na edikt praetora městského i peregrinského, na edikt aedilů kurulských i na edikt provinční.⁴ Veškeré tyto edikty měly býti Julianem zrevidovány a spořádány. Redakce Julianova byla učiněna závaznou tím způsobem, že bylo císařem vyvoláno *senatus consultum*, jímž bylo magistrátům nařízeno, aby budoucně předmětem své vyhlášky na počátku úřadování činili Julianovu redakci ediktu, na niž nadále bez císařského svolení nic nemohlo býti měněno.⁵ Pokud jde o edikt provinční, bylo obdobné opatření učiněno patrně mandáty příslušným místodržícím. Magistrátské *ius edicendi* nebylo tím tedy odstraněno, nýbrž trvalo alespoň formálně dále. Materiálně zůstalo zachováno právo tvořiti ad hoc nové *actiones* i *exceptiones*.

*Edictum perpetuum Hadriani*⁶ je soujem norem, vztahujících se k výkonu magistrátského officia. Je uspořádáno s hledisek

¹) Tak na př. *bonorum possessio unde liberi a contra tabulas*, srv. Girard, Manuel, 8. vyd., str. 897 ns., 909.

²) Srv. na př. S. C. Vellaeianum D. 16, 1, 2, 1: ... arbitrari senatum recte atque ordine facturos ad quos de ea re in iure aditum erit, si dederint operam, ut in ea re senatus voluntas servetur.

³) Zprávu o tom podává Justinian v C. Tanta § 18. Datum nelze přesně určit. Srv. Kipp, Quellen, 55, 24.

⁴) Tak se obecně přijímá, třeba se ve zprávě Justinianově mluví pouze o ediktu praetora městského a ediktu aedilů kurulských. Srv. Krüger, Quellen, 95.

⁵) Srv. Wlassak, Kritische Studien zur Theorie der Rechtsquellen (1884), 14 ns.

⁶) Není nám zachováno. Avšak zprávy právnických spisovatelů o něm jsou tak četné, že již záhy byly činěny pokusy o jeho rekonstrukci. Nejzdařilejší je Lenelova. Spis Lenelův, Das Edictum perpetuum (3. vyd., 1927), obsahuje nejen rekonstrukci, nýbrž i podrobné zdůvodnění její.

ryze praktických.¹ Pokud jde zejména o edikt praetora městského, rozpadá se ve čtyři velké oddíly. V úvodu jsou obsaženy praetorské prostředky, směřující k upravení a zajištění procesu až do litiskontestace; druhý oddíl jedná o prostředcích řádné pomoci soudní (*iudicia sub uno iudice*), oddíl třetí o urychlené právní pomoci (*bonorum possessiones, missiones in bona, iudicia recuperatoria*), závěr pak o exekuci a o zmateční stížnosti. V dodatcích jsou obsažena *interdicta, exceptiones*, praetorské stipulace a edikt aedilský, nikoli již formuláře, jež Julian přeřadil do normativní části ediktu.²

II. Ve vykonávání svého officia zůstává praetor nadále celkem nedotčen. Císař zpravidla nezasahuje do jeho jurisdikce individuálními příkazy a také rozsudky, vydané v oboru řádného soudnictví porotcem, nepodléhají, jak se zdá, apelaci k císaři. Ovšem zůstává činnost praetorova přece jen ohraničena tím, že vedle něho v samém Římě vznikají zvláštní kompetence císařských úředníků. Tvoření říšského práva pak převzal skoro výlučně do svých rukou císař. Poskytla k tomu hojnou příležitost jak císařská administrativa, tak pravomoc císaře jako nejvyššího soudce nad celým oborem říšské správy.

Constitutiones principum.

Různá opatření, činěná císařem v této jeho funkci říšského správce (*constitutiones principum*), zavdávala začasťe podnět k tvoření závazných norem.

Edicta.

I. Z magistrátského císařova *ius edicendi* plynou *edicta principis*. Obsahující nejčastěji obecně závazné normy, sloužila nejrozličnějším účelům. Nebylo zvykem a nebylo by ani souhlasilo s autoritou císařovou, vyhlášovati po vzoru jiných magistrátů při nastoupení vlády jakýsi program úřadování. *Edicta principis* stanoví závazné normy pro podřízené úřady a mají ráz spíše speciální, ať již upravují určitou konkrétní

Prostá rekonstrukce je otiskána na př. u Brunse, Fontes, 211 ns.; Girard, Textes, 137 ns.; Riccobono, Fontes, 1, 267 ns.; moje Texty ke studiu soukromého práva římského. K ediktu předjustiniánskému srv. Weiss, Vorjulianische Ediktsredaktionen, S. Z., 50, 249 ns.

¹) Srv. k tomu Lenel, l. c., 17 ns.

²) Srv. Wlassak, Edikt und Klageform, 27 ns.

otázku veřejné správy¹ nebo ten který poměr soukromoprávní² nebo veřejnoprávní.³ *Edictum* bývalo vydáno buď pro celou říši⁴ nebo pro určitou její část. Platnost jeho nebyla omezena na dobu vlády císařovy.⁵

V zastoupení císaře vydávají *edicta* i císařští úředníci. Také tato *edicta* mají ráz speciálních vyhlášek. Nejsou to úřední programy. Obsahují buď jen vyhlášku toho kterého císařova opatření⁶ nebo přímou vlastní úpravu některé otázky právní.⁷

¹) Tak na př. Augustův edikt o veřejném vodovodu ve Venafrum, samnitském městě, v němž Augustus zřídil kolonii. V ediktu je pro určité případy deliktů vyhrazena soudní kompetence praetorovi peregrinskému v Římě. Srv. Mommsen, Jur. Schriften, 3, 75 ns.

²) Tak Augustovo a Claudiovo *edictum* o intercessi žen za manžely.

³) Tak edikty Augustovy nejnověji objevené v Kyrene, srv. Oliverio, La stele di Augusto rinvenuta nell' agorà di Cirene, Notiziario archeologico del ministero delle colonie, fasc. 4 (1927), 15 ns.; Ebrard, Philol. Wochenschrift, 1927, 1193 ns., 1226 ns.; Documenti di Cirene antica (Sep. z Riv. di filol. class., 6 [1928], v tom Arangio-Ruiz, L'editto di Augusto ai Cirenei, 321 ns.); Premerstein, Die fünf neu gefundenen Edicte des Augustus aus Kyrene, S. Z., 48 (1928), 419 ns.; Stroux-Wenger, Die Augustus-Inschrift auf dem Marktplatz von Kyrene, 1928; Uxkull v Gnomonu 6 (1930), 121. Premerstein; Zu den kyrenäischen Edikten des Augustus, S. Z., 51 (1931), 431 ns. V prvním ediktu upravuje císař sestavení poroty v kapitálních procesech proti Řekům. V druhém jde o rozhodnutí, vydané v konkrétním kapitálním procesu, týkajícím se tří římských občanů. Třetí edikt upravuje liturgické povinnosti provinciálů. Čtvrtý má ustanovení o fakultativním dosazení řeckých soudců ve sporech civilních a v nekapitálních procesech trestních, týkajících se Řeků. Konečně pátý edikt vyhláší senatus consultum z r. 4 př. Kr. o novém řízení de repetundis, vydané k podnětu císaře Augusta. Srv. též konstituci o ochraně res religiosae, kterou publikoval Cumont v Revue historique, 1930, 241 ns., a k tomu Cuq, Un rescrit d'Auguste sur la protection des res religiosae dans les provinces, R. H., 9 (1930), 383 ns.

⁴) Tak Klaudiův edikt o postavení židů byl podle Joseph. antiqu. Jud., 19, 515 (srv. Haenel, Corpus legum, 45 ns.), vyhlášen v celé říši.

⁵) Srv. k této otázce literaturu uvedenou u Kippa v Pauly-Wissowa, Realenc., 5, 1947; jinak Lenel, Quellen, 356. Srv. však Weiss, Rechtsquellen, 85 ns., 96 ns.; Wilcken, Zu den Edikten, S. Z., 42, 133 ns.; Stroux-Wenger, l. c., 70.

⁶) Srv. edikt praefekta Aegypti L. Aemilia Recta, vyhlášíjící dopis císaře Klaudia k Alexandrinským o úpravě postavení Židů v Alexandrii, obdobný ediktu v pozn. 4. Dopis je zachován na Pap. Lond. 1912. Srv. Bell, Jews and Christians in Egypt, 1924, str. 1 ns.; Juden und Griechen im röm. Alexandria, 1926, str. 24 ns.

⁷) Srv. edikt praefekta Aegypti M. Mettia Rufa z r. 89 po Kr. o revisi pozemkových knih; Mitteis, Chrestomathie der Papyruskunde, č. 192 (str. 211 ns.); Vančura, Pozemkové knihy v římském Egyptě, Sborník, 13, 268 ns.

Mandata.

2. V těsné souvislosti s císařskou administrativou jsou *mandata principis*. Jsou to úřední instrukce, vydané císařem pro podřízené úředníky. Instrukce tyto neobsahovaly snad jen pokyny pro vnitřní úřadování, nýbrž ustanovovaly nezřídka i o právech soukromých. Zejména *mandata*, řízená na místodržící v provinciích, mají četná ustanovení soukromoprávní o vojínech. Taková *mandata*, obsahující právní normy určené veřejnosti, bývala publikována.¹ *Mandata*, pokud mají povahu speciální instrukce pro jednotlivé úředníky, váží přirozeně jen v poměru instruujícího císaře k instruovanému úředníku. Pokud však se v nich objevují normy, váží obecně. Římští právníci, dovolávající se jich, mluví prostě o mandátech, aniž by je nějak individualisovali jménem instruujícího císaře.²

Decreta.

3. Povahu řešení určitého případu konkrétního mají císařská *decreta* a *rescripta*. *Decreta*³ jsou císařské rozsudky, ať je *princeps* vydává následkem odvolání⁴ (*apellatio*) do rozhodnutí nižšího úředníka císaři podřízeného, či ať je vynáší v prvé a jediné instanci. V rozsudcích těchto mohl císař nejen interpretovati právo platné, ať civilní či honorární, nýbrž mohl mocí svého postavení vytvořiti i právo nové. Rozsudek takový pak zpravidla neplatil pouze pro konkrétní rozhodnutý případ, nýbrž měl býti směrodatným i v podobných případech budoucích.⁵

¹) Srv. Stroux-Wenger, l. c., 69 ns.

²) Srv. k těmto otázkám zejména Wlassak, Krit. Studien, 137 ns., Weiss, Rechtsquellen, 77 ns.

³) V širším smyslu termín ten značí jakékoliv císařské opatření ve věcech administrativních nebo soudních, tedy totéž jako *constitutio principis*, kterýž termín se pravděpodobně ujal obecně až později. Srv. Wlassak, l. c., 135 ns.; Jobbé-Duval, Les decreta des magistrats pourvus de la jurisdiction contentiosa inter privatos, Studi Bonfante, 3, 163 ns.

⁴) Srv. na př. D. 14, 5, 8, Paulus libro primo decretorum. Paulus referuje tu o rozsudku císařském, vydaném k odvolání do rozhodnutí praefekta annonae, který rozhodl podle žaloby. Paulus, jako člen císařského konsilia, uplatňoval názor příznivý žalovanému, císař však potvrdil rozsudek prvé instance.

⁵) Poučným dokladem je t. zv. *decretum divi Marci*, rozsudek císaře Marka Aurelia o soukromoprávní svépomoci agresivní. Rozsudek ten je zachován v Pandektách na dvou místech, D. 4, 2, 13 a D. 48, 7, 7 (t. zv. *lex geminata*). Ze srovnání obou míst se podává, že prvý fragment je interpolován. Podle druhého verba decreti haec sunt: „Optimum est, ut, si

Rescripta.

4. *Rescripta* v nejširším smyslu jsou jakákoliv písemná opatření císařova, ať vyvolaná dotazem úřadu nebo jednotlivce, ať vydaná z jiného podnětu.

Rescripta, odpovídající na dotaz, utvářela se rozdílně podle toho, jaké povahy byl dotaz. Dlužno lišiti s tohoto hlediska dvojí druh reskriptu: *epistula* a *subscriptio*.¹ Ve formě samostatného dopisu² (*epistula*) bývalo odpovídáno na dopis, došlý císaře od vzdáleného podatele, zpravidla od některého podřízeného úřadu. Vyřizování takových dopisů příslušelo zvláštní císařské kanceláři úředníka *ab epistulis*. Soukromníci neměli se na císaře obracet nikdy ve formě dopisů, nýbrž výlučně ve formě úředních podání³ (*libelli*). Podání takové musilo býti podáno žadatelem osobně. Kancelářské zpracování takového podání přináleželo úředníku *a libellis*. Vyřízení dalo se ve formě subskripce.⁴

Od doby císaře Hadriana se vyskytovalo, že se žalobce, zamýšleje zahájit soukromoprávní spor, obracel na císaře libellem o autoritativní řešení právní otázky zamýšleného sporu (t. zv. proces reskriptový).⁵ Souviselo to pravděpodobně s ustálením praetorského ediktu a s poklesnutím pravotvorné

quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris: interim ille in possessione debet morari, tu petitor es.“ Et cum Marcianus (strana procesní, jež se dopustila svémoci) diceret: „Vim nullam feci“: Caesar dixit: tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? Vis est et tunc, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Non putō autem nec verecundiae nec dignitatis nec pietatis tuae convenire quicquam non iure facere. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris non ab ipso sibi traditam sine ullo iudice temere possidere, ipseque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit.“ Fragment pochází z Callistrata, libro quinto de cognitionibus.

¹) Srv. Wilcken, Zu den Kaiserreskripten, Hermes, 55 (1920), 1 ns.

²) Forma tato nelíší se od běžné formy dopisů. *Epistula* začíná jménem císaře s připojeným jménem adresáta a pozdravnou formulí. Text je pak ukončen závěrečným „Vale“ a datem. Podpisu v našem smyslu tu tedy není, je nahrazen praeskriptem.

³) Srv. Mitteis, Zur Lehre von den Libellen und der Prozesseinleitung nach den Papyri der früheren Kaiserzeit, 85 ns.

⁴) *Subscriptio* stala se pod kontextem podání. Správnost jejího znění byla ověřena šéfem kanceláře slovem „recognovi“, načež následovalo signování subskripce císařem slovem „scripsi“. Srv. Preisigke, Die Inschrift von Skaptoparene (správně má státi: Skaptopara) in ihrer Beziehung zur Kaiserlichen Kanzlei in Rom, 1917, a Wilcken, l. c., 5 ns.

⁵) Srv. Wenger, Institutionen des röm. Zivil-Procesrechts, 307 ns.

činnosti praetorovy.¹ Císařovo vyřízení podání dalo se ve formě subskripce libellu. Funkce těchto reskriptů je obdobná responsům právníků. Obsahují císařovo dobré zdání o určité soukromoprávní otázce. Třebas tedy příčinu k vydání reskriptu zavdal konkrétní právní případ, zamýšlený soukromoprávní spor, není reskript jeho rozhodnutím, nezabývá se skutkovým základem sporu, nýbrž jen řešením právní stránky sporu. Rozhodnutí sporu samo je pak úkolem příslušné nižší instance. Reskript je pro konkrétní případ významný jen za samozřejmého, často výslovně vytčeného předpokladu „si, ut proponis“, „si preces veritate nitantur“, „si vera sunt, quae precibus complexus es“, t. j. za předpokladu, že skutkové okolnosti, na jejich základě bylo císařské dobré zdání vydáno, odpovídají skutečnosti. Za tohoto předpokladu je — na rozdíl od responsa právníka, třebas autorisovaného — úředník o věci rozhodující reskriptem vázán.

Doručení reskriptu dalo se asi původně tím, že žadateli bylo dodáno jeho původní podání s připojenou subskripcí. Od dob Hadrianových však byla zavedena *propositio*, t. j. čas od času byly *libelli* s císařovou subskripcí veřejně vyvěšeny v Římě, načež bylo ponecháno žadateli, aby si z této vyhlášky (*liber libellorum rescriptorum et propositorum Romae*) pořídil ověřený opis.²

Tyto reskripty císařovy neomezovaly se jen na prostou aplikaci norem platného práva, nýbrž obsahovaly jak autentickou interpretaci dosavadního práva, tak tvoření práva nového. Obor jejich působnosti byl širší než obor působnosti rozsudků, neboť reskripty mohl císař zasáhnouti do sféry řádného řízení soudního alespoň ve stadiu sporu před litiskontestací³ (*in iure*). Podnět k vydání reskriptu ve věci soudní mohl zajisté již za principátu vycházeti i od soudního úředníka samotného.⁴

Reskripty císařské jsou tedy podle své původní podoby rovněž jako *decreta* pouze řešením konkrétního sporu. I když

¹) Srv. Cuq, Le conseil des empereurs d'Auguste à Dioclétien, 1884, 328 ns.; Karlowa, Röm. Rechtsgeschichte, 1 (1885), 650. Ještě Traján odmítal udíleti podobná dobrozdání s odůvodněním, ne ad alias causas facta praeferruntur, quae ad gratiam composita viderentur (Scr. Hist. Aug., Opilium Macrinus, c. 13).

²) Srv. Wilcken, Zur propositio libellorum. Arch. f. Papyrusforschung, 9 (1930), 15 ns.

³) Srv. Wlassak, Zum röm. Provinzialprozess, 16 ns.

⁴) Srv. Andt, La procédure par rescrit (1920), 11 ns.

obsahují nové právo, je toto nové právo nalezeno císařem jen pro ten který určitý případ sporný. Ale praxí soudů i literární činností juristů bylo způsobeno, že *rescripta* byla respektována i mimo původní případ, nabývajíce tak významu abstraktní normy. Stala se tedy průběhem doby i *rescripta* pramenem právním.

Platnost dekretů a reskriptů nezůstala pak omezena na dobu úřední působnosti svého původce.¹ Stalo se zcela běžným v literatuře právní dovolávat se dekretů a reskriptů císařů zemřelých.

Císařskými konstitucemi vytvářelo se tedy jakési právo honorární, tvořící pokračování praetorského práva.² I toto právo vyrůstalo z praxe a praxi se přizpůsobovalo. Vznikajíc fakticky pod určujícím vlivem právníků v císařském konsiliu, mohlo v uznání juristů nalézt i svoji mez.

Ke konci principátu objevuje se však u juristů nauka, že *constitutiones principum* mají *legis vicem*, t. j. že platí jako zákon a tvoří tedy *ius civile*. Oporu pro tuto nauku hledají juristé v představě, že národ přenesl *lege de imperio* na císaře svoje právo zákonodárné.³ Představa, tato odporuje striktně státoprávnímu postavení císařovu za principátu.⁴ Princeps jako magistrát neměl zákonodárného práva. Je pravděpodobné, že tato nauka nebyla ani na sklonku principátu zastávána, nýbrž že spočívá na justiniánské interpolaci.⁵ V původní

¹) Platnosti soukromoprávních aktů nedotkla se začasť ani *rescissio actorum*, ba ani *damnatio memoriae*, srv. Mommsen, *Staatsrecht*, 2, 1131 ns.

²) Srv. Wlassak, *Kritische Studien*, 106 ns.

³) Srv. Gai Inst. 1, 5: *Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. Nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.* Ulp. D. 1, 9, 1 pr.: *Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.* § 1. *Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt quas vulgo constitutiones appellamus.* Pachioni, *Corso*, 1, 280 ns., hledě k D. 1, 2, 2, 11, se domnívá, že princeps měl od původu právo zákonodárné ve svých provinciích, jež prý vykonával pouze v oboru administrativním, nechávaje zpravidla v platnosti domácí právo národní. Tak se snad mohlo jevití postavení císařovo domácímu obyvatelstvu provinčnímu na př. v Egyptě, s hlediska římského je však toto administrativní „zákonodárství“ prostě jen opatřením magistrátským.

⁴) Srv. Heyrovský, *O právní platnosti konstitucí císařů římských*, Sborník IX (1909).

⁵) Srv. Kreller, *Zur Lehre der klassischen Juristen über das Gesetzgebungsrecht des Prinzipats*, S. Z., 41, 262 ns., k argumentům jím uvedeným srv. i C. Deo auctore, § 7. Jinak De Francisci, *Bull.*, 34, 327 ns.:

podobě mohlo u juristů jíti jen o císařské právo autentické interpretace civilního práva.

Princeps svými konstitucemi stal se hlavním orgánem světového rozšíření práva římského. Činnost jeho vztahovala se především na provincie.¹ Je nasnadě, že tu měl *princeps* velmi často příležitost k tomu, zasáhnouti do vývoje římského *ius gentium*, přejímaje tuto funkci z rukou praetora peregrinského. Vlivem juristů nastávalo tu pak značné vyrovnávání mezi právem civilním a *ius gentium*. Četné instituty práva civilního byly aplikovány i v poměrech mezinárodního práva soukromého.² Tak zejména stipulace stala se obecným zřízením římského imperia.³ Rozhodnější však ještě vliv na pronikání římského práva do vzdálených končin imperia měla *constitutio Antoniniana* císaře Karakally z r. 212 př. Kr., již většině svobodných občanů římského imperia bylo uděleno římské občanství.⁴

§ 15.

HLAVNÍ JMÉNA A SMĚRY KLASICKÉ JURISPRUDENCE.

Labeo.

I. Mezi největší jména z počátku principátu patří *M. Antistius Labeo*,⁵ syn Caesarova protivníka, zahynuvšího sebevraždou po bitvě u Philippi, sám přesvědčený republikán a od-

Kübler, *Röm. Rechtsgeschichte*, 253, p. 4; Stroux-Wenger, l. c., 70; k poslednímu srv. případnou poznámku Arangio-Ruizovu, *Riv. di filol. clas.*, 8 (1930), 223.

¹) Srv. na př. četné reskripty „*praesidem adire potes*“ a k tomu Wlassak, *Zum röm. Provinzialprozess*, 19 ns.

²) Srv. Wlassak u Walkera, *Internationales Privatrecht*, 25 ns. a zde str. 46.

³) V právních stycích mezi peregriny samými však teprve od konstituce z r. 212. Srv. *Mitteis, Grundzüge der Papyruskunde*, 76.

⁴) Cf. P. Giss 40 (P. M. Meyer, 2, 25 ns.); G. Segrè, *Di nuovo sull' editto di Caracalla*, *Bull.*, 32, 191 ns.; P. M. Meyer, *Zur constitutio Antoniniana*, S. Z., 46, 264; G. Segrè, *L'editto di Caracalla sulla concessione della cittadinanza romana* v *Studi Perozzi*, 137 ns.; Capocci, *La constitutio Antoniniana* (*Memorie d. Academ. dei Lincei*, 6, 1); Bickermann, *Das Edikt des Kaisers Caracalla* in P. Giss 40, 1926, a k tomu Vogt, *Gnomon*, 3, 328 ns.; Schönbauer, *Reichsrecht gegen Volksrecht?* S. Z., 51 (1931), 277 ns.

⁵) Srv. Pernice, *Marcus Antistius Labeo*, 1 (1873), 1—92; Jörs v Pauly-Wissowa, *Realenc.*, I (1893), 2548 ns.

půrce nového pořádku věci za Augusta.¹ Augustus udělil mu nicméně *ius respondendi*. Dosáhl praetury, konsulát však odmítl, snad z raněné tíživosti. Byl universálně vzdělán, duch originální a novotář. Věnoval se posléze výlučně své vědě, setrvával v Římě mezi svými žáky jen půl roku a obětuje ostatní čas na venku práci literární. Z nejdůležitějších spisů jeho, zahrnujících na 400 knih, je komentář k zákonu XII tabulí a k praetorskému ediktu, dílo *de iure pontificio*, mnoho spisů praktických (*epistulae, responsa* a *pithana*); po smrti jeho vyšlo ještě 40 knih *posteriorum*, vztahujících se většinou k právu civilnímu.

Vrstevníkem jeho byl *C. Ateius Capito*,² přívrženec režimu Augustova, v němž dosáhl r. 5 po Kr. konsulátu, od r. 13 do své smrti r. 22 po Kr. *curator aquarum*, jako jurista konservativce, autor díla *de pontificio iure* a spisu, shrnujícího materiál k veřejnému právu, nazvaného *coniectanea*. Rozdílné politické přesvědčení vedlo patrně i k diferencím literárním s Labeonem. Za svého života byl velmi ceněn, u pozdějších však téměř upadl v zapomenutí, pravý opak Labeona, jehož autorita přetrvala staletí.

Sabinus.

Žákem Kapitonovým byl *Massurius Sabinus*; vyšel z nízkých poměrů a nezastával nikdy veřejného úřadu. Živil se vyučováním. Teprve v padesáti letech vstoupil do stavu rytířského a dosáhl pak od císaře Tiberia *ius respondendi*, jež předtím bývalo udíleno pouze osobám stavu senátorského. Působil ještě za císaře Nerona. Nejslavnějším jeho dílem³ byly *libri tres iuris civilis*, systematické dílo o právo civilním, jež mělo v pozdější době takový vliv, že spisy o právu civilním bývaly pořizovány v podobě komentáře k tomuto dílu (t. zv. *libri ad Sabinum*). Podle těchto komentářů lze přibližně rekonstruovat systém Sabinův, odchyloující se podstatně od systému Muciova.⁴

¹) O jeho nechuti k novému režimu svědčí tato historka (Dio Cas. 54, 15): když prý v senátu se uvažovalo o tom, aby se senátoři střídali v jakési hlídce před ložnicí císařovou, odmítl to Labeo slovy, že chrápe a že by císaře rušil.

²) Srv. Jörs, l. c., 2 (1896), 1904 ns.

³) K jeho libri ad Vitellium, srv. Baviera, Arch. giur., 63, 154 ns. (Scritti, 1, 123 ns.).

⁴) Systém ten počíná líčením práva dědického, v němž zase nauka o testamentu je postavena v čelo. Následuje nauka o institutech práva

Sabinovým žákem byl *C. Cassius Longinus*,¹ po matce pravnuk slavného republikánského právníka Servia Sulpicia. Ačkoliv příslušel k rodině vraha Caesarova Cassia, zaujímal v obnoveném státu vynikající postavení. Stal se praetorem, r. 30 konsulem, r. 40—41 prokonsulem Asie, r. 49 místodržícím v Syrii. Oslepnuv ve vysokém věku, byl r. 65 za Nerona senátním nálezem vypovězen na Sardinii,² za Vespasiana směl se vrátit do Říma, brzy poté však zemřel. Ze spisů jeho nejvýznačnější byl systém práva civilního.

Z následovníků Labeonových³ vynikl zejména *Proculus*, o jehož osobnosti není nic bližšího známo. Literární činnost jeho byla patrně ryze kasuistická (*epistulae*, obsahující *responsa* z jeho vlastní praxe, pak *notae* k spisům Labeonovým).

Školy.

K jménům těchto vynikajících právníků z prvé doby principátu pojí se založení dvou právnických škol v Římě, Sabinianů (zvaných též *Cassiani*) a Prokulianů.⁴ Příčinou tohoto rozchodu byl prý rozpor mezi hrdým pokrokovým Labeonem a servilním, konservativním Kapitonem.⁵ Neznáme však důvodů, z nichž tento rozpor trval i v následujících generacích až do II. stol. po Kr. Zejména nevíme, zda příčinou ustálení obou škol byly důvody věčné, snad rozdílnost v me-

rodinného a tu zas je v čele nauka o patria potestas. Třetí skupinu výkladů tvoří instituty práva obligačního, uzavřen je pak systém výkladem o právu věcném. K podrobnostem srv. Leist, Versuch einer Geschichte der röm. Rechtssysteme, 1850; Lenel, Das Sabinussystem, 1892; též Schulz, Sabinusfragmente in Ulpian Sabinuskommentar, 1906.

¹) Srv. Jörs, l. c., 3, 1736 ns.

²) Proto, že měl mezi portréty svých předků obraz zmíněného vraha Caesarova Cassia.

³) Mezi Labeonem a Prokulem působil jiný následovník Labeonův, M. Cocceius Nerva, osobní přítel císaře Tiberia; zahynul r. 33 sebevraždou. Byl literárním odpůrcem Sabinovým. Srv. Jörs, l. c., 4, 131 ns. Ke škole Prokulianů počítá se i syn jeho.

⁴) Pomponius datuje tyto školy již od Labeona a Capítóna, Gajus teprve od Prokula na jedné straně a Šabina a Cassia na druhé. Skutečným zakladatelem školy byl patrně Cassius. Srv. Kipp, Quellen, 114, p. 9; Baviera, Sul nome dei Proculiani e dei Sabiniani. Scr. giur. 1, 109 ns., se domnívá, že jména škol vznikla teprve dodatečně; pouze o jménu Sabinianů to tvrdí Di Marzo, Cassiani e Sabiniani, Riv. ital., 63, 109.

⁵) Pomp. d. 1, 2, 47: hi duo primum veluti diversas sectas fecerunt: nam Ateius Capito in his, quae ei tradita fuerant, perseverabat; Labeo ingenii qualitate et fiducia doctrinae, qui et ceteris operis sapientiae operam dederat, plurima innovare instituit.

tož vědecké či momenty pouze vnější.¹ Známe pouze značný počet kontrovers vědeckých² mezi zástupci obou škol. Kontroverse ty dotýkají se často³ otázek velmi detailních, ba podružných. Tato nejistota vedla k různým pokusům o výklad existence obou škol.⁴ Žádný z nich však plně neuspokojuje a všechna vysvětlení pohybují se na půdě pouhých dohadů. Pravděpodobně však šlo tu spíše o rozdíl podmíněný různými okolnostmi vnějšími, tvořícími v okruhu každé školy jakousi tradici, než o zásadní různosti v nazírání vědeckém.

¹) Přehled různých mínění o důvodu trvání obou škol podává na př. Baviera, *Le due scuole dei giureconsulti romani*, 1898, 120 ns., srv. také Dirksen, *Beiträge zur Kunde des röm. Rechts* (1825); Bremer, *Die Rechtslehrer und Rechtsschulen*, 1868.

²) Výpočet jich viz u Krügra, *Geschichte der Quellen* (1912), 161, p. 8, a u Küblera, čl. *Rechtsschulen* v *Pauly-Wissowa, Realenc.*, 2, č. 1, 385 ns. Srv. též Arnó, *Cassio e la nuova legislazione Augustea e Post-augustea*, Mél. Cornil, 1, 99 ns.

³) Ne vždy! Mnohé kontroversy lze odváděti na rozdílné filosofické přesvědčení zástupců obou škol. Prokulianí byli přívrženci systému Aristotelova, Sabinianí řídili se naukou stoy. Srv. Sokołowski, *Philosophie im Privatrecht*, 1902, 1907.

⁴) V nejnovejší době dvě extrémní stanoviska v této otázce zaujali Arnó a Ebrard. Arnó v několika pracích (srv. zejména *Arch. giur.*, 87, 35 ns.; 93, 212 ns., a k tomu H. Krüger, *S. Z.*, 46, 392 ns.) odvádí původ obou škol na republikánské právníky Q. Mucia a Servia Sulpicia, při čemž se však nejedná o víc, než o duchaplné hypotheses. Ebrard, *S. Z.*, 45, 117 ns., naopak se domnívá, že rozdíl mezi oběma školami dostal se do literatury skreslením skutečných poměrů, provedeným nejdříve ve IV. stol. po Kr. Připouští ovšem, že školy tu byly již v I. století po Kr., avšak jen jako společenské kluby. K školskému rozporu rozličných nauk nemohlo tu dojíti, poněvadž tato doba prý neměla ještě právnícké literatury. Literatura z praejudicií klasických právníků utvořila teprve pozdní doba císařská k praktickým účelům říšské administrativy. V této literatuře se teprve objevil rozpor škol, který byl promítnut do minulosti. Tomu odpovídá Pomponiův liber *singularis enchiridii* (D. 1, 2, 2). Tento hlavní náš pramen pro poznání klasické jurisprudence pokládá Ebrard za pozdní před-justiniánský traktát. Téže době připisuje Ebrard i zprávy Gajových institucí o rozporu školy Sabinianů a Prokulianů. Ebrard patrně ukvapeně generalisuje jisté ojedinělé zjevy poklasické literatury právnícké a dochází tak k závěrům neudržitelným. O existenci klasické literatury právní nelze pochybovati a též ne o rozdílné nauce obou škol. Studie, jako na př. Wlassakův v článku *Vindikation und Vindikationslegat* (*S. Z.*, 31, 196 ns.), o tom naprosto přesvědčují. Ebrardův poukaz k tomu, že prvou zprávu o klasických právnících máme z IV. a V. stol., nic neopraví. Vždyť současníci Justinianovi nám podávají o kompilaci tak málo zpráv, že bychom z nich ani jména součástek kompilace neznali; srv. Rotondi, *Scr.* 1, 340 ns. Ebrardův pokus dostati se přes obtíž vysvětlení rozporu obou škol popřením existence tohoto rozporu se rozhodně nezdařil.

Z pozdějších právníků,¹ počítá se k Sabinianům *Javolenus Priscus*, respondent, císařský konsiliář a úředník ve vynikajících postaveních, učitel slavného *Salvia Iuliana*.² Praktickými otázkami obíral se ve svých *epistulae* (14 knih), mimo to zpracoval Cassiovy *libri iuris civilis*, Plautiův komentář k ediktu a Labeonovy *posteriores*.³

Celsus.

Řada těchto právníků s počátku principátu je zakončena v prvých desetiletích II. stol. po Kr. za císaře Hadriana dvěma velikými jmény a zároveň posledními hlavami obou škol. Je to *Juventius Celsus* ml. a *Salvius Iulianus*. Prvý z nich stál v čele školy Prokulianů.⁴ Byl praetorem, dvakrát konsulem (po druhé r. 129), konsiliářem Hadrianovým. Ve svých *Digestech* (39 knih) shrnul kasuistickým podáním celý obor práva, jak právo honorární (toto v pořádku Hadrianova ediktu), a to na prvním místě, tak právo civilní.⁵ *Celsus* je duch neobyčejně bystrý, kritik neúprosný.⁶

Julianus.

Salvius Iulianus byl původem z Afriky.⁷ V císařské administrativě zaujímal postavení zcela mimořádné.⁸ Za Hadriana byl

¹) Buďtež uvedena některá význačnější jména: Urseius Ferox, *Juventius Celsus* st., *Plautius*, autor díla o právu honorárním, později často komentovaného, *Pegasus*, *Aristo*, přítel *Plinia* ml., konsiliář *Trajanův*.

²) Vtip, jímž na recitaci básníka *Passenna* *Paula*, začínající slovy: „*Prisce iubes*,“ odvětil: „*ego vero non iubeo*,“ přičítá *Plinius* (*epist.* 6, 15) pochybnému jeho duševnímu zdraví; srv. k tomu *Kal b*, *Roms Juristen*, 54.

³) Vedle komentáře k Labeonovým pozůstalým spisům (*libri ex posterioribus Labeonis*), pořídil *Javolenus* též výtah (epitome) ze spisů těchto (*Labeonis libri posteriorum* a *Javoleno epitomatorum*); srv. *Peters*, *S. Z.*, 32, 465 ns.

⁴) O vůdcovství školy děлил se s ním *Neratius Priscus*, konsiliář *Trajanův* i *Hadrianův*.

⁵) K právu civilnímu přihlíží i v partii o právu praetorském. *Palin-genesi* spisů *Celsových* podává *Stella-Maranca*, *Intorno ai frammenti di Celso*, 1915, s indexem slov, k tomu srv. *Mitteis*, *S. Z.*, 36, 430 ns.

⁶) Tvrdost jeho kritiky charakterisuje nejlépe jeho odpověď na dotaz jakéhosi *Domitia Labeona*, může-li dožádaný písař testamentu zapečetiti testament jako svědek (D. 28, 1, 27; *quaestio Domitiana* — tak bývá označována hloupá otázka, jako zase hrubou odpověď značí *responsum Celsinum*). Srv. k této věci *Kipp*, *Geschichte der Quellen*, 120, p. 71; *Appleton* v *Mél. Girard*, 1, 1 ns.

⁷) Rodištem jeho bylo foenické město *Hadrumentum* na pobřeží Afriky, v němž *Trajan* založil římskou kolonii.

⁸) Podává o tom zprávu nápis, nalezený r. 1899 v *Hadrumentu*. Srv. *Mommsen*, *S. Z.*, 23, 54 ns. (= *Jur. Schr.*, 2, 1 ns.), a *Dessau*, *Inscr.*

quaestorem Augusti¹ a po zději císařským konsiliářem, praetorem i konsulem (r. 148), za Marka Aurelia a L. Vera (*divi fratres*) místodržícím v Hispanii cit. a konečně prokonsulem v Africe. Byl hlavou školy Sabinianské.² Hadrian svěřil mu konečnou redakci praetorského ediktu (*summae auctoritatis homo et ordinator edicti praetorii* praví o něm Justinian). Autoritou stal se nejen svým současníkům, nýbrž i všem dobám následujícím. Zasloužil toho pro své vynikající juristické nadání. Podobně jako *Celsus* zpracoval celý obor praetorského i civilního práva v obsáhlých *Digestech*, čítajících 90 knih.³ I tu zase jde právo praetorské v popředí.

Perioda oddychu.

II. Po *Celsovi* a *Julianovi* vykazuje nejbližší doba jistý rys epigonství. Charakteristickými zjevy jsou tu *Sextus Pomponius* a *Gaius*.⁴

Sextus Pomponius byl činný výlučně jako učitel a spisovatel, ojediněle též jako respondent. Píše velmi jasně, je však duch spíše receptivní, nemající bystroti a originality svých velikých předchůdců. Jeho literární činnost spadá do doby *Hadrianovy*, *Piovy*, *M. Aurelio*vy a *Verovy* a je neobyčejně hojná. Vedle spisku o literatuře právní (*liber singularis enchiridii*) napsal 36 knih *ex Sabino* (komentář k *Sabinovu* civilnímu právu) a ze stejného oboru civilního práva 39 knih *ad Q. Mucium*, dále rozsáhlý komentář k ediktu (odhaduje se na 150 knih) a 7 knih *ex Plautio*, pojednávajících rovněž o právu honorárním. Kasuistického rázu jsou *variae lectiones* (41 knih) a *epistulae* (20 knih).

lat. III, z č. 8973. Ze starší literatury srv. Buhl, *Salvius Julianus*, 1886; Boulard, *L. Salvius Julianus*, 1903.

¹) Cui *divus Hadrianus* soli *salarium quaesturae* duplicavit propter insignem doctrinam, praví nápis cit. v předešlé pozn.

²) S ním se o toto postavení sdílel *Aburnius Valens*. Do této doby spadá též *Sextus Pedius*, autor komentáře k ediktu. (Srv. k němu *Ferrini*, *Riv. ital.*, 1, 34 ns.; *Girard*, *Mélanges de droit romain*, 1, 197, p. 2.)

³) Dílo to v podobě, zachované nám u *Justiniána*, je převážně kasuistické. Srv. k tomu *Mommsen*, *Zeitsch. f. R.-G.*, 9, 82 ns. = *Jur. Schr.*, 2, 7 ns.), a *Krüger*, *Geschichte der Quellen*, 185. K datování *Digest* srv. *Appleton*, *La date des digesta Juliani*, *N. R. H.*, 34 (1910), 731 ns.; 35, 593 ns. a k tomu *Rabel* v *S. Z.*, 32, 412 ns.; *Krüger*, l. c., 185; *Kipp*, *Geschichte der Quellen*, 123, p. 100.

⁴) Vedle nich budiž uveden *Sextus Caecilius Africanus*, jehož *Quaestiones* obsahují skoro výlučně kritické poznámky k *Julianovým* rozhodnutím; *Terentius Clemens*, *Venulejus Saturninus*, *Volusius Maecianus*.

Postavou problematickou jest *Gaius*.¹ Záhada jeho osoby je dána již tím, že tohoto velmi plodného právníckého spisovatele druhého století nezná nikdo ani z jeho vrstevníků ani z pozdějších klasických právníků; dozvídáme se o něm teprve ze zpráv V. stol. Podivné je také, že mimo *praenomen* neuvádějí se další jeho jména. Tyto a jiné okolnosti vedly *Mommsena*² k tomu, že považoval *Gaja* za právníka školeného sice v Římě, avšak působícího v provincii na východě říše. Nicméně nelze přehlížeti, že stejně závažné důvody mluví pro působení *Gajovo* v Římě.³ Působení jeho však nedošlo oficiálního uznání udělením práva *respondovati*; *Gaius* byl činný patrně jen jako spisovatel a učitel. Způsobem své práce blíží se *Pomponiovi*, v originalitě pojetí zůstává však dokonce i za ním; spojuje ve svých dílech vhodným způsobem výklad dogmatický s kasuistikou a vyniká prostým a srozumitelným způsobem podání.

Spisů jeho (podobně jako *Pomponiových*) je veliký počet. V oboru práva civilního setkáváme se u něho se zprávou o *libri ex Q. Mucio* a s komentářem k zákonu XII tabulí. Na poli honorárního práva komentoval vedle ediktu praetora městského i edikt provinční, a to v samostatném díle, čítajícím 30 knih, což jinak nebylo obvyklé. K tomu přistupuje několik monografií, komentář *ad legem Juliam et Papiam* (*Celsus* a *Julian* psali o těchto zákonech ve svých *Digestech*) a j.

Účelům vyučovacím sloužily dva spisy *Gajovy*: *res cottidianae*,⁴ nazvané tak snad proto, že snadno přístupným způsobem vykládají o všedních věcech právního života, a *institutionum commentarii quattuor*, systematická učebnice pro začátečníky⁵

¹) Z četné literatury srv. *Kübler*, čl. *Gaius*, *Pauly-Wissowa*, *Realenc.*, 7 (1910), 489; *Kniep*, *Der Rechtsgelehrte Gaius*, 1910; *Kroll*, *Zur Gajusfrage*, 1917 (Diss.).

²) *Gaius* ein Provinzialjurist, 1859 (*Jur. Schr.*, 2, 26 ns., tam v pozn. další literatury). Proti *Kniepovi*, l. c., srv. *Fehr*, *S. Z.*, 32, 390 ns.

³) *Gaius* byl patrně Říman státní příslušnosti i národnosti. Zájem jeho o poměry provinční a znalost jich lze snadno vysvětliti z poměrů imperia, aniž by bylo proto nutno omeziti působení *Gajovo* na provincii. Srv. *Krüger*, *Quellen*, 212, p. 68; *Kübler*, *Geschichte des röm. R.*, 269. Srv. též § 19, sub I., 1, i. f.

⁴) Obsahovaly 7 knih a u pozdějších byly zvané též aurea. Někteří novější spisovatelé považují však toto dílo za poklasickou parafrázi institucí a jiných spisů *Gajových*, srv. *Arangio Ruiz*, *Ancora sulle res cottidianae* ve *Studi Bonfante*, 1, 493 ns.

⁵) Srv. *Kniep*, *Gai Institutionum comm.*, sv. I.—V., 1911—1917.

Štastnou náhodou jsou nám tyto instituce zachovány,¹ kdežto jinak známe spisy klasických právníků skoro veskrze pouze nepřímou z právních památek VI. stol. po Kr. Systém institucí spočívá na rozeznávání: *personae, res, actiones*.² V prvé knize probírá Gajus *ius quod ad personas pertinet*; vykládá se tu o osobách svobodných a o otrocích, pak o rodinné moci (*dominica a patria potestas, manus, mancipium*). V knize druhé a třetí je obsaženo *ius quod ad res pertinet*. Jde tu především o rozdíly věci (a s tím související nauky) a rozdíly vlastnictví kviritského a bonitárního, následuje výklad o nabytí sukcesí singulární a univerzální (a tu tedy i právo dědické), načež se přechází k obligacím, rozděleným na kontrakty a delikty. Závěr tvoří výklad 4. knihy o *actiones*.

Nový vzestup.

III. Perioda oddechu ve vývoji římské jurisprudence, způsobená vystoupením Julianovým a Celsovým na počátku II. století, přechází v druhé polovici století opět v prudký vzestup. Nový rozkvět pravovědy ohlašuje *Ulpus Marcellus*, který prvý nabyl odvahy kritizovat Juliana a nemohl pak pochopitelně ušetřit kritiky ani Pomponia.³ Byl císařským konsiliářem za Ant. Pia a Marka Aurelia. Napsal *Digesta* v 31 knihách, obrátil se však po Pomponiovi a Gajovi, jichž zájem platil výlučně právu soukromému, i k otázkám veřejnoprávním (*de officio consulis* a snad i *de officio praesidis*).

Respondentem vyhledávaným z celé říše⁴ byl *Q. Cervidius Scaevola*, juristický poradce císaře Marka Aurelia. Díla jeho mají charakter ryze kasuistický, materiálem byla mu při tom vlastní *responsa*, vynikající stručností, pronikavostí úsudku a přesně korespondující s dotazem; při tom dovedná redakce dotazu umožňuje Scaevolovi ve většině případů rozhodnouti bez odůvodnění. Existovaly dvě sbírky těchto Scaevolových *respons*, *Res-*

¹) K podrobnostem srv. níže § 19, I., 1.

²) Otázka je, kdo je tvůrcem tohoto systému. Affolter, *Das röm. Institutionensystem*, 1897, se domnívá, že původcem systému je *Q. Mucius Scaevola*; Siber, *Rechtsgeschichte*, 55, hádá na Cassia. Novější kritické práce o textu Gajových institucí vedou k tomu, že dlužno rozeznávat u Gaja různé vrstvy. Tím je starší vzor uspořádání látky učiněn jen pravděpodobnějším. *Srv. Krüger, l. c., 210, p. 57-*

³) *Notae ad Jul. digesta* a k různým spisům Pomponiovým.

⁴) *Srv. Kübler, Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur, S. Z., 28, 174 ns.; 29, 183 ns.*

ponsa v 6 knihách a *Digesta* v 40 knihách.¹ Vedle toho jsou tu *Quaestiones* v 20 knihách, odpovídající Scaevolově činnosti učitelské.

Papinianus.

Největším jménem epochy Severovské byl *Aemilius Papinianus*.² Životní dráha jeho nese na sobě všechny známky monarchie, spějící k absolutnímu císařství. Místo jeho původu je neznámé; někteří je dohadem umísťují do Afriky, jiní do Syrie.³ Vynikající své juristické nadání postavil zcela do služeb císařských. Byl jako důvěrný přítel Septimia Severa v čele úřadu *a libellis*, r. 203 stal se prefektem praetorio. Za nástupce Severova Karakally byl na rozkaz císařův r. 212 popraven, patrně v nějaké souvislosti s odstraněním bratra císařova Gety.⁴ Legendy, pojící se k tomuto tragickému osudu, podtrhují velkou morální váhu osobnosti Papinianovy, patrnou též z jeho spisů. Jako zjev literární slyne Papinian svou kritičností, přesností a stručností výrazu, jež nemálo ztěžuje správné pochopení vyjádřené myšlenky. Obsahově přísluší k velikým tvůrčím duchům klasické jurisprudence. Díla jeho jsou podle toho zahrocena silně kasuisticky, jak již ukazují jména jejich (*Quaestiones* 37 knih; *Responsa* 19 knih), aniž by se však vyhýbala proto výkladům rázu obecného.⁵

Paulus a Ulpianus.

Ne nepodobní Papinianovi vnějšími osudy jsou oba jeho následovníci,⁶ *Paulus* a *Ulpianus*.

¹) Pravděpodobně, hledíc k dokonalejší formě kratší sbírky *respons*, jsou pouze *Responsa* vlastním dílem Scaevolovým, kdežto *Digesta* byla patrně z materiálu Scaevolou vytvořeného uspořádána někým jiným. *Srv. k této otázce Samter, Das Verhältnis zwischen Scaevolae Digesten und Responsen, S. Z., 27 (1906), 151 ns.*

²) *Srv. Otto, Papinianus, sive de vita, studiis, scriptis moribus et morte Aemilii Papiniani, juris consultorum coryphaei diatriba*, 1718; Costa, *Papinianus I*, 1894; Jörs v *Pauly-Wissowa, Realenc.*, I (1894), 572 ns. Poklasická doba byla zjevem Papinianovým zcela oslněna (Just.: *acutissimi ingenii et merito ante alios excellens*.) Dnešek divá se na Papiniana již střízlivěji, ne že by umenšoval jeho velikost, nýbrž že pronikl hlouběji v poznání jeho předchůdců Labeona, Celsa, Juliana.

³) *Srv. k tomu Costa, l. c., I, 37 ns.*

⁴) Vypravuje se, že Caracalla po něm požadoval, aby ospravedlnil řeči před senátem a národem zavraždění Getova, načež mu Papinian odvětil: *non tam facile parricidium excusari posse quam fieri* (*srv. i D. 28, 7, 15*); pramen náš (*vita Car. 8*) ovšem sám přijímá toto vyprávění s rezervou a uvádí i jiné legendy sem se vztahující.

⁵) K podrobnostem *srv. Krüger, Quellen*, 221 ns.

⁶) Ze současníků Papinianových lze uvést tato jména: *Claudius Trypho-ninus*, konsiliář Severův; *Callistratus* (Řek původem, což potvrzuje nejen

Julius Paulus,¹ žák Scaevolův, byl nejprve prakticky zaměstnan jako *assessor* Papinianův v době jeho praefektury. Potom stal se šéfem kanceláře *a memoria* a snad ještě za Sept. Severa císařským konsiliářem. Za Alexandra Severa byl praefektem praetorio.

Domitius Ulpianus,² původem z Tyru ve Foenicii, prodělal kariéru zcela obdobnou. Praxi začal jako člen konsilia kteréhosi praetora, načež se stal společně s Paulem Papinianovým *assessorem*. Za Alexandra Severa byl r. 222 postaven v čelo úřadu *a libellis* a jmenován císařským konsiliářem. Téhož roku ještě stal se praefektem *annonae* a ke konci roku praefektem praetorio. Byl důvěrníkem císařovým a získal si tím nenávisť praetorianů, kteří ho r. 228 zavraždili.

Než i v literární činnosti obou je mnoho podobného, alespoň ve vnější její podobě. Oba začínají svoji literární činnost kritickými poznámkami (*notae*) k starším spisovatelům, zejména k Papinianovým *Responsum*. Paulus mimo to seznámil se velmi důkladně se starší literaturou vydáváním výtahů (namnoze kritických, na př. k Labeonovi). Tím snad si umožnil, že vlastní produkci literární nezatížil tolik citáty jako Ulpian, jenž často starší autory přímo vypisuje. Ve vlastním tvoření sledují oba cíl vyložití vyčerpávajícím způsobem veškeré právo soukromé i veřejné. Na poli práva soukromého vydal Paulus především komentář *ad Plautium*,³ zabírající po způsobu digest jak právo praetorské, tak civilní. Oba spisovatelé napsali pak rozsáhlé komentáře *ad edictum* (Paulus v 78 knihách, Ulpian v 81) a *ad Sabinum* (Paulus 16 knih, Ulpian 51). Paulus je při tom nezávislý na své předloze, kdežto Ulpian zejména v komentáři k ediktu vykládá jednotlivé edikty a formule ryze komentátorský slovo od slova. K těmto dílům pojí se pak

svou zálibou ve věcech řeckých provincií, ale i svou špatnou latinou; Tertullianus, k jehož jménu se pojí otázka identity se známým církevním otcem (literaturu viz u Kippa, Quellen, 135, p. 30, a k tomu Vitton, I concetti giuridici nelle opere di Tertulliano, 1924, jenž, str. 59 ns., se právem vyslovuje proti identitě. Identitu hájí zase nejnověji Beck, Röm. Recht bei Tertullian u. Cyprian, 1930; proti tomu Steinwenter, S. Z., 52, 412 ns.

¹) Srv. Berger, čl. Julius Paulus, Pauly-Wissowa, Realenc., 10 (1917) 690 ns.

²) Srv. Jörs, čl. Domitius, Pauly-Wissowa, Realenc., 5, 1435 ns.; k tomu Rabel v Gruchots Beiträgen, 49, 88 ns.

³) Srv. Riccobono, Studi critici sui libri XVIII di Paulus ad Plautium, Bull., 6 (1893), 119 ns.

u obou autorů řada monografií¹ a sbírky kasuistické, Paulovy *Quaestiones* (25 knih) a *Responsa* (23 knih), Ulpianova² *Responsa* (2 knihy) a *Disputationes* (10 knih), svědčící o jeho činnosti učitelské. Paulus mimo to ze své konsiliární práce vydal *Decreta*³ (3 knihy) a dílo nazvané *imperiales sententiae in cognitionibus prolatae* (6 knih). Oba spisovatelé obírali se také právem veřejným, pišíce o officiu jednotlivých úředníků.⁴ Také oba sepsali učebnice.⁵

Při všem paralelismu je tu však ve vnitřním založení obou těchto posledních velikých klasických právníků patrný rozdíl. Nejeví se snad ani tak v ingenu, jako v metodě práce. Paulus je především teoretik; tím je dána jeho kritičnost, ale též jistá těžkopádnost podání. Ulpianus naproti tomu píše velmi lehkým, přístupným slohem, připomínaje tím Gaja; má na mysli především praktickou stránku své práce, snažící se obsáhle informovati, a nabývající tak místy povahy eklektické.⁶ Objemem byla činnost obou stejně rozsáhlá, Paulus byl snad vůbec nejpłodnějším právníckým spisovatelem římským (napsal 86 děl o 319 knihách). Ulpian právě pro svůj eklektický charakter byl praxi vítanější.⁷

Klasická jurisprudenc e římská po Paulovi a Ulpianovi⁸ vyznívá ještě dvěma jmény: *Herennius Modestinus*, žák Ulpia-

¹) Srv. výpočet u Krügra, Quellen, 232 ns.; 245 ns.

²) V kompilaci Justinianské uvádí se také sbírka *Opiniones*, určená pro praxi. V rukou komise kompilační však byl patrně pouhý výtah z původního díla. Srv. Jörs, l. c., 1450 ns.; Arangio-Ruiz, Bull., 30, 215 ns.; Rotondi, Scr., 1, 453 ns.

³) Často tu referuje o svých názorech, jež v poradě zastával, ale jež při konečném rozhodnutí nepronikly. Srv. na př. D. 14, 5, 8.

⁴) Krüger, l. c., 236 ns.; 246 ns.

⁵) K otázce té srv. níže při výkladu zachovaných památek klasické jurisprudenc e.

⁶) Ulpian věnoval literární činnosti pouze krátký úsek svého života; od doby Alexandra Severa byl úředními věcmi patrně tolik zatížen, že mu nezbylo na spisovatelství času (srv. Jörs, l. c., 1455). Tím se vysvětluje jeho závislost na starší literatuře. Neprávem obvinil však Ulpiana Pernice, Ulpian als Schriftsteller (Sitz.-Ber. der Berl. Akad., 1885), z nespolehlivosti a povrchnosti; Pernice přehlédl především, že nemá v rukou originál, nýbrž přepracovaný výtah. Spravedlivé je ocenění u Jörse, l. c., 1456 ns.

⁷) Projevilo se to v justiniánské kompilaci. Digesta jsou pořizena z třetiny z Ulpiana a z šestiny z Paula.

⁸) Ze současníků buďtež uvedeni Aelius Marcianus a Aemilius Macer.

nův, autor několika děl, určených pro praxi a účely vyučovací (Pandectae,¹ Regulae, Differentiae, Responsa), a několika monografií,² Hermogenianus, autor výtahu ze starší literatury (iuris epitomae). Od polovičky třetího století tvořivá činnost římské jurisprudence ustává.

HLAVA ČTVRTÁ.

ABSOLUTNÍ MONARCHIE.

§ 16.

VZNIK ABSOLUTNÍHO CÍSAŘSTVÍ.

I. Zavražděním Alexandra Severa r. 235 po Kr. skončila se dlouhá perioda Augustova míru a říše byla stržena do víru zápasů o následnictví.¹ Císařové rychle se střídají, podporování a zase odstraňování žoldnéřským vojskem.² Klidné obyvatelstvo říše je vytrženo z jistoty navyklého míru a trpí jak loupežením vojska domácího, tak opakujícími se nájezdy barbarů. Blahobyt říše rychle upadá.

Blahobyt ten dosáhl koncem II. století po Kr. svého vrcholu.³ Ve státě, vnitřně zcela vyrovnaném, ovládaném dokonalým úřednickým aparátem, nabyl rozkvět živnosti i obchodu nebývalé intensity. Výrobky z různých částí římského imperia nastupují cestu do nejvzdálenějších končin říše a do zahraničí, zejména do Indie. S rozvojem obchodu souvisí vyvinuté peněžní hospodářství, jemuž slouží četné banky. Říše je bohatě osídlena, i poměry v zemědělství jsou ještě snesitelné, ačkoliv státní domény počínají nuceným pachtem absorbovati střední selský stav a vyvíjí se kolonát.⁴

¹) K dějinám této periody srv. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, 6. sv., 1910—1920; Bury, History of the later roman empire (od r. 395 do r. 565), 2. sv., 1923; Stein, Geschichte des spätröm. Reichs, I (1928), zejména úvod str. 1—93. Ze starší literatury Gibbon, The history of the decline and fall of the roman empire I—VII, vyd. s cennými poznámkami Bury.

²) K podrobnostem srv. Schulz, Vom Prinzipat zum Dominat, 1919.

³) K hospodářským a sociálním poměrům této doby srv. stručný přehled Kahrstedtův, Die Kultur der Antoninenzeit (Neue Wege zur Antike III), 1925. K podrobnostem Gummerus, čl. Industrie und Handel, Pauly-Wissowa, Realenc., 9, 1513 ns.; Oertel u Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, 2 (1925), 537 ns.; Rostovzev, The social and economic history of the Roman empire, 1926. K otázce intensity antického hospodářství vůbec srv. Hasebroek, Gnomon, 3, 257 ns.

⁴) Srv. Mitteis, Zur Geschichte der Erbpacht im Altertum, 1901, a Rostovzev čl. Kolonat v Handw. d. St.-W., 3. vyd., 5, 913 ns.

¹) Již u Ulpiana se uvádí dílo podobně označené, o jehož obsahu však ničeho nevíme. U Modestina jde patrně o sbírku různého materiálu, vlastního i cizího (srv. Lenel, S. Z., 47, 416).

²) Mezi nimi řecky psané pojednání o poručenství (παραιτήσις επιτροπής και κουρατορίας), vztahující se na poměry provinční, snad maloasijské, srv. Peters, S. Z., 33, 511 ns.

Hospodářský úpadek.

Rychlý přechod od hospodářství peněžního k naturálnímu a celkový úpadek¹ hospodářství v druhé polovici třetího století je jen částečně vysvětlen změnou poměrů politických. Poslední příčiny tohoto zjevu dlužno hledati ve vývoji hospodářských a sociálních poměrů za principátu.

Principát s trvalým mírem a s blahobytem z toho plynoucím přinesl i zásadní změnu v postavení římského občana, jenž v nových poměrech, zbaven tíživého břemene vojenské povinnosti, ztratil úplně zájem na věcech politických. Starostlivá péče císaře Augusta a jeho nástupců o obyvatelstvo zcela nepozorovatelně připravila situaci, v níž se svobodný občan římský měnil v poddaného. Vnikání cizorodých živlů do společnosti římské v průběhu II. století přípravu tuto jen stupňovalo. Procesu tomuto unikala jen velmi řídká vrstva nejbohatšího občanstva, jež v poměru k ostatnímu obyvatelstvu představuje nepatrný zlomek a nezahrnuje ani veškeré majetné vrstvy národa. Omezuje se v podstatě na velkostatkáře (*potentes*). S tím souvisí rychlý úpadek měst a dosavadní kultury, spjaté s městským obyvatelstvem. Do obyvatelstva vnaší se přísné kastovníctví. Obecně známé a nejpatrnější je to v poměrech lidu zemědělského. Latifundie, zbavené stálého zdroje laciné pracovní síly, otroků, podporovány nerozumnou politikou agrární na státních doménách, připoutávají k sobě malého sedláka a vpravují ho do těsných pout kolonátu.² Snaze kolonů uniknouti této hospodářské vázanosti útekem s půdy čelí se předpisy o vázanosti k půdě. Je v tom myšlenka, jejíž realizace nezůstala omezena na poměry zemědělské. Vytváří se totiž

¹ K problému úpadku antického světa srv. pěkný přehled s odkazy na nejnovější literaturu, který podává Otto, *Kulturgeschichte des Altertums* (1925), 145 ns. Z bohaté literatury srv. zvláště L. M. Hartmann, *Der Untergang der antiken Welt*, 1910; Weber, *Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur* (1896), otiskáno v *Ges. Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1924; Ferrero, *Der Untergang der antiken Zivilisation*, 1922 (překl. z franštiny); Dill, *Roman society in the last century of the western empire*, 2. vyd. 1921; Sorel, *La ruine du monde antique*, 2. vyd. 1925; Rostovzev, l. c., cap. XI. K metodám pověstné knihy Spenglerovy, *Der Untergang des Abendlandes*, 2. sv., srv. jednotlivé články v čas. *Logos*, roč. 9. (1921), seš. 2. (Spenglerheft).

² Srv. Rostovzev, *Studien zur Geschichte des röm. Kolonates*, 1910; Heyrovský, *Dějiny a systém*, 70 ns.; Kübler, *Geschichte des röm. R.*, 347 ns.

obecně pojem pevného domova¹ (*origo*, ἰδία), na něž je každý obyvatel vázán svými povinnostmi proti státu (liturgie,² λειτουργία); za splnění těchto povinností ručí majetné vrstvy té které obce svým jměním.

Příčinu k ustálení tohoto systému, který na konec ruinoval občanstvo v říši, zavadala obtížná finanční situace státu, který místo aby hradil svoje potřeby rozumným zatížením jmění občanstva, sáhl na jmění to způsobem rovným konfiskaci a pomáhal tak ničit národní hospodářství. Za těchto poměrů nemohla se udržeti ani živnostenská výroba, ani obchod, když úplně mizí vrstva obyvatelstva, schopného jakéhokoliv konsumu.

Ještě zoufalejším, zvláště s počátku velmi oblíbeným prostředkem výpomoci z nouze bylo zlehčování mincí.³ Zjevná válka III. století sváděly k tomuto opatřování státních příjmů, jichž bylo císařům třeba především k podplácení a odměňování vojska.

Zničení zemědělského stavu a tím zaviněné nevyřešení otázky agrární, znehodnocování peněz a nesmyslné zatížení občanstva státními břemeny sdostatek vysvětlují úpadek hospodářství. Hodnotné mince mizejí zcela z oběhu, nastává návrat k hospodářství naturálnímu, ceny životních potřeb ohromně stoupají, jednotkou peněžní stává se místo drachmy myrias (10.000 drachem).⁴

II. Tyto hospodářské a sociální poměry připravily půdu absolutismu. Přechod k němu nebyl násilný, nýbrž ponenáhly.⁵

¹ Srv. Wilcken, *Grundzüge der Papyruskunde*, 26 ns., 65.

² Srv. Oertel, *Die Liturgie*, 1917; též pro další vývoj těchto poměrů Wenger, *Volk und Staat in Ägypten am Ausgang der Römerherrschaft*, 1922.

³ K otázkám měnovým srv. Kübler, *Geschichte des röm. R.*, 351 ns.; A. Segrè, *Metrologia e circolazione monetaria degli antichi*, 1928, str. 355 ns. Viz na př. na str. 409, p. 2, instruktivní tabulku znehodnocování alexandrijské tetradrachmy.

⁴ Poměry tyto lze do podrobnosti sledovati na podkladě listin papyrových; srv. Wessely, *Ein Altersindizium im Philogelos* (Sitz.-Ber. der Wiener Akad. d. Wiss., phil.-hist. Klasse, sv. 149), 1904, a *Aus der Welt der Papyri*, 1914, 73 ns. Srv. i B. G. U. VII, 139. Měrice pšenice, která r. 255 stála 16 drachem, stála r. 314 již 10.000 drachem. Na domě. koupěném v r. 267 za 2.000 drachem, objevuje se za 40 let poté hypotéka ve výši 3.840.000 drachem (podle Wesselého). Dioklecian čelil těmto poměrům r. 301 maximálním tarifem, avšak marně.

⁵ Wilcken, *Grundzüge*, 1, 66 ns.; Gelzer, *Altertumswissenschaft und Spätantike*, *Hist. Ztschr.*, 135 (1927), 173 ns.; srv. též Hahn, *Das Kaisertum*, 1913, 37 ns.

Již na sklonku principátu za Severovců lze pozorovati četné příznaky blížící se změny režimu. Poslední krok učinil císař Dioklecian,¹ osobnost neobyčejně silná. Nevěda pro spásu říše jiné cesty; změnil bezohledným způsobem vládní systém i organizaci vojska i správy říšské, neohlížeje se při tom na potřeby a prospěch obyvatelstva. Reformy jeho dokončil Konstantin. Obyvatelstvo přijalo změnu vlády netečně, jako praví poddaní svého pána, který se nyní nerozpakuje přikládati si titul *dominus*.

Dioklecian.

Dioklecianova reforma správy spočívá na myšlence přísně provedené byrokratické hierarchie, jejíž hlavou je císař. V osobě císařově je ztělesněn stát, podobně jako tomu bylo v monarchiích orientálních. Císař není již nejvyšším úředníkem, jako se snažil vypadati za principátu, císař je nyní i de jure nejvyšší autoritou státní.² Administrativa říše³ je vyřešena jednotně. Celá říše je rozdělena na správní okrsky v hierarchickém nadřazení. Vojenská a civilní správa je při tom přísně od sebe oddělena; samospráva je odstraněna skoro naprosto. V čele čtyř velikých správních celků,⁴ na něž byla říše rozdělena, stojí *praefecti praetorio*, úředníci ryze civilní. Jim podřadění jsou *vicarii*, stojící v čele diecesí (bylo jich asi 12). Nejmenší správní celek tvoří *provinciae*, v jichž čele stojí *rector, praeses*; nejsou to však již někdejší veliká správní tělesa, nových provincií bylo ke stu.

Okolo císařovy osoby seskupují se pak jeho pomocníci, úředníci dvorští.⁵

¹) Mommsen, Abriss, 347 ns.; Bussell. The Roman empire, 1, 88 ns.

²) Ani nyní ještě není však monarchie dědičná, nýbrž nástupce má být jmenován. Od Konstantina se však mění v monarchii dědičnou.

³) K podrobnostem Wilcken, l. c., a k správě finanční 219 ns.

⁴) Tyto správní celky (Oriens, Illyricum, Italiae, Galliae) ustálily se teprve časem. V dioklecianské úpravě bylo obsaženo rozdělení správní na Orient a Okcident. V čele každého byl jeden Augustus, jemuž k ruce byl dán Caesar jako vyhládnutý nástupce. Toto personální dělení vlády však zase pominulo a říše stála později opětovně pod vládou jediného panovníka. Trvalé rozdělení říše na Orient a Okcident datuje se teprve od Theodosia I. (395).

⁵) T. zv. dignitates palatinae. Nejvyšší úředníci dvorští jsou: magister officiorum (stojí v čele gardy a dvorského služebnictva, nejvyšší ceremonář); quaestor sacri palatii (kancléř, spolučinný při vydávání císařských nařízení a zákonů), comes largitionum a comes rei privatae (pro správu financí). K podrobnostem srv. Kübler, Geschichte des röm. R., 313 ns.

Veškeré kompetence státní moci jsou tak konečně shrnuty v osobě císařově. Císař nyní je nejen nejvyšším vojevůdcem a hlavou správy civilní, od níž justice ani nyní nebyla odlišována; císař je i zákonodárcem a tak výlučným pramenem práva; absolutní jeho moc jiného pramene vedle sebe nese.

Konstantin.

Konstantin snažil se opřít myšlenku absolutní monarchie získáním duchovních sil v říši působících.¹ S tím souvisí i pokus uznáním křesťanství postaviti do služeb imperia organizaci katolické církve.² Křesťanství stalo se pak za Theodosia I. náboženstvím oficiálním, aniž by však vykonávalo na instituty soukromého práva římského patrnějšího vlivu. Smířilo se s otroctvím, akceptovalo bez dalšího princip soukromého vlastnictví a omezilo se i v rukou nekřesťanstějších císařů na uskutečňování dobročinnosti (myšlenka humanity).³

Daleko významnější je v této době vliv hellenisticko-orientální. Řím pozbývá svého výlučného postavení v říši a je stlačován na niveau provinčního města. Těžisko zájmů vládních přenáší se na východ a ustaluje se konečně v Konstantinopoli,⁴

Úředníci jsou vesměs jmenováni císařem. Jsou zařaděni do hodnostních tříd. Nejvyšší hodnostní třídy mají tyto tituly: illustres, spectabiles, clarissimi.

¹) Srv. k tomu Laqueur, Das Kaisertum und die Gesellschaft des Reichs, Probleme der Spätantike, 1930.

²) Srv. Schwartz, Kaiser Konstantin und die christliche Kirche, 1913; Stein, Geschichte des spätromischen Reiches, 1 (1928), 146 ns.; Zeiller, L'empire romain et l'église, 1928; Soden, Die Entstehung des Christentums (Propyläen-Weltgeschichte), 1931; Pignaniol, L'empereur Constantin, 1932.

³) Srv. k těmto otázkám Troplong, De l'influence du Christianisme sur le droit civil des Romains, 1844; Riccobono, Influenza del Cristianesimo sulla codificazione di Giustiniano (Scientia, 1919); Cristianesimo e diritto privato. Riv. d. civ. 1911, 37 ns.; Baviera, Concetto e limiti dell' influenza del Cristianesimo sul dir. rom., Mém. Girard, 1, 67 ns.; Marchi, Dell' influenza del cristianesimo sulla codificazione giustiniana, Studi Senesi, 38 (1924), 61 ns. K postavení křesťanství v imperiu Hardy, Christianity and the Roman government, 1894 (otisk 1925), a další literaturu ve Všehrdu, 8, 81 ns.; Otto, Kulturgeschichte des Altertums, 149 ns.; Holl, Urchristentum u. Religionsgeschichte (Antike, 1, 161 ns.); Gelzer, l. c.; Arnaldi, Dopo Costantino. Saggio sulla vita spirituale del IV e V secolo, 1927; Geffcken, Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums, 1920; Achelis, Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten, 1925; Laqueur, l. c.

⁴) Konstantinopolis dostala podobnou ústavu jako Řím, zejména také senát. Tím se změnil i římský senát definitivně v městskou radu římskou.

důležité strategicky a vyhovující duševním prostředím myšlenky monarchické. Oficiální kruhy vládní přestávají mysliti římsky a jsou zcela v zajetí nazírání řecko-orientálního. Ještě císař Dioklecian se snažil udržeti římské tradice, trvaje na latinské jako na řeči oficiální, a byl zejména ve vykonávání jurisdikce tvrdým, neústupným Římanem.¹ Ale již za jeho nástupců poměr se mění. Císařové ustupují právním názorům řeckým a orientálním a do římského práva počínají vnikati cizí prvky.

Věci tyto jsou známy podrobněji teprve od té doby, kdy listiny papýrové nám ukázaly resistenci národních práv východních proti pronikání římského práva. Kdežto romanisace západu se Římu podařila téměř úplně,² východ zachoval si v daleko větší míře svůj svéráz,³ ba domácí řecké právo východních provincií jevílo takovou přitažlivou moc, že se mu podrobovali i Římané.⁴ Mělo-li římské právo v těchto poměrech zvítěziti, nezbylo, než povoliti těmto silám. Římské právo vlivem absolutní monarchie stalo se na konec vševládým, universálním právem antického světa, ale jen za cenu své ryzosti.⁵ Je-li nyní otázka pramenů práva za absolutní mo-

narchie zjednodušena na jediný zdroj práva, je nicméně ještě dosti pestrý souhrn sil, pod jichž určujícím vlivem se toto nové právo v rukou jediného císaře tvořilo.

§ 17.

TVOŘENÍ PŘÁVA.

Leges generales.

I. Za absolutního císařství stal se zákon výlučným pramenem práva. Moc zákonodárná příslušela císaři, a to jednotně v celé říši. Císař jako majitel nejvyšší moci ve státě byl zároveň nejvyšším soudcem. Nicméně jeho rozsudky a reskripty neudržely se na výši konstitucí z doby principátu a pozbývají významu pramene právního.

Zákony císařské nazývaly se *leges generales*.¹ Jsouce koncipovány bez účasti veřejnosti, vyžadují nyní k své platnosti publikace. Vyhláška dala se buď zasláním zákona jednomu z obou senátů, kdež byl zákon přečten (t. zv. *oratio*), nebo vyvěšením (*edicto*), provedeným ať už bezprostředně (na př. *ad populum*) nebo prostředkem některého nejvyššího úředníka císařského. Zákon vyhlášený v jedné polovici říše platil bez dalšího v polovici druhé. Teprve zákon Theodosia II. z r. 429 ustanovil jako podmínku platnosti zákona v druhé polovici říše provedení publikace.

Ještě císař Dioklecian² vydal mnoho reskriptů stojících na

231 ns.; Wenger, Arch. f. Papyrusforsch., 9 (1930), 298 ns.; Chiazzese, Nuovi orientamenti nella storia del diritto romano, Arch. giur., 103 (1930), 87 ns. a 165 ns.; De Francisci, Premesse storiche alla critica del Digesto v Conferenze per il XIV centenario delle Pandette, 1 ns. Riccobonovi přísluší zásluha, že akcentoval vývojové tendence, obsažené v myšlenkovém díle klasických juristů, jehož síla zůstává i v nových poměrech doby poklasické nezměněna. Tím nemá býti vyloučena možnost recepce cizích právních myšlenek a konstrukcí v době poklasické. Jde tu v prvé řadě o spor methodický. Srv. nyní Riccobono sám v Conferenze, 281 ns. K právu řecko-orientálního světa srv. na př. Carusi, I rapporti tra diritto romano e diritti greco-orientali ad il testamento scientifico di L. Mitteis, Scritti Salandra, 155 ns.; San Nicolò, Zum Problem einer antiken Rechtsgeschichte, Forschungen und Fortschritte, 1931, 140 ns.; Römische u. Antike Rechtsgeschichte, 1931.

¹ Srv. Krüger, Quellen, 301 ns.

² Srv. Taubenschlag, Das röm. Privatrecht zur Zeit Diokletians, 1923.

V čele senátu stojí praefectus urbi. Srv. Kübler, Geschichte des röm. R., 330 ns.

¹ Srv. Pringsheim, Der Kauf mit fremdem Geld, 1916; Taubenschlag, Das röm. Privatrecht zur Zeit Diokletians, 1923.

² Srv. Hahn, Das Kaisertum, 44; Chapot, Le monde romain, 1927, 192 ns.; 409 ns.; 463 ns.; Levy, Westen u. Osten in der Nachklassischen Entwicklung des röm. Rechts, S. Z., 49, 230 ns.

³ Srv. Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs, 1891, dodnes základní dílo v těchto otázkách; srv. ovšem též Hahn, Rom und Romanismus im griechisch-röm. Osten, 1906.

⁴ Mitteis, Grundzüge des Papyrskunde, I, XVII.; Taubenschlag, Le droit local dans les constitutions prédioclétiennes, Mém. Cornil, 2 (1926), 499 ns.; Geschichte der Rezeption des röm. Privatrechts in Aegypten, St. Bonfante, 1 (1929), 367 ns.; Arangio-Ruiz, Lineamenti del sistema contrattuale nel diritto dei papiri, 9 ns.

⁵ Srv. De Francisci, L'azione degli elementi stranieri sullo sviluppo e sulle crisi del diritto romano, Arch. giur., 93. Srv. též Collinet, Le caractère oriental de l'oeuvre législative de Justinien et les destinées des institutions classiques en Occident, 1912. Otázka orientálních vlivů na právo římské stala se v poslední době předmětem živé diskuse v důsledku vystoupení S. Riccobona; srv. Punti di vista critici e ricostruttivi a proposito della dissertazione di L. Mitteis, Annali del Arch. giur., Palermo, 12 (1928), 500 ns.; Gnomon, 5, 65 ns.; zvl. 82 ns., a druhé strany Albertario, La crisi del metodo interpolazionistico, Studi Bonfante, 1, 609 ns. Různí autoři zaujali již k sporu stanovisko, srv. na př. Levy, S. Z., 49,

výši předchozí. Po něm však nastává rychlý úpadek.¹ Vlastních rozsudků císařských (*decreta*) nyní ubývá ve prospěch reskriptů, jež se množí zejména jako zvláštní forma procesu reskriptového² a nabývají od dob Konstantinových významu pouhého řešení konkrétního sporného případu, bez jakékoliv závaznosti pro případy obdobné, leč že by se reskript nebo dekret výslovně prohlásil za *lex generalis*. Teprve v době Justinianově byla dekretům a reskriptům dána moc zákonná.³

Při vydávání zákonů i konstitucí⁴ byla císaři na pomoc rada nejvyšších úředníků, již v čele stál *quaestor s. palatii*. Rada tato nazývá se nyní *consistorium*.⁵

Císařská opatření bývají i nadále činěna jazykem latinským.⁶ V čele stojí zpravidla adresa, zastupující nám obvyklý podpis, na konci datum.

Sbírky konstitucí.

Doba tato pečuje o sbírky císařských konstitucí. Vznikají nejprve péčí soukromou.⁷ Takovými soukromými sbírkami jsou:

1. *Codex Gregorianus*, v němž jakýsi Gregorius sebral konstituce od Hadriana po Diokleciana. Dílo to vzniklo koncem III. stol.

2. *Codex Hermogenianus*, obsahující pravděpodobně pouze konstituce Dioklecianovy a sestavený krátce po r. 294.⁸

¹) Sr. Vernay, Notes sur le changement de style dans les constitutions impériales de Dioclétien à Constantin, Études Girard, 2 (1913), 263 ns.; De Francisci, Osservazioni sulle condizioni della legislazione nei sec. IV e V, Scritti Salandra (1928), 137 ns.

²) Sr. výše str. 96. Reskript císařův závisí přirozeně na podmínce, vedle nařízení císaře Zenona (C. I. 1, 23, 7 pr.) výslovně připojované, „si preces veritate nituntur“. Zakázáno je vyžádání si takového reskriptu, je-li proces již v běhu. Sr. Andt, La procédure par rescrit, 1920; Wenger, Institutionen des röm. Zivilprozessrechts, 307 ns.

³) C. 1, 14, 12; Sr. Partsch, Neue Urkunden zum justinianischen Rescriptenprozeß (Nachrichten der Götting. Ges. d. Wiss., 1911, 201 ns.); sr. též Wenger, l. c., 309 ns.

⁴) T. zv. *pragmaticae sanctiones* nebo *pragmatica* jsou opatření, vydaná osobám právníckým nebo úředním. K podrobnostem sr. Krüger, l. c., 307 ns.; Kipp, Quellen, 81 ns.

⁵) Cicogna, Consilium principis. Consistorium, 1902; str. 199 ns.

⁶) Řecké konstituce se množí, čím je blíže k době Justinianově.

⁷) Sr. Krüger, l. c., 316 ns.

⁸) K chronologii obou kodexů sr. Rotondi, Studi sulle fonti del codice giustiniano, Bull., 26, 175 ns. (= Scritti, 1, 110 ns.).

Sbírky tyto nám dochovány nejsou.¹

Teprve po více než sto letech bylo přikročeno k uspořádání sbírky oficiální. Císař Theodosius II. po marném pokusu sestavit úplnou sbírku dosavadního práva,² zřídil r. 435 16člennou komisi úřednickou s úkolem vypracovati alespoň sbírku zákonů a konstitucí, vydaných počínajíc Konstantinem a majících povahu právního předpisu. Komise byla zmocněna materiál svůj upravit jak za účelem patřičného systematického uspořádání, tak za účelem přiměřených změn věcných. Z prací této komise vznikl *Codex Theodosianus*,³ vyhlášený r. 438 jako císařský zákoník,⁴ a to pro dobu od Konstantina Velikého výlučně.⁵ Starší konstituce platí dále. *Codex* má 16 knih, rozdělených v tituly, opatřené rubrikami.⁶ Konstituce v něm pojaté jsou vydatně interpolovány;⁷ konstituce bez data opatřila komise fiktivními daty.⁸

¹) Restituci zachovaných fragmentů obou sbírek obsahuje Krüger, Collectio librorum iuris anteiustiniani, 3, 236 ns. a Baviera, Fontes, 2, 559 ns.

²) Sr. C. Th. 1, 1, 5 (26. III. 429). Nejprve měl býti pořízen *codex* obsahující veškerá císařská nařízení počínajíc od dob Konstantinových. Potom měl býti na základě tohoto kodexu a obou starších, jakož i výňatků z právnícké literatury sestaven zákoník všeho platného práva.

³) Je zachován v různých rukopisech. Vydání: Mommsen-Meyer, Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes I, II, 1905; Krüger, Codex Theodosianus, fasc. 1. (obsahuje knihu 1.—6.), 1923; fasc. 2. (knihy 7.—8.), 1926. Sr. též Krüger, Beiträge zum Codex Theodosianus, S. Z., 34, 1 ns.; 37, 88 ns.; 38, 20 ns.; 40, 98 ns.; 41, 1 ns. Výtečný, i dnes velmi cenný komentář napsal J. Gothofredus (posl. vydání Rittrovo z r. 1736—1741, sv. I.—VI.). Index slov v kodexu obsažených vydal Gradenwitz, Heidelberg Index zum Theodosianus, 1925.

⁴) S platností od 1. ledna 439.

⁵) Mnoho konstitucí bylo vynecháno. Sr. Hänel, Corpus legum ab imperatoribus romanis ante Justinianum latarum, qua extrae constitutionum codices supersunt, 1857.

⁶) Kniha 1.—5. vztahuje se převážně k věcem práva soukromého, ostatek k právu veřejnému, kniha 16. k věcem církevním.

⁷) Sr. Marchi, Le interpolazioni risultanti dal confronto tra il Gregoriano, l'Ermogeniano, il Teodosiano, le novelle Postteodosiane e il Codice Giustiniano, Bull., 18 (1906), 5 ns.; Gradenwitz, Interpolationen im Theodosianus? S. Z., 34 (1913), 274 ns.; Weitere Interpolationen im Theodosianus, S. Z., 38 (1917), 35 ns. Sr. též Mommsen, Jur.-Schr., 2, 408 ns.; 412 ns.

⁸) Sr. Seec, Die Zeitfolge der Gesetze Constantins, S. Z., 10 (1889), 1 ns.; Krüger, Beiträge zum Codex Theodosianus, S. Z., 42 (1921), 58 ns.

V době následující byly ke kodexu Theodosianskému vydány některé soukromé doplňky.¹

Ius.

II. Proti císařským zákonům (*leges generales*) klade se v této době právo, obsažené ve spisech klasických právníků, jakožto *ius*. Právo toto platí nadále v mezích, stanovených již v době klasické. Než v používání tohoto práva naráží doba tato na různé obtíže.

Dlužno mít při tom na mysli změny, jež nastaly v uspořádání soudnictví. Škola římská počítala ve svých spisech nejčastěji s řádným soudním řízením, rozděleným ve dvě stadia, řízení *in iure* a *apud iudicem*. Způsob práce juristické záležel ve vyhledání příslušné *actio*, na jejímž podkladě byl pak proces ustaven. Právo materiální je tu vlastně jen systémem těchto *actiones*, *actio* má i u posledních klasických právníků ještě svůj plný funkcionální význam. S tohoto procesního hlediska nutno též chápati rozdíl mezi právem civilním a praetorským, jenž do poslední doby klasických právníků je živě cítěn a z něhož jsou vyváděny praktické důsledky, zasahující tvořivým způsobem do právní dogmatiky římské.

V průběhu třetího století se však tyto poměry naráz změnilly. Skoro souběžně s úpadkem římského imperia mizí soudní řízení *per formulas*, jsouc veskrz nahrazeno soudním řízením úřednickým, *actiones* klesají z funkcí na pouhé jméno nároků a práv, a zároveň s římskou národní kulturou uhasíná zcela tvořivá činnost římské jurisprudence. Literární dílo římské klasické jurisprudence je nastávající době absolutní monarchie odkazem, daným do rukou soudců úředníků. Tam, kde *communis opinio* autorisovaných právníků vázala dosud pouze porotce, je nyní vázán každý soudce. Soudce má tedy povinnost studovati a znáti veliký odkaz klasické jurisprudence a hledati v něm předpisy pro něho zavazující.

Soudní agenda je nyní obstarávána výlučně císařskými úředníky. Dřívější *extraordinario cognitio* stává se obecně platným soudním řízením. První instancí je zpravidla *rector* nebo *praeses provinciae*. Nechce-li rozhodnouti sám, může delegovati soudce výpomocného (*iudex pedaneus*). Rozhodnutí jeho podléhá instančnímu přezkoumání. Odvolání jde buď

k vikariovi diecese nebo k praefektu *praetorio*. Z rozhodnutí vikariova lze se odvolati k císaři.¹

III. Je pochopitelné, že v novém byrokraticky organizovaném státě císařové snaží se usnadniti svým soudcům užívání klasické literatury právní. Prvý krok radikální a nevědecký učinil r. 321 Konstantin, když zákázal soudům uživatí Paulovy a Ulpianovy *notae* k Papinianovi.² Opatření to asi mnoho nepomohlo a spíše jen soudce zmátlo, jak je patrné z toho, že brzy potom byly výslovně potvrzeny všechny spisy Paulovy.³

Citační zákon.

Patrně však praxe velmi si ulehčovala svůj úkol, nesnažíc se hledati poučení v klasické literatuře samé, nýbrž utíkajíc se k různým výtahům ze spisů klasických právníků, jak byly v té době na školách fabrikovány. Vydal tudíž r. 426 Valentinian III. t. zv. citační zákon,⁴ jímž nařídil soudům, aby přihlížely ke spisům Papinianovým, Paulovým, Gajovým, Ulpianovým a Modestinovým, jimž všem (tedy i Gajovi) byla přiznána vesměs stejná autorita. Soudce však váže nejen jednomyslné mínění těchto pěti právníků, nýbrž i názor většiny; ba i když je rovnost hlasů, rozhoduje u soudu to mínění, které zastává Papinian⁵ (t. zv. *ius receptum*). Nedá-li se takto

¹) Srv. Bethmann-Hollweg, Der römische Zivilprozess, 3, 175 ns.

²) C. Th. 1, 4, 1: Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum quam depravare maluerunt, aboleri praecipimus. Srv. k tomu H. Krüger, Röm. Juristen und ihre Werke ve Studi Bonfante, 2, 306 ns.

³) V r. 327. C. Th. 1, 4, 2 (níže str. 140, pozn. 7).

⁴) C. Th. 1, 4, 3: Papiniani Pauli Gaii Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus ita, ut Gaium quae Paulum Ulpianum et ceteros comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius corpore recitentur. Eorum quoque sententiam, quorum tractatus atque sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut Scaevolae Sabini Juliani atque Marcelli omniumque quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri propter antiquitatis incertum codicum collatione firmentur. Ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel si numerus aequalis sit, eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Pauli atque Ulpiani in Papiniani corpus factas, sicut dudum statutum est, praecipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par censetur auctoritas, quos sequi debeant, eligat moderatio iudicantis. Pauli quoque sententias semper valere praecipimus.

⁵) Další ustanovení zákona, podle něhož lze přihlížeti i k ostatním právníkům, u hlavních pěti citovaných, předpokládajíc, že lze spolehlivě zněti

¹) T. zv. potheodosiovské novely a t. zv. constitutiones Sirmondí; srv. Krüger, Quellen, 331 ns.; 333 ns.

spor rozhodnouti (t. zv. *ius controversum*), je ponecháno soudci, ke kterému mínění se chce přikloniti. *Notae* Paulovy a Ulpianovy byly při tom výslovně opět zakázány, Paulovy *Sententiae* pak potvrzeny.¹

Vliv praxe a škol.

IV. Na vývoj práva v době absolutního císařství působily vedle císařského zákonodárství, orientovaného čím dále tím více hellenisticky, jistě i jiné vlivy. Novější badání romanistické snaží se stanovit je a vymezit jejich působnost na právo obsažené ve spisech klasických právníků. Jde tu hlavně o soudní praxi a o nauku školskou. Zánik římské školy právní způsobil, že poklasický vývoj soukromého práva dál se bez určitého vlivu vědecky založených hlav. Praxe soudní, ponechaná sama sobě, vypořádala se jak mohla s právem obsaženým ve spisech klasických právníků. Je pochopitelné, že v této praxi nastalo značné vyrovnávání práva civilního a praetorského a tím zjednodušení tohoto rozdílu, který po zániku řízení formulového pozbyl své aktuality.² Na východě přistoupily pak k tomuto působení praxe i vlivy školské. Jde tu hlavně o působení právníkové školy v Berytu,³ jež zejména od svého počátku počátkem V. stol. dosáhla velikého rozkvětu a znač-

jich prokázati rukopisy, je podle Gradenwitze, S. Z., 34, 279 ns., patrně pozdějším dodatkem; srv. též Berger, Pauly-Wissowa, Realenc., 10, 1195 ns. Tímto dodatkem stalo by se vážení hlasů, zákonem nařízené, zcela ilusorním. Bez něho má zákon dobrý smysl, uvážíme-li, že oněch pět juristů je vybráno tak, že mezi nimi je malá pravděpodobnost kontroverzí. *Notae* Paulovy a Ulpianovy k Papinianovi byly zakázány. Paulus a Ulpian se navzájem ignorují. Modestin se nikdy neobírá míněním Papinianovým. Paulovým nebo Ulpianovým. Gajus pak není nikým citován. Jsou tedy polemiky mezi těmito autory fakticky nebo uměle vyloučeny. De Vissscher, Le Digeste, Conferenze per il XIV centenario delle Pandette, 1931, 73, se domnívá, že zmíněný dodatek byl do zákona citačního pojat po nezdaru pokusu o kompilaci práva klasických právníků.

¹) K datování těchto klausulí srv. Gradenwitz, l. c., 274 ns.

²) Srv. zvláště Riccobono, La fusione del ius civile e del ius praetorium in unico ordinamento, Festgabe für E. Zitelmann (Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 16), 503 ns., a k tomu Partsch, S. Z., 44, 559 ns.; Riccobono, Evoluzione del diritto romano, Mélanges Cornil (1926), 2, 257 ns.

³) Srv. Pringsheim, Beryt und Bologna, Festschrift für Lenel, 1921, 204 ns.; Collinet, Histoire de l'école de droit de Beyrouth, 1925 a k tomu Pringsheim, S. Z., 47, 463 ns.; Collinet, Le rôle de la doctrine et de la pratique dans le développement du droit romain privé au Bas Empire, R. H., 1928, 551 ns.; 1929, 5 ns.

ného vlivu. Scholastická její metoda, stojící pod vlivem řecké filosofie,¹ působila nepochybně novým způsobem na pojímání vykládaného práva² klasického. Zůstává však zatím pochybné, zda tyto školské vlivy přispěly též přímo k přetvořování klasických textů.³

Všechny tyto možnosti dlužno uvážiti, máme-li spravedlivě oceniti veliké kompilační dílo, k němuž došlo v VI. století za Justiniana.

§ 18.

JUSTINIAN.

I. Doba absolutního císařství je také s hlediska vývoje římského práva dobou úpadkovou. Podrobné studium klasické jurisprudence odkrývá nám velké vývojové možnosti, obsažené zejména ve spisech posledních klasiků.⁴ Organický růst klasického práva římského byl však v třetím století přerušen. Následující doba převzala klasické *ius* jen jako hotové dílo a nedovedla z myšlenkového bohatství jeho dále tvořiti, omezujíc se jen na výklad, parafrázi, různé zpracování. Svoje vlastní tvoření určovala podle změněných poměrů státního i hospodářského života momenty jinými než doba klasická a uskutečňovala je technikou namnoze velmi pokleslou. Nápadným způsobem je tento rozdíl vyjádřen v zjednodušování

¹) Aristotelovské? (tak Partsch, S. Z., 44, 560); novoplatonské? (tak Collinet, 218).

²) K studijnímu rádu školy srv. Collinet, 219 ns.

³) Proti jakémukoliv vlivu školy vyslovuje se Riccobono, Studi Perozzi, 362; Partsch, S. Z., 44, 360, vyslovuje domněnku, že změny, které se snad do klasických textů vloudily působením praxe, byly právě školou berytskou zjišťovány za účelem získání původního textu. Collinetův pokus o důkaz přímého vlivu školské nauky berytské na justiniánskou kodifikaci (Les preuves directes de l'influence de l'enseignement de Beyrouth sur la codification de Justinien, Byzantion, 3 (1926), vyvrátil s úspěchem Boháček, Berytské nauky v justiniánské kompilaci, 1931, a Un esempio dell' insegnamento di Berito ai compilatori, 1932 (Studi in onore di S. Riccobono, 1).

⁴) Srv. k tomu novější romanistické práce, zejména Mitteisovy a Riccobonovy. Tak na př. Mitteis, Zur Lehre von der sog. conditio generalis, Ih. J. B., 39 (1898), 153 ns.; Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium, 1917; Römisches Recht und sbruce Vom Altertum zur Gegenwart, 1919, 99 ns.; Riccobono, Dal diritto romano classico al diritto moderno, 1915.

celého obrazu pramenu práva od Diokleciana. Kdežto princí-
pát vykazuje veliké bohatství sil, působících na vývoj práva,
doba poklasická vyústila v pramen jediný, zákon, a tím tedy
ve formu, stojící v celém předchozím vývoji v pozadí. Absolu-
tní monarcha převzal na sebe všechny úkoly státu, a aby
pravda, že on je státem, byla úplná, nemohl při tom vynechati
tvoření práva, jež od té doby spadá téměř v jedno se
zákonodárstvím. Císař osobuje si i výlučně právo interpretace.
Již Konstantin prohlásil:¹⁾ *Inter aequitatem iusque interpositam
interpretationem nobis solis et oporteat et liceat inspicere*. Praxe soudní,
vedle toho snad působící, znamená s hlediska klasického práva
také jen další úpadek. Pro ni se stala veliká díla klasických
právníků na konec spíše zatížením než pomůckou.

II. Z tohoto úpadku vytrhl římské právo Justinianů.²⁾ Ne
snad tím, že by byl navázal tam, kde klasičtí právníci ve
III. století přestali. Justinian také jen zpracoval klasické
právo metodami své doby a pro praktickou potřebu svých
současníků. Zásluha jeho záleží však v tom, že se dovedl
ujmouti velikého dědictví minulé doby v celém rozsahu jeho.
Při vši kontinuitě právního vývoje v římské říši můžeme říci,
že Justinian římské právo klasické recipoval. Recepce ne-
byla mu ovšem účelem, nýbrž jen prostředkem jeho myšlenky
restaurence římského císařství. Vycházel z přesvědčení právní
kontinuity s římským impériem, považuje se za legitimního
nástupce římských císařů.³⁾ Snažil se restituovati imperium
v jeho někdejší celistvosti a jednotě,⁴⁾ obnovoval římské tra-
dice, latina oživila za něho opět jako oficiální jazyk říšský.⁵⁾

¹⁾ C. Th. I, 2, 3.

²⁾ Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle, 1901;
Holmes, The age of Justinian and Theodora I, II, 1912; Grupe, Kaiser
Justinian, 1923; Baker, Justinian, 1932.

³⁾ Srv. na př. C. Deo auctore, § 7: Cum enim lege antiqua, quae regia
nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi Romani in imperato-
riam translata sunt potestatem, nos vero sanctionem omnem non dividi-
mus in alias et alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus,
quid possit antiquitas nostris legibus abrogare? — slova, jimiž odůvodňuje
právo kompilační komise měniti staré zákony a konstituce.

⁴⁾ Srv. Nov. 30, 11, 2, r. 536 (v lat. překladu: ... deus nobis dedit, ut...
Africam totam atque insuper Siciliam quoque recuperaremus, utque bonas
spes habeamus fore ut etiam reliquorum imperium nobis deus adnuat,
quae veteres Romani usque ad fines utriusque oceani subacta deinceps
socordia sua amiserunt...).

⁵⁾ Srv. Gelzer, Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte, u Krum-
bachera, Geschichte der byzant. Literatur, (1897), str. 929.

Důsledně sáhl Justinian i k římskému právu,¹⁾ jak bylo vytvo-
řeno tři sta let před ním ve spisech klasických právníků, o něž
pozdější doba dbala tak málo jako o zděděné teritorium.

V této souvislosti vznikla tedy myšlenka kompilace dosa-
vadního práva.²⁾ Její realizace dala byzantské říši Justinianové
zákoníky, pořízené ze spisů klasických právníků a ze starších
sbírek císařských konstitucí a psané tudíž latinsky. Latina ne-
byla v této době dávno již řečí živou. Justinian a jeho spolu-
pracovníci hovořili řecky. Také celé prostředí, v němž zákoník
vznikal a v němž měl býti aplikován, nemělo již nic společného
s Římem. Byla to hellenisticko-orientální společnost, složení
velmi pestrého, vychovaná řeckou vzdělaností a alespoň na
venek křesťansky zbožná.³⁾ Hospodářsky churavěla stejně jako
doba předchozí nevyřešením otázky agrární, avšak choroba
tato nepropukla ještě, díky bohatému obchodu a průmyslu.⁴⁾
Tato hospodářská situace zároveň činí pochopitelnou recepci
klasického práva soukromého, vytvořeného v době největšího
rozmachu římského obchodu. Kompilace měla vyhověti živé
potřebě. Nebyla snad jen dílem antikvární záliby, snažíc se
v nějaké formě konservovati, co Řím měl největšího.⁵⁾ Důsledně
nemohlo tu právo, vytvořené před třemi stoletími v politických
poměrech zcela jiných a pro zcela jiné lidi, býti převzato beze

¹⁾ Úpadek v užívání klasického práva římského konstatuje Justinian
v C. Tanta, § 17: Homines etenim, qui antea lites agebant, licet multae
leges fuerant positae, tamen ex paucis lites perferebant vel propter inopiam
librorum, quos comparare eis impossibile erat, vel propter ipsam inscien-
tiam, et voluntate iudicum magis quam legitima auctoritate lites dirime-
bantur.

²⁾ Srv. C. Imperatoriam, pr.: Imperatoriam majestatem non solum
armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque
tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus
victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos
tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosus-
stmus quam victis hostibus triumphator.

³⁾ Pro první informaci srv. Gelzer, Byzantinische Kulturgeschichte,
1909; Turchi, La civiltà byzantina, 1915; Heisenberg, Staat und
Gesellschaft des byzantinischen Reiches (Kultur der Gegenwart II, IV,
1, 2. vyd., 1923); Müller, Vznik a sláva říše byzantské, 1927 (v 2. díle,
Soumrak říše byzantské, pěkný přehled literatury).

⁴⁾ Srv. Brentano, Die byzantinische Volkswirtschaft, 1917.

⁵⁾ Srv. Pringsheim, Die archaische Tendenz Justinians, Studi Bon-
fante, I (1930), 549 ns.; Riccobono, La verità sulle pretese tendenze
archaiche di Giustiniano, Conferenze per il XIV centenario delle Pan-
dette, 1931, 237 ns. (český překlad této studie uveřejnil Vážný v Časopisu
pro práv. a stát. vědu, 15 (1932), 275 ns.

změn. Hellenisace římského práva, postupující dosud jen v císařských zákonech, prostoupila nyní v justiniánské kompilaci i spisy klasických právníků.

Jistým způsobem působila na kompilaci i silná osobnost císařova.¹ Justinian byl typ absolutního monarchy, jak jej hellenisovaný Orient dovedl vytvořiti. *Imperator Caesar* s celou serií dalších pohanských titulů: *Pius Felix Inclitus Victor ac Triumphator semper Augustus*.² Při tom zbožný až do bigotnosti, oddaný sluha boží, orthodoxní křesťan,³ bohem vyvolený a inspirovaný. Osobně velmi prostý, strídmý, pracovitý (*βασιλεὺς ἀκρίματος*). Špatný voják, ale výborný vládce a administrativní talent, šťastný ve volbě svých spolupracovníků. Zároveň slepě oddaný své energické manželce, císařovně Theodorě⁴ (*legislator uxorius*). Téměř despotický charakter císařův nezůstal v kompilaci bez vlivu a zračí se, zejména ve stylu kompilace.

¹) Justinian pocházel z okolí Skoplje z rodu makedonských sedláků. Strýc jeho s matčiny strany, Justinus, nevzdělaný sedlák (nenačil se nikdy psáti), ale dobrý voják, stal se císařem a pečoval otcovsky o Justiniana, jemuž se postaral o výchovu velmi pečlivou a jehož konečně adoptoval a ustanovil svým nástupcem. K legendám o slovanském původu Justinianově srv. Diehl, l. c., 33, 4; Lenel, Quellen, 380, 5.

²) Příznačná pro jeho absolutismus je malicherná manie přikládati všemu, co je nového, své jméno. I posluchači prvního ročníku práv byli jím vyznamenáni jménem Justiniani novi (C. Omnem, § 2) na místě dřívějšího posměšného dupondii, a to s tímto odůvodněním: hoc in omne futurum aevum optinere censemus, ut hi, qui rudes adhuc legitimae scientiae adspirent et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant, quia ilico tradendum eis est primum volumen, quod nobis emanavit auctoribus.

³) Srv. na př. C. 1, 27, 1 2.

⁴) Nazývá ji narážkou na její jméno τὴν ἐκ Θεοῦ δεδομένην ἡμῶν εὐσεβεστάτην σύνουζον (Nov. 8, 1), doznáváje při tom, že jí bere za rádce v státních věcech. Svým rozhodným vystoupením v státní radě r. 531 při povstání „Nika“ v Konstantinopoli zachránila Justinianovi trůn. Prokopios, právník a významný dějepisec doby Justinianovy (srv. k němu Krumbacher, l. c., 230 ns.), v pamfletu (Anekdota neboli Historia arcana, srv. k ní Mommsen, Histor. Schriften, 3, 459, 3; Bonfante, Conferenze per il XIV centenario delle Pandette, 1931, 98), jímž doplnil své oficiální dějiny Justinianovy vlády, vypráví o nízkém původu císařovny (dcera hlídače medvědů v cirku) a nezřízeném jejím životě, který vedla v mládí jako herečka suverénní krásy, vystupující s oblibou v živých obrazech a pantomimech. Portrét její i císařův nalézá se v Ravenně v apsidě slavného kostela San Vitale. Oba jsou znázorněni se svým průvodem, se svatozáří kolem hlavy. Je-li vyprávění Prokopiovo pravdivé, tedy by zamýšlený sňatek Justinianův s Theodorou byl occasio legis C. 5, 4, 23. již Justinus zrušil starý zákaz sňatku mezi senátory a herečkami.

K realizaci své myšlenky kodifikační zvolil si Justinian vynikajícího právníka Tribonianana, od r. 529 kvestora *sacri palatii* a šéfa kanceláří *memoriae, epistularum a libellorum*. Tribonian je současníky líčen jako znamenitý učenec a při tom dokonalý dvořan okouzlující osobnosti, který se stal císaři nezbytným pomocníkem. Císař promínil mu i jeho tajné sympatie k pohanství i jeho chorobnou hrabivost.¹

Codex.

III. 1. Tribonian zasedal již v první desetičlenné komisi, již císař zřídil 13. II. 528 konstitucí *Haec quae necessario*² k pořízení nového kodexu, který měl pojmouti na místě dosavadních tří kodexů a novel potheodosiovských „*uno codice sub felici nostri nominis vocabulo*“ veškerý materiál císařských zákonů a konstitucí, zmodernisovaný a co možná přehledně uspořádaný. Komise byla hotova s prací již roku následujícího a *Codex Iustinianus* byl r. 529 vyhlášen jako zákoník v oboru konstitucí výlučný.³

Digesta.

2. R. 530 přikročil Justinian k úkolu daleko nesnadnějšímu, na němž před sto lety ztroskotal Theodosius: k zákoníku, jenž by shrnul v jedno právo, obsažené ve spisech klasických právníků. Tu již v čele prací byl Tribonian. Když se na něho císař se svým plánem obrátil, sdělil mu Tribonian jako znalec příslušné literatury, že jde asi o 2000 knih, jež bude nutno přečísti a prostudovati, a odhadl trvání této práce asi na 10 let.⁴ Tribonian sestavil kompilační komisi, do níž povolal čtyři profesory (dva z Konstantinopole, Strofila a Kratina, dva z Berytu, Dorothea a Anatolia), jednoho vysokého státního úředníka a jedenáct advokátů (působících u nejvyššího soudu praefekta Orientu). Komisi takto složenou představil císaři,⁵ jenž mu poté 15. XII. 530 adresoval konstituci

¹) Povstání Nika bylo namířeno proti Tribonianovi. R. 533 a 534 byl Tribonian v souvislosti s tím magister officiorum a vrátil se ke kvestuře až zase 535. Srv. Diehl, l. c., 103 ns.

²) Konstituce tato (de novo codice faciend) tvoří první předmluvu definitivního kodexu z r. 534.

³) Publikáční konstituce *Summa rei publicae* (de Justiniano codice confirmando) tvoří druhou předmluvu kodexu.

⁴) Srv. C. Tanta, § 1 a § 12.

⁵) C. Deo auctore, § 3.

Deo auctore (de conceptione Digestorum), obsahující program kompilační práce.¹

Komise měla použít pouze spisů právníků autorisovaných.² Ve zpracování jich nebyla vázána citačním zákonem, nýbrž měla postupovat podle svého uvážení, odstraňujíc vše zbytečné, sporné a zastaralé.³ Zásadně nemělo být v Digestech opakováno nic z toho, co ze spisů klasických bylo zařadeno již do kodexu.⁴

Již před tím vyřešil Justinian několika konstitucemi různé spory klasických právníků. Konstituce tyto byly pojaty ve sbírku zvanou *Quinquaginta decisiones*.⁵ Obdobné konstituce byly pak vydávány na návrh komise i během kompilační práce.⁶

Justinian nám nepodal žádné zprávy o postupu práce kompilační. Můžeme však podle zjištění Bluhmeho⁷ se dohadovati, že Tribonian rozdělil práci mezi tři subkomitety, z nichž každý podle plánu předem pevně stanoveného excerpoval svůj materiál.⁸ Plán záležel v systému rubrik titulů

¹) Konstituce tato (srv. i C. 1, 17, 1) tvoří první předmluvu Digest.

²) Přesněji: uznaných citačním zákonem. Srv. Buonamici, Arch. giur., 60, 1 ns.; 64, 324 ns.; 74, 314 ns.

³) C. Deo auctore, § 4—10.

⁴) C. Deo, § 9, a Tanta Δέδοικεν, § 14; k dosahu tohoto zákazu srv. H. Krüger, Die Herstellung der Digesten Justinians und der Gang der Exzerption, 1922, 40 ns., a proti němu Kaden, S. Z., 44, 575.

⁵) Sbirka tato není nám zachována. Z pokusů o její rekonstrukci srv. Di Marzo, Le quinquaginta decisiones I, II, 1899/1900, a k tomu Krüger, Justinianische Entscheidungen streitiger Rechtsfragen im Codex u. in den Digesta v počtě Bekkrovi „Aus röm. u. bürg. Recht“, 1907, 3 ns., De Francisci, Bull., 30, 172 ns., a k tomu Niedermeyer v S. Z., 46, 490 ns.

⁶) Srv. Longo, Bull., 19, 145 ns.; De Francisci, Bull., 22, 155 ns.; 23, 39 ns. a 186 ns.; 27, 5 ns.; H. Krüger, l. c., 89 ns.; Rotondi, Scr. giur., 1, 227 ns., jenž prokázal, že konstituce, shrnuté do sbírky *L. decisiones* byly vydány vesměs před zahájením kompilace Digest.

⁷) Die Ordnung der Fragmente in den Pandektentiteln. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Pandekten. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, 4 (1820), 257 ns. Bluhme zjistil, že pořad excerptovaných spisů je v Digestech zcela určitý a pevný. Srv. též Jörs, čl. Digesta, Pauly-Wissowa, Realenc., 5, 503 ns., a názorné tabulky tam otiské (viz i Addit. v Krügerově vydání Digest). Srv. též Scialoja, Studi Perozzi, 409 ns.; H. Krüger, Röm. Juristen und ihre Werke ve Studi Bonfante, 2, 317 ns.

⁸) Zajisté i uvnitř jednotlivých subkomitetů nastalo dělení práce podle menších skupin spisů; v každé skupině bylo při tom vzato za základ některé dílo obsáhlejší, jež tak tvořilo jakousi páteř práce kompilační. Srv. H. Krüger, l. c., 165 ns.; 177 sub. II.

budoucího díla.¹ Systém ten byl určen pro všechny tři subkomitety stejně; do jednotlivých titulů pak každý subkomitét řadil vybraná místa z klasické literatury. Materiál byl mezi subkomitety rozdělen tím způsobem, že byly vytvořeny tři massy, zvané obvykle Sabinova, ediktová a Papinianova podle toho, které spisy byly v čele té které skupiny. V masse Sabinově jsou to *libri ad Sabinum*, k nimž se řadí hlavně příslušné partie komentářů k ediktu, Julianova *Digesta* a monografie k různým zákonům. V masse ediktové jde v první řadě o *libri ad edictum*, pak o *libri ad Plautium*, Celsova a Marcellova *Digesta*, veškeré spisy Modestiny, Javolenovy *libri ex Cassio* a *Epistulae*, Pomponiovy *libri ad Q. Mucium* a jiné drobnější spisy, zejména komentáře k zákonům Juliovu a Papiovu. V masse Papinianské vedle Papinianových, Paulových a Scaevolových *Responsa* a *Quaestiones* jsou to různé spisy o fideikomisech, Paulovy *Sententiae* a jiné spisy, zejména četné *libri singulares*.²

¹) Za základ byl při tom položen (*Deo auct.*, § 5) systém ediktový a codex, jehož systém nápodobou starších kodexů celkem odpovídal rovněž systému ediktovému. Systém ediktový řídil se tu nikoli podle ediktu praetorského, nýbrž podle Ulpianova komentáře k ediktu. Srv. Buonamici, Dell' ordine dei titoli delle Pandette. Dal lib. 1 al lib. 25. Annali Univers. Toscane, sv. 26.

²) Podrobný výpočet viz v addit. 1. v Krügerově vydání Digest. Bylo použito celkem spisů 40 právníků. Někteří z nich neměli ius respondendi, tak Gajus a tři právníci republikánské (*Q. Mucius*, *Alfenus* a *Aelius Gallus*). Komise pořídila seznam excerptovaných spisů (t. zv. *Index Florentinus*). Je zachován v řeckém znění, jež patrně tvořilo integrující součástku originální konstituce *Δέδοικεν* (srv. 131, p. 1). *Index* ten nekryje se zcela s *Digesty*. Jsou v něm mimo jiná nedopatření (srv. Bonfante, Storia, 2, 53 ns.) uvedena díla, jež v Digestech excerptována nejsou, a naopak chybějí tu spisy v Digestech excerptované (srv. výpočet u Jörsa, čl. Digesta, l. c. 492 ns.). Zjev ten byl různě vysvětlován. Tak Peters, Die oström. Digestenkommentare, 74 ns., se domnívá, že *index* je seznamem spisů, jež komise podle Justinianova nařízení (c. Deo auctore, § 4) pročetla v originálu, čímž není ještě řečeno, že by vše, co pročetla, musilo být do Digest pojato, a naopak zase z toho vysvítá, že to, co je sice v Digestech, ale nikoli v *indexu*, měla komise z druhé ruky a nikoli z originálu. Ebrard, S. Z., 40, 128 ns., zastává, že *index* byl patrně programem práce, sestaveným předem podle znalosti literatury, čímž bylo by vysvětleno, že se skutečnost nekryje. Rotondi, L'indice Fiorentino delle Pandette e l'ipotesi del Bluhme, Studi Perozzi, 89 ns., a Scr. giur., 1, 298 ns., dokázal, že *index* vykazuje stopy mass, objevených Bluhmem, z čehož lze uzavřít, že byl skutečně programem práce. Na druhé straně však byl podroben dodatečně revidi, jak vyplývá z toho, že jsou v něm pojata díla massy dodatkové, a to bez jakýchkoliv chyb; revise ta však nebyla úplná (ne-

Po ukončení excerpce v subkomitéttech¹ konala se pak konečná redakce patrně v sezeních společných. Při ní nebyl sebraný materiál nijak zpracováván, nýbrž jen prostě srovnán, a to zcela mechanicky tak, že v čelo každého titulu byl postaven výtežek té massy, která pro ten který titul byla nejvydatnější.²

Vedle zmíněných tří mass objevuje se ještě menší skupina spisů, jež patrně byly excerpovány dodatečně a jichž výtežek bývá připojen až na konci jednotlivých titulů. Nazýváme ji massou dodatkovou nebo Postpapinianskou.³

U každého výňatku (fragmentu) zachovala komise podle příkazu císařova jméno juristy, jež byl původcem fragmentu, a citaci díla a knihy, z níž byl fragment vzat (t. zv. *inscriptio*).⁴

Výsledkem práce kompilační komise byl zákoník o 50 knihách,⁵ nazvaný *Digesta* neboli *Pandectae*.⁶ Knihy rozpadají se na tituly, označené rubrikami. Pouze knihy 30—32, nadepsané *de legatis et fideicommissis*, nemají titulů. Knihy samy, s výjimkou s tří právé uvedených, nadpisů nemají.⁷

souhlasí na př. počet knih některých děl v indexu uvedených s počtem knih excerpovaných); k tomu lze uvést, že c. Tanta 17 uvádí sama, že bylo přečteno mnoho z toho, co pro konečné dílo nic nevydalo. Tamtéž se uvádí, že mnoho spisů, neznámých i velmi vzdělaným právníkům, dodal Tribonian ze své knihovny. Za tohoto stavu věcí jsou nesprávnosti indexu snadno vysvětlitelné.

¹) Riccobono, Mél. Cornil, 2, 280, se domnívá, že komise redakční zasedala od svého počátku a revidovala a pořádala materiál, dodávaný postupně komisemi excerpčními.

²) Pořádek mass v jednotlivých titulech není tedy pevný.

³) Srv. Peters, Die oström. Digestenkommentare, 74 ns.; H. Krüger, l. c., 13 ns. a 177, se domnívá, že massa dodatková byla excerpována současně s ostatními massami; proti tomu důvodně Kaden, S. Z., 44, 574 a 577/8.

⁴) Srv. c. Tanta (*Δέδωκεν*), § 10. Při tom sběhla se v kompilaci mnohá nedopatření; srv. Krüger, Quellen, 384 ns.

⁵) Podle c. Deo auctore, § 14, byl tento počet knih kompilační komisí předeepsán. Oficiálně byla *Digesta* mimo to dělena na 7 částí (*partes*) podle vzoru komentářů k ediktu. I. část (*πρώτα*) = kniha 1—4; II. část (*de iudiciis*) = kniha 5—11; III. část (*de rebus*) = kniha 12—19; IV. část (*umbilicus*) = kniha 20—27; V. část (*de testamentis*) = kniha 28—36; VI. část = kniha 37—43; VII. část = kniha 44—50. Rozdělení toto souvisí s pořádkem vyučování a přidělením jednotlivých částí do ročníků právnického studia; srv. c. Omnem rei publicae, tvořící druhou předmluvu *Digeste*, a Krüger, Quellen, 397 ns.; Kübler, Geschichte, 406.

⁶) *Digesta* = uspořádané dílo souborné; *Pandectae* (*βιβλος πανδέκτης*) = kniha všeobšíhlá.

⁷) Obvyklé je dnes citování filologické, na př. D. 6, 1, 1, 3: D. značí *Digesta*, následující čísla pak knihu, titul, fragment a paragraf fragmentu:

Zákoník byl publikován 16. XII. 533 konstitucí *Tanta*¹ (*Δέδωκεν*) s působností od 30. XII. téhož roku. Splnila tedy kompilační komise svůj úkol nad očekávání rychle, za pouhý tři léta.²

fragmenty byly totiž v rukopisech děleny podle obsahu na paragrafy, z nichž prvý se nazývá principium (zkratka pr., a následující jsou číslovány; značí tedy v příkladu uvedeném číslo 3 paragraf čtvrtý. Dříve bylo obvyklé citování, uvádějící nejprve fragment (ve smyslu kompilace také lex zvaný): l. 1, § 3 D. de rei vindicatione 6, 1, nebo fr. 1, § 3 de rei vind. 6, 1. Ve starší literatuře (středověké a novověké), kde *Digesta* platila jako zákon a spisovatelé byli se zněním zákona důkladně obeznáni, setkáváme se zpravidla s citováním začátečními slovy jednotlivého fragmentu. Převedení takové citace na způsob nám obvyklý usnadňuje abecední seznam všech počátečních slov jednotlivých fragmentů, otiskžený na př. v Gothofredově vydání CJC z r. 1720.

¹) Konstituční tato (de confirmatione Digestorum) tvoří třetí předmluvu *Digeste*. Byla vydána ve znění latinském a řeckém. Ebrard, Das zeitliche Rangverhältnis der Konstitutionen De confirmatione Digestorum „Tanta“ und „Δέδωκεν“, S. Z., 40, 113 ns., ukázal, že sluší řecké znění považovat za originální.

²) Z literatury srv. k otázce postupu kompilačních prací Hofmann. Die Kompilation der Digesten Justinians (posmrtně vydal J. Pfaff), 1900; k tomu Mommsen, Hofmann versus Bluhme, S. Z., 22, 1 ns.; Peters, Die oströmischen Digestenkommentare und die Entstehung der Digesten, 1913; k tomu Lenel a Mitteis v S. Z., 34, 373 ns. a 402 ns.; Sborník, 14, 373; Rotondi, Scr. 1, 87 ns.; De Francisci, Συναλλαγμα, 1, 347 ns.; H. Krüger, Die Herstellung der Digesten Justinians und der Gang der Exzerption, 1922; k tomu Kaden, S. Z., 44, 573. Pěkný přehled otázek sem spadajících podává Bonfante, Storia, 2, 93 ns. (Il metodo tenuto dai compilatori delle Pandette e le critiche alla teoria del Bluhme). Srv. též Collinet, The general problems raised by the codification of Justinian, Revue d'histoire du droit, 4 (1922), 1 ns. Bylo vždy záhadou, kterak mohli kompilátoři ukončiti svůj úkol ve lhůtě poměrně tak krátké. Pojily se k tomu i různé jiné problémy. Tak bylo nevysvětlitelné, že Theofil, člen kompilační komise, vydal komentář k *Digestům*, ač to bylo Justinianem zakázáno. Prvou záhadu pokusil se rozřešiti Hofmann; ukazuje nejen na krátkost lhůty, ale také na to, do jak neklidné spadá doba (povstání Nika), vyslovil domněnku, že kompilátoři použili k svému dílu předjustiniánské kompilace. Hofmann nedovedl svoji hypotézu opřítí argumenty z pramenů. O to se pokusil třináct let po něm Peters, mladý, mimořádně nadaný romanista německý (srv. o něm nekrolog Mitteisův, S. Z., 36, VII ns.). Materiál poskytl Petersovi východořímské řecké komentáře k *Digestům*. Studium jich došel k závěru, že musila před Justinianem existovati sbírka, *Digestům* obdobná (Rotondi ji nazývá *Predigesto*), uspořádaná podle 3 mass Blumeových a kompilátory pouze přehlednutá a doplněná (massou dodatkovou). Theofilův komentář vztahoval se prý právě k této předjustiniánské sbírce. Trvalým výsledkem Petersovy práce je správnější poznání zmíněných komentářů, zejména objev katenových (řetězových) komentářů v juristické literatuře oné doby.

Institutiones.

3. Na sklonku prací kompilačních pověřil císař Triboniana a profesory Theofila a Dorothea sestavením nové učebnice. Vzorem byly instituce Gajovy, bylo však použito i jiných spisů.¹ Každý z obou profesorů zpracoval polovici díla,² jež se dělí na 4 knihy. Každá kniha je rozdělena na tituly s rubrikami.³ Učebnice, zvaná *Institutiones* neboli *Elementa*, byla vyhlášena již 21. XII. 533 konstitucí *Imperatoriam maiestatem* jako zákon a vstoupila v účinnost současně s Digesty.

4. V důsledku těchto prací a spojených s nimi konstitucí zastaral *Codex* z r. 529 a musil býti přepracován. Nový *Codex Iustinianus repetitae praelectionis* byl vyhlášen 16. XI. 534 konstitucí *Cordi*⁴ s účinností od 29. XII. 534. Kodex starý se nezachoval.⁵ Nový

Jeho vlastní these zůstala též jen hypothesou. Kritika ji svorně odmítla. Nicméně vrací se od té doby znova a znova myšlenka, že v poklasické literatuře předjustiniánské musily existovati různé školské práce, jimiž kompilační dílo Justinianovo bylo značně usnadněno. Petersova kniha byla jednou z prvních, jež k této literatuře obrátila pozornost učeného světa. Srv. Arangio-Ruiz, *Precedenti scolastici del Digesto*, Conferenze per il XIV centenario delle Pandette, 1931, 287 ns.

¹) Podle svědectví Justinianova c. *Imperatorium*, § 6, též Gajových *Res cottidianae* a jiných Institucí. K podrobnostem srv. Ferrini, *Sulle fonti delle „Istituzioni“ di Giustiniano*, Memoria letta al R. Ist. Lomb., 1890, a Bull., 13 (1901), 101 ns.; k tomu Appleton v *Rev. gén. du droit*, 1891, 12 ns., a Kübler, S. Z., 23, 508 ns. O palingenesii Institucí pokusil se Zocco-Rosa, *Imp. Justiniani Institutionum Palingenesia I*, 1908, II, 1911. Srv. k tomu Kübler, S. Z., 30, 433 ns., a Zocco-Rosa, *D'une nouvelle palingénésie des institutes de Justinien*, Mém. Fitting (1908), 2, 525 ns.; I risultati d'una nuova „Palingenesia“ delle istituzioni di Giustiniano, Mém. Girard, 1912, 2, 645 ns. Ebrard, S. Z., 38 (1917), 327 ns., tvrdí proti Ferrinimu, že to, co v institucích Just. nebylo převzato přímo z klasických učebnic, nebylo vzato z Digest, nýbrž přímo z originálu. Srv. též Bonfante, *Storia*, 2, 118 ns.

²) Srv. Krüger, *Quellen*, 386 ns.

³) Systém odpovídá v celku Gajovým institucím. Instituce se citují na př. I. 1, 5, 2, při čemž prvé číslo značí knihu, druhé titul, třetí paragraf, na něž jsou tituly rozděleny a o jichž číslování platí totéž, co bylo výše řečeno o Digestech. Dříve bývalo i tu zvykem citovati 2. I. de libertinis 1, 5.

⁴) Tvoří třetí předmluvu definitivního kodexu (de emendatione codicis Justiniani et secunda eius editione).

⁵) Nepatrný úryvek indexu k prvému kodexu byl objeven na papýru. Srv. *Pap. Oxy. XV*, č. 1814, a k tomu De Francisci, *Frammento di un indice del primo Codice Giustiniano*, *Aegyptus*, 3, 68 ns., kde je tento vzácný papýrus otiskn. Pochybno jest, zda do prvního kodexu patří též list, který publikovali ve Studii Bonfante, 3, 429 ns. A. Segrè a Ciapessoni. Srv. Schulz, S. Z., 51, 417 ns.

kodex¹ má 12 knih, z nichž každá se rozpadává v tituly s rubrikami. V jednotlivých titulech jsou konstituce seřaděny v chronologickém pořádku.² V čele každé instituce je uveden její původce a adresát (*inscriptio*), na konci pak jde datum (*subscriptio*).

Tím byla kompilace Justinianova uzavřena.³ Na samém počátku své vlády vypořádal se tak císař s právem minulosti a dal své době zákoník, shrnující všechny prameny dřívější doby v jediné harmonické dílo.⁴ Nelze mu při tom vytykáti, že zejména se spisy klasických právníků naložil při tom mechanicky, tvoře z nich spíše mosaikovou kompilaci než jednotné, ucelené dílo. Ať již úsudek o praktické upotřebitelnosti⁵ jeho díla pro současnou dobu by vypadl jakkoliv, zachoval nám v Digestech nejcennější výtvoř římského právníckého ducha, které jinak by nám byly definitivně ztraceny.⁶

Novely.

IV. V průběhu dlouhé vlády Justinianovy naskytlá se ještě častěji příležitost k vydání nových zákonů. Nazývají se

¹) Podle instrukce provedli kompilátoři mnohé úpravy konstitucí (buď že několik konstitucí stáhli v jedno nebo naopak jednotlivou konstituci rozdělili na několik kusů, zařazených podle obsahu) i změny textů. Srv. Marchi, *Le interpolazioni risultanti dal confronto tra il Gregoriano, l'Ermogeniano, il Teodosiano, le novelle Postteodosiane e il Codice Giustiniano*, 18, 5 ns.; Krüger, *Die Interpolationen im Just. Codex*, *Festgabe für Güterbuck*, 237 ns., Gradenwitz, *Metodo per iscoprire periodi storici nel codice Giust.*, 1926; k slovníkům srv. § 2 (str. 23, p. 1).

²) K pramenům kodexu Just. srv. Rotondi, *Studi sulle fonti del codice Giustiniano*, Bull. 26, 175 ns.; 29, 104 ns.; a Scr., 1, 110 ns. K technice kompilátorů srv. Rotondi, *Note sulla tecnica dei compilatori del cod. giust.*, Scr., 1, 71 ns. Systém kodexu je tento: kniha 1. jedná o právu církevním, o pramenech a o říšských úřednicích; kniha 2.—8. o právu soukromém; kniha 9. o právu trestním; kniha 10.—12. o právu správním. Konstituce z kodexu citují se buď C. 2, 55, 4, 1, nebo l. 4 § 1, C. de receptis 2, 55, po př. c. 4 § 1, de receptis 2, 55.

³) Podle nařízení Justinianova (C. Tanta, § 12, 23; c. Omnem, § 7; c. Cordi, § 3) tvoří Kodex s Digesty a Institucemi celek. V Itálii byly tyto zákoníky vyhlášeny pragmatickou sankcí *Pro petitione Vigillii*, 13, VIII. 554.

⁴) Justinian byl si toho vědom, že v Digestech zůstaly *leges geminatae* (týž fragment dvakrát) a *similia* (místa různých autorů stejného obsahu). srv. c. Tanta, § 13, a De Francisci, *Alcune osservazioni sul metodo dei compilatori delle pandette*, *Rendiconti Ist. Lomb.*, 1911, 185 ns. Tvrdí však, že v díle není rozporů, Tanta 15. Nicméně jsou tu i četné antinomie.

⁵) Srv. Krüger, *Quellen*, 391 ns.

⁶) K ocenění Digestu srv. Vážný, *K 1400. výročí Digestu v Časopise pro práv. a stát. vědu*, 13 (1930), 280 ns. a sbírka přednášek *Conferenze per il XIV centenario delle Pandette*, Milano, 1931.

novellae leges neboli Νεαοαὶ διατάξεις.¹ Většinou jsou psány řecky.² Po veliké kodifikaci soukromého práva nepřekvapí, že se dotýkají většinou otázek veřejnoprávních, administrativních a církevních, zasahující jen ojediněle do oboru práva soukromého.

Z novel nebyla již uspořádána sbírka oficiální. Jsou zachovány z různých dob sbírky soukromé.³

V. Ze sbírek Justinianových jsou nejlépe zachována *Digesta* na t. zv. rukopisu Florentském (*littera Florentina*), pocházejícím z druhé polovice VI. století; vedle toho máme několik t. zv. rukopisů vulgátních, zpracovaných glosátory (*littera Bononiensis*). *Codex*⁴ a *Institutiones*⁵ jsou zachovány pouze v rukopisech mladších.

V nejnovější době zasloužili se o pečlivé vydání Justinianovy kompilace zejména Mommsen a P. Krüger.⁶

Právní věda.

VI. Vedle mohutné činnosti zákonodárné musily jiné prameny práva v době justiniánské naprosto ustoupiti do pozadí.

¹) Srv. Biener, Geschichte der Novellen Justinians, 1824; Noailles, Les collections des Nouvelles de l'empereur Justinien I, 1912, II, 1914.

²) Srv. Nov. 7, c. 1 (z r. 535), v lat. překladu: ... neque patria lingua (sc. latinsky) legem conscripsimus, sed hac quidem communi et Graeca, ut omnibus innotescat propter facilitatem interpretationis.

³) Nejstarší z nich byla pořizena ještě za Justiniana; obsahuje 124 novel z let 535—555 v latinském výtahu (t. zv. epitome Juliani). Druhá sbírka, zvaná Authenticum, došla nás v latinském překladu; obsahuje 134 novel z r. 535—556 (objevuje se ponejprv na rozhraní XI. a XII. stol. v Bologni v rukou glosátorů. Irnerius pochyboval nejprve o její autentičnosti, později ji však uznal). Nejúplnější je sbírka 168 novel, pocházející z konce VI. stol. Vyd. Schöll-Kroll, 1914, obsahuje vedle řeckého originálu text authentica a mimo to moderní latinský překlad.

⁴) Nejstarší rukopisy jsou z XI. stol., obsahují však jen knihu 1.—9.

⁵) Nejstarší rukopisy ze stol. IX.

⁶) Cenné je i vydání Gebauerovo-Spangenbergovo, 1776, ježto přihlíží při Digestech značnou měrou k rukopisům vulgátním (srv. Kantorowicz, S. Z., 31, 78 ns., zvláště str. 82, pozn. 11; hlavní zásluha o toto vydání Digest přísluší Brenkmannovi; srv. též Peters, Brenkmanns Papiere zu Göttingen, S. Z., 32, 370 ns., zvláště str. 375. Mommsenova Digesta vyšla 1870 ve dvou svazcích, Krügerův Codex 1872. Vydání tato jsou přístupna nyní ve vydání Krügerově, Corpus iuris civilis I. Institutiones. Digesta, 14. vyd. 1922, II., Codex, 8. vyd. 1906. Třetí svazek této edice tvoří nahoře zmíněné vydání novel. K Institucím lze i dnes použiti komentáře Schraderova (1832). Příruční je italské vydání Digest, které podnikli Bonfante, Fadda, Ferrini, Riccobono a Scialoja (I. 1908, II. 1931); srv. k němu Boháček, Bratislava, 1932, 145 ns.

O úplně zatlačení vědy právní do posice pouhé služby zákona postaral se Justinian sám. Zakázal totiž jakékoliv kritické studium textů nových zákonů, jež neměly býti srovnávány s texty původními,¹ zakázal také komentování kompilace jako falšování zákona (*crimen falsitatis*); díla proti zákazu sepsaná měla býti zničena.² Výklad zákona zůstal vyhrazen císaři.³ Dovoleno bylo pouze doslovný překlad zákona (*κατὰ πόδα*), summární výtah z jednotlivých míst (*indices*)⁴ a sestavování paralelních míst zákonných (*παράτιτλα*).⁵

Skutečně vznikla literatura zachovávající tyto meze zákona. Avšak záhy se ukázalo, že nelze zákon tento praktizovati. Objevují se alespoň komentáře, vykládající dogmaticky zákon (*παραγραφαί*). Příslušnou literaturu známe však pouze z pozdějších výtahů, obsažených v Basilikách (byzantský zákoník, sepsaný podle kompilace jazykem řeckým, dokončený za císaře Leona Filosofova) a v scholích k nim.⁶

¹) Srv. c. Tanta, § 19.

²) C. Tanta, 21; Deo auctore, 12.

³) C. Tanta, 21 c. f.: Si quid vero ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per iudices referatur et ex auctoritate Augusti manifestetur, cui soli concessum est leges et condere et interpretari. Stejně absolutistické stanovisko má na př. náš obč. zák. v § 8.

⁴) Fragment takového indexu k Digestům je zachován na papýru P. S. I. 1, č. 55; k tomu Vassalli, Bull., 24, 180 ns. Srv. však též Collinet, Histoire de l'école de droit de Beyrouth, 284, ns. a Pringsheim, S. Z., 47, 468, podle nichž tu jde o předjustiniánský komentář; proti Collinetovi De Francisci v Raccolta Lombroso, 217 ns., a Arangio-Ruiz, Aeg., 7, 157. K fragmentu překladu, zachovanému na papýru, srv. La Pira v Bull., 38, 151 ns.

⁵) C. Tanta, § 21.

⁶) Basilika vydal Heimbach, Basilicorum 11, LX, sv. I.—VI., 1833 až 1870. K tomu Supplementum vydal 1846 Zachariáš v. Lingenthal, a sv. VII. 1897 Ferrini a Mercati. Mimo Basilika je zachována samostatná parafráze Justinianových Institucí (vyd. Ferrini, Institutionum graeca paraphrasis Theophilo antecessori vulgo tributa, 1884/1897, s latinským překladem). Z pozdějších prací k Basilikám patří sem ještě t. zv. Tipucitus (τίπου κείτου — obsah; knihu I.—XII. vydali Ferrini a Mercati 1914), a Harmenopolův Εξάβιβλος. Srv. Zachariáš v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 1892, str. 3 ns.; Krüger, Quellen, 405 ns.; Albertoni, Per una esposizione del diritto bizantino, 1927, 43 ns. K významu této byzantské literatury pro kritiku textu justiniánské kompilace srv. práce Riccobonovy, Tracce di diritto romano classico nelle collezioni giuridiche bizantine (Miscellanea Salinas, 1906, a Bull., 18, 197 ns.); Il valore delle collezioni giuridiche bizantine per lo studio critico del Corpus iuris civilis, Méla. Fitting (1908), 2, 465 ns.; Sul fr. 4 pr. D. pro suo e la versione greca riportata da Armenopulo,

Právo obyčejové.

Teoreticky uznává Justinian vedle zákona platnost práva obyčejového.¹ Prakticky bylo nemyslitelno, aby v imperiu tak rozdílně v jednotlivých krajích utvářeném vznikl nějaký jedinstevný právní obyčej. Bylo by se mohlo jednati nejvýš o obyčej partikulární.² Ve skutečnosti šlo často jen o místní zvyklosti, zvané *mores* nebo též *consuetudo*,³ jež však nemají povahy právního pramene.

Studi Moriani (1906), 1, 383 ns.; Prospectus montium. La citazione del. l. III. Quaest. di Papiniano in Armenopulo, Studi Fadda (1906), 1, 291, ns. a Arch. giur., 76 (1903), 457; dále ital. vyd. Dig. V ns.; Mitteis, S. Z., 34, 406; Schulz, Einführung, 53 ns. Jinak Peters, Digestenkom., 36. Srv. též Krüger, Über wirkliche und scheinbare Überlieferung vorjustinianischen Wortlauts im Kommentar des Thalelaeus zum Codex Justinianus, S. Z., 36 (1915), 82 ns.

¹ Srv. D. 1, 3, 32, 1; Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. Nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merite et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes; nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium in desuetudinem abrogentur (Julianus l. LXXXIV. digestorum). Místo toto zdá se býti z velké části pozdní parafrázi. Perozzi, Istituzioni, 1, 32 p., správně ukazuje, že místo „sine ullo scripto“ Julian by musil míti „sine suffragio“. Rozdíl mezi ius scriptum a ius non scriptum v této formulaci je podle Perozziho byzantský. Srv. též Manenti, Ius ex scripto e ius ex non scripto, Studi Moriani, 1, 209 ns.; Weiss, Griech. Privatrecht, 1, 73 ns. a pozn. 138; Albertario, Studi Bonfante, 1, 635 ns. K poklasickému původu místa srv. Steinwenter, Zur Lehre vom Gewohnheitsrechte ve Studi Bonfante, 2, 419 ns., a Solazzi, La desuetudine della legge, Arch. giur., 102 (1929), 3 ns. K otázkám obyčejového práva u Římanů srv. Pernice, Zum röm. Gewohnheitsrechte, S. Z., 20 (1899), 127 ns.; 22, 59 ns. Pernice, l. c., 20, 149 ns., správně k tomu poukazuje, jak malá působnost zůstávala ve vývoji římského práva soukromého vyhrazena bezprostřednímu vlivu práva obyčejového. K dějinám obyčejového práva srv. Brie, die Lehre vom Gewohnheitsrecht, 1, 1899; Mokre. Theorie, des Gewohnheitsrechts, 1932.

² Ke C. 8, 52, 2, srv. Perozzi, l. c., 39, a c. Deo auctore, § 7 („quid possit antiquitas nostris legibus abrogare?“).

³ Srv. na př. D. 1, 3, 32 pr. 33.

ODDÍL DRUHÝ.

PRAMENY POZNÁNÍ A VĚDECKÉ ZPRACOVÁNÍ ŘÍMSKÉHO PRÁVA SOUKROMÉHO.

HLAVA PRVNÍ.

PRAMENY POZNÁNÍ.

§ 19.

PAMÁTKY PŘEDJUSTINIANSKÉ.

I. Z památek předjustinianských mají pro kritiku textů zvláštní význam spisy právníků římských, poněvadž jsou v daleko větší míře prosty textových změn než fragmenty, zařazené do Digest, které byly vědomě interpolovány. S naprostou ryzostí nemůžeme ani při těchto předjustinianských textech počítati, poněvadž vždy jsou z největší části původu mladšího než originály, a při právních knihách užívaných v praxi musíme po staletích od vzniku díla nutně počítati se změnami textu, s neuvědomělými, ale snad i s vědomými.¹

Spisů takto přímo zachovaných jest velmi málo.² Lze to vysvětliti existencí justinianské kompilace a zákazem Justinianovým srovnávaní nové zákony s původními texty.³ Tím

¹ Srv. dále str. 148 o t. zv. poklasických interpolacích.

² Úplný výpočet má na př. Krüger, l. c., 276 ns.; Kipp, Quellen, 141 ns.; texty obsahují následující sbírky: Krüger, Mommsen, Studemund, Collectio librorum iuris anteiustiniani, 1. 1923; 2. 1878; 3. 1890; Baviera, Fontes iuris romani anteiustiniani, pars altera, 1909; Girard, Textes de droit romain, 5. vyd. 1923; Seckel-Kübler, Jurisprudentiae anteiustinianae reliquiae I, 1908; II, 1. 1911; 2. 1927. Srv. ještě P. M. Meyer, Neue Juristen-Fragmente (Paulus) auf einem Berliner Pergamentsblatt, S. Z., 42, 42 ns.

³ Srv. výše § 18 sub. VI.

pozbyly exempláře obsahující starší literaturu vši praktické ceny. Co je nám z nich zachováno, za to vdčíme většinou náhodě. Z nejdůležitějších a nejobsáhlejších jsou:

1. Gajovy instituce.¹ Učebnice tato byla původně známa jen ve výtahu, který zachovala lex romana Wisigothorum.² R. 1816 našel však historik Niebuhr na své cestě do Říma v kapitulní knihovně veronského dómu palimpsest (codex rescriptus), jehož pergamenové listy pod textem dopisů sv. Jeronýma skrývaly rukopis Gajových institucí, pořizený asi v V. století.³ Tím jsme získali, jak se zdálo, spolehlivý rukopis díla klasického právníka, ušetřený justiniánského přepracování. Avšak novější kritika pramenů chová se i k tomuto rukopisu skepticky a počítá s možností poklasických úprav a glosem v rukopise, pocházejícím teprve z V. století.⁴

Překvapující nález úryvku ze čtvrté knihy Gajových institucí byl uveřejněn A. Huntem v 17. sv. (1927) papyru

¹) Vydání ve sbírkách, uvedených v předešlé poznámce (Krüger-Studemund) Coll. 1; Baviera, Fontes, 2, 5 ns.; Girard, Textes, 220 ns.; Seckel-Kübler, Jurisprudentia, 1, 107 ns.; mimo to zvlášť 1921. Obsáhlý komentář (nedokončený) podává Kniep, I—IV, 1911—1917.

²) Srv. Baviera, Fontes, 2, 165 ns.; Kübler, Jurisprud. anteiust., 2, 395 ns.; Conrat, Entstehung des westgotischen Gajus, 1905.

³) Srv. zprávu, kterou o Niebuhrův nález podal Savigny v Z. f. gesch. R.-W., 3 (1816), 129 ns., otštěnou v Savignyho Vermischte Schriften, 3, 155 ns. Studemund pořídil opis palimpsestu (Gai institutionum comm. quattuor. Codicis veronensis denuo collati apographum confecit Studemund, 1874); k vydání je připojen velmi cenný seznam zkratek v právnických rukopisech se vyskytujících. Srv. též Krüger, Über die Einwirkung der Notae juris auf fehlerhafte Überlieferung der Juristenschriften, Mém. Girard, 2, 35 ns. Mimo to byl celý palimpsest uveřejněn fototypicky (Gai. Codex rescriptus in bibliotheca capitulari ecclesiae cathedralis Veronensis distinctus, No. XV (13), cura et studio eiusdem bibliothecae custodis phototypice expressus, 1909); k publikaci též srv. Krüger, S. Z., 31, 1 ns. R. 1898 objevil Chatelain na palimpsestu autenském fragmenty poklasického komentáře ke Gajovým institucím. Srv. vydání Ferrini-Scialoja, Fragmenta interpretationis Gai institutionum Augustodunensia v Bull., 13, 1 ns.; Krüger, Der Kommentar zur Gai. Institutiones in Autun v S. Z., 24, 375 ns.; Krüger-Studemund v Coll., 1, str. XL. ns.; Girard, Textes, 354 ns.; Baviera, Fontes, 2, 191 ns.; Kübler, Jurisprud. anteiust., 2, 432 ns.

⁴) Srv. Kniep, l. c., jenž se snaží dokázat, že Gajus zpracoval starší předlohu, a jenž odlišuje podle toho v textu Gajově původní předlohu, dodatky Gajovy a dodatky poklasické. Srv. k tomu Fehr, S. Z., 32, 397 ns., kde se vyslovuje proti dodatkům poklasickým; dále S. Z., 34, 416 ns.; méně rozhodně proti Kniepovi se vyslovuje Weiss, Krit. Vjschr., 52, 23; viz i Peters, Rhein, Ztschr., 8 (1915), 11 ns.; Arangio-Ruiz, Sul

z Oxyrhynchu (P. Oxy. 2103). Náhodou je zde zachováno i několik řádků, jež jsou v palimpsestu Veronském nečitelné.¹

Podle dohady vydavatelova, opřeného palaeografickými důvody, odpovídá rukopis papyru nejpravděpodobněji písmu z polovice III. stol. po Kr. Měli bychom tu tedy nejstarší rukopis Institucí. V části zachované i v rukopisu Veronském odpovídá tento nový text skoro doslova textu dosud známému.² Vydavatel činí z toho závěr, že jsou tím vyvráceny domněnky o poklasických dodatcích v Gajovi. Avšak nesluší přehlížeti, že k tomu poskytuje papyrus příliš málo srovnávacího materiálu, k tomu nehledíc, že datování rukopisu se opírá jen o pravděpodobný dohad. Jinak by stály věci, kdyby podle kritérií poklasických dodatků právě v těchto paragrafech čtvrté knihy byly bývaly vysloveny pochybnosti o ryzosti

„liber singularis regularum“. Appunti Gaiani, Bull., 30, 178 ns.; k tomu Albertario, Bull., 32, 73; Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio, 1928; Ancora sugli elementi postgaiani, 1928; Appleton, Les interpolations dans Gaius, La vrai date de ses Institutes, R. H., 8 (1929), 197 ns.; Solazzi, Glosse a Gaio, 1931 (Studi in onore di S. Riccobono, 1).

¹) Jde o Gai. 4, 68—72, obsahující závěrek pojednání o kompenzaci (4, 68) a začátek odstavce o *actiones adiecticiae qualitatis* (4, 69 ns.). Veronský rukopis vykazuje tu za § 72 mezeru asi 21 řádek. Pojednání o *actio tributoria* končí tu slovy: *nam si quid eius rei gratia cum eo contractum fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus...* P. Oxy 2103 ř. 47 ns. zajišťuje nyní toto pokračování zmíněných slov: *erit quod inde receptum* (ř. 48:); *erit ita p[ater d]ominusve inter s[e] si quid debebitur et* (ř. 49:); *ceteros c[re]ditores pro rata portione distribuunt* (ř. 50:); *et si cre[dito]res querantur minus sibi distributum* (ř. 51:); *quam oportet in id quod deest hanc eis actionem* (ř. 52:); *pollicetur [quae u]t diximus tributoria vocatur; est* (ř. 53:); *etiam de p[re]ditors de in rem verso actio a praetore* (ř. 54:); *constituta etsi et in negotium ita gestum sit cum* (ř. 55:); *filio se[rv]o ut neque voluntas neque consensus* (ř. 56:); *patri[s] dominive inter[ven]erit si quid tam[en] ex* (ř. 57:); *[e]a re [quae] inter eos gest[a] est in rem patris dom[in]ive* (ř. 58:); *[v]ersu[m] sit praestet aut si non in rem versu[m] fuerit eate[nus]* (ř. 59:); *[quatenus peculium patitur si ergo HS d]ena in...* (ř. 60:); *...praeto[r] dat action[em]*. Col. obsahující Gai. 4, 68—71, je zachována jen v závěrečných slovech svých řádků, col. s koncem § 71 a 72 je, jak patrně z otštěného textu, zachována daleko úplněji.

²) Gai. 4, 71 čte se v rukopisu Veronském: *tamen ea praetoria actio in eum redditur. Ideo autem exercitoria actio appellatur...* Místo toho má P. Oxy 2103 ř. 32 ns.: *exercitor [ia] actio in eum redditur. Ideo exercitoria autem appellatur*. Just. Inst. 4, 7, 2 souhlasí tu slovy: *Ideo autem exercitoria vocatur s rukopisem, zachovaným na papyru. Z toho lze uzavírat, že kompilátoři justiniánských institucí měli v rukou spolehlivý rukopis Gajových institucí. Zajímavé jest též, že papyrus potvrzuje vadné čtení rukopisu Veronského „institutoria“ vero formula, nikoli však „institutor“ appellatur.*

textu Gajova; v tom směru však nebyly dosud vysloveny námitky.¹

Každým způsobem svědčí však tento nálezný velikému rozšíření Gajových institucí. Je-li datování rukopisu jen poněkud spolehlivé, pak by byly nálezem tím vyvráceny všechny dohady o původním lokálním významu Gajově. Bylo by pak patrné, že Gaja neuznávala a nerozšířila teprve doba poklasická, nýbrž že již na sklonku doby klasické bylo jeho spisů užíváno všeobecně. To by znovu nasvědčovalo tomu, že Gajus působil v centru říše, v Římě, a nikoli v provincii.

2. *Pauli Sententiae*.² Obsahují v 5 knihách výklad zásad právních, podané v stručných větách, seřazených podle systému ediktu.³ Způsob jejich zachování není zdaleka tak spolehlivý jako u Gaja. Jde tu jen o výtah, obsažený v *lex romana Visigothorum*⁴ a v některých poklasických sbírkách právních, zejména v *Digestech*. Dlužno počítati s tím, že sentence zachované v *Digestech* mohou býti pozmeněny kompilátory Justinianovými a že také skladatelé západogotského zákonníka nepřevzali Paulův text bez dodatků a změn.⁵ Je tu však ještě další okolnost, jež oslabuje spolehlivost sentencí. Jsou totiž závažné pochybnosti o tom, jde-li o vlastní dílo Paulovo, či jen o pouhý výběr, pořízený kýmisi jiným z jednotlivých sentencí Paulových.⁶ Nasvědčují tomu pochybnosti, které v pozdější době vznikly o možnosti produkovati sentence před soudem.⁷ Jde-li tu o takové dílo poklasické, je možno, že

¹ Srv. i Levy, S. Z., 48 (1928), 541 ns.; 50 (1930), 653; Studi Bonfante, 2, 275 ns. Collinet, Revue d'hist. de droit, 1928, 92 ns.

² Vydání u Krügera, Coll., 2; Baviera, Fontes, 2, 261 ns.; Girard, Textes, 377 ns.; Seckel-Kübler, Jurisprudentia II, 1, v některých rukopisech se čte označení *Sententiae receptae ad filium*.

³ Srv. Schulz, Ediktssystem in den Paulus-Sentenzen, S. Z., 47, 39 ns.

⁴ Srv. Conrat, Der westgotische Paulus, 1907.

⁵ Srv. Krüger, Quellen, 280, 352, a vydání Seckel-Küblerovo.

⁶ Srv. Beseler, Beiträge, 1, 99; 3, 6; Peters, l. c., 8, 11; Berger, l. c., 731 ns. (reservované); Rotondi (Arangio-Ruiz), Scr., 1, 482 ns.; Levy, Paulus und der Sentenzenverfasser, S. Z., 50, 272 ns.

⁷ C. Th. 1, 4, 2, z r. 327; Imp. Constantinus A. ad Maximum p. p. Universa, quae scriptura Pauli continentur, recepta auctoritate firmanda sunt et omni veneratione celebranda. Ideoque sententiarum libros plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos in iudiciis prolatos valere minime dubitatur. Srv. také C. Th. 1, 4, 3 (citační zákon z r. 426), c. p.: Pauli quoque sententias semper valere praecipimus.

různé změny v textu byly provedeny již v rukou tohoto pořadatele ještě před kompilací visigotskou.

3. Ulpianovy *regulae*.¹ Vydal je po prvé r. 1549 Tilius z rukopisu brzy poté zapadlého a objeveného znovu až počátkem XIX. století Savignym ve vatikánské knihovně. Rukopis pochází asi z X. století. Spis v něm má označení *Tituli ex corpore Ulpiani*. Rukopis tento neobsahuje původní dílo Ulpianovo, nýbrž jakýsi výtah, pořízený brzy po r. 320,² a i ten pouze ve zlomku. V poslední době bylo mnoho o tom jednáno, jaké povahy bylo původní dílo a co bylo pramenem výtahu.³ Pravděpodobně bylo dílo, jež sloužilo autorovi našeho zlomku za podklad, také jen poklasickým výtahem, jenž obíhal pod názvem *Ulpiani liber singularis regularum*.⁴ Výtah tento čerpal určitě z Gajových institucí, snad také z Modestinových *libri pandectarum*, ačli, jak se domnívá Lenel,⁵ nečerpali oba, Modestin i autor výtahu, ze společného pramene, na př. ze spisů Ulpianových, jež i jinak tvořily pramen domněle Ulpianových regulí.

II. Pozoruhodné jsou pokusy o restituci klasických spisů na základě inskripce zachovaných v *Digestech*.⁶ Výsledek rekonstrukce takové jest ovšem nutně fragmentární, význam její jest však v tom, že se tak každý fragment klasického juristy dostává

¹ Vydání u Krügera, Coll., 2; Baviera, Fontes, 2, 215 ns.; Girard, Textes, 461 ns.; Seckel-Kübler, Jurisprudentia I, 436 ns.; Schulz, Die Epitome Ulpiani, 1926.

² Srv. Mommsen, Jur. Schriften, 2, 47 ns.

³ Srv. Arangio-Ruiz, Sul liber singularis Regularum, Bull., 30 (1921), 178 ns.; Albertario, Tituli ex corpore Ulpiani, Bull., 32 (1922), 73 ns.; Schulz, Die Epitome Ulpiani, 1926, 10 ns.; k tomu Lenel, S. Z., 47, 414 ns.; Arangio-Ruiz, Bull., 35, 191 ns.

⁴ Srv. Schulz, l. c., 14, Lenel, l. c., 415; námitky, které tu činí Arangio-Ruiz, Bull., 35, 193, spočívají na neporozumění textu Schulzovu. Poklasický liber singularis regularum byl použit též v *Collatio* a v *Digestech*.

⁵ L. c., 416.

⁶ Rekonstrukci takovou pořídil na př. Hommel, Palingenesia librorum iuris veterum I—III, 1767—1768, uspořádání nepřesné a málo spolehlivé. Dokonalé dílo je Lenel, Palingenesia iuris civilis I, II, 1889. Srv. též Lenelovu ukázkou kritické Palingenesie v S. Z., 51, 1 ns. Pro dobu před Hadrianem srv. Bremer, Jurisprudentiae antehadrianae que supersunt I, 1896, II, 1, 1898; 2, 1901. K datování jednotlivých spisů klasických právníků srv. Fitting, Alter und Folge der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander, 2. vyd., 1908, a k tomu Girard, La chronologie des ouvrages des jurisconsults romains, Mém., 1, 311; Krüger, Quellen, 154 ns.

do své původní souvislosti, čímž začasťe teprve se objevuje jeho původní smysl. Tato t. zv. inskripční metoda jest proto důležitou pomůckou při zjišťování interpolací.

III. Konečně jsou zachovány zbytky některých předjustiniánských výtahů ze spisů klasických právníků. Jsou to zejména:

1. *Fragmenta Vaticana*, objevená na vatikánském palimpsestu a obsahující výtah zejména ze spisů Paulových, Papinianových a Ulpianových s příslušnými císařskými konstitucemi, pořázený asi koncem IV. stol.¹

2. *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* nebo též podle označení v rukopisech *Lex dei quam praecepit dominus ad Moysen*, z počátku IV. stol. Obsahuje srovnání práva židovského s právem římským, čerpaným ze spisů Gajových, Papinianových, Paulových, Ulpianových a Modestinových a z několika konstitucí.²

3. *Consultatio veteris cuiusdam iuris consulti*, sbírka právnických dobrých zdání s doklady z klasických pramenů. Pochází asi z konce stol. V.³

Sbírky tyto vznikly pravděpodobně v Okcidentu. Z Orientu pocházejí:

1. *Scholia Sinaitica*, řecké poznámky k Ulpianovým libri ad Sabinum, zachované velmi fragmentárně.⁴

2. Syrsko-římská kniha právní. Vznikla snad ve IV., spíše však až v V. stol. jako řecké zpracování římského práva, podle dohadu Sachauova v Antiochii pro potřeby církve. Zachována je nám jen v pozdějších překladech v různých orientálních jazycích. Hlavní obsah tvoří předpisy římského

práva soukromého, namnoze přepracované pod různými lokálními vlivy. Užívalo se jí po staletí v Orientu.¹

IV. Klasických pramenů právních bylo též vydatně použito v germánských zákonících, vydaných v říších vzniklých po zániku západní říše římské na římském území (*leges romanae*). Jsou to:

1. *Lex Romana Visigothorum*, vydaná Alarichem II. r. 506 pro Římány v západogotské říši a zvaná později *Breviarum Alaricianum*. Z klasických pramenů obsahuje ve výtahu Gajovy Instituce a Paulovy Sentence, pak jedno *responsum* Papinianovo. Výtah z Gaja nepořídili asi kompilátoři zákona sami, nýbrž převzali jej z existujícího již zpracování. Ostatní prameny tvoří císařské konstituce. K nim a k některým jiným připojila komise t. zv. *interpretationes*, jakési parafráze textu zákona, převzaté pravděpodobně ze školských výkladů k římským pramenům právním.²

2. *Edictum Theoderici*, vydané pro Římány i Ostrogoty výtahem ze sbírek císařských konstitucí, z Paulových Sentencí a z interpretací.³

3. *Lex Romana Burgundionum*, pořázená pro Římány ze sbírek konstitucí, Paulových Sentencí, z Gaja a z interpretací. Označení její slovem *Papian* vzniklo nedorozuměním; v některých rukopisech, obsahujících zákon visigotský i burgundský, považoval pisař zakončení zákoníka visigotského *Papiani* (místo *Papianiani*) liber I *responsorum* za titul zákona burgundského, v rukopisu následujícího.⁴

§ 20.

DIGESTA.

Justinianova Digesta jsou nejdůležitějším pramenem poznání klasického práva římského.⁵ Ovšem není to pramen nezkalený!

¹ Srv. Bruns-Sachau, *Syrisch-röm. Rechtsbuch*, 1880; Sachau, *Syrische Rechtsbücher*, 1, 1907; k tomu Mitteis, *Über drei neue Handschriften des syrisch-römischen Rechtsbuchs*, 1905; Nallino, *Sul libro siro-romano e sul presunto diritto siriano*, *Studi Bonfante*, 1, 201 ns. Latinský překlad knihy podává Ferrini u Baviery, *Fontes*, 2, 639 ns.

² Vyd. Hänel, *Lex Romana Visigothorum*, 1849; *Epitome Gai* je otištěna na př. u Baviery, *Fontes*, 2, 167 ns., a Seckel-Kübler, 2, 395 ns. Srv. Krüger, *Quellen*, 350 ns.

³ Otištěno u Baviery, 2, 573 ns.

⁴ Otištěno u Baviery, 2, 599 ns.

⁵ Pro první uvedení do kritického studia Digest srv. Roby, *Introduction to the study of Justinian's Digest*, 1884 (do italštiny přeložil 1886

¹ Vyd. *Collectio*, 3, 1 ns.; Girard, *Textes*, 511 ns.; Baviery, *Fontes*, 2, 399 ns.; Seckel-Kübler, 2, 191 ns. K spolehlivosti jejich textů srv. Schulz ve *Festschrift für Zitelmann*, 1913; a Berger, *Pauly-Wissowa, Realenc.*, 10, 1198; Collinet; *Histoire de l'école de droit de Beyrouth*, 1925, 270, a k tomu Pringsheim, *S. Z.*, 47, 468.

² Vyd. *Collectio*, 3, 109 ns.; Girard, 573 ns.; Baviery, 469 ns.; Seckel-Kübler, 2, 325 ns.; srv. Triebs, *Studien zur Lex Dei*, 1, 1905; a Levy, *Volterra, Collatio legum mosaicarum et romanarum*, 1930, 2, 698 ns.

³ Vyd. *Collectio*, 3, 201 ns.; Girard, 621 ns.; Baviery, 379 ns.; Seckel-Kübler, 2, 485 ns.; srv. Jörs, *Pauly-Wissowa, Realenc.*, 4, 1143 ns.; Kantorowicz, *S. Z.*, 34, 46 ns.

⁴ Vyd. *Collectio*, 3, 267 ns.; Girard, 809 ns.; Baviery, 533 ns.; Seckel-Kübler, 2, 461 ns. Srv. Riccobono, *Bull.*, 9, 217 ns.; Collinet, *l. c.*, 279 ns. a k tomu Pringsheim, *S. Z.*, 47, 468.

V Digestech doznaly spisy klasických právníků nejrůznějších změn. Jde o to zjistiti, existuje-li spolehlivá metoda k jejich určení.

Skutečnost těchto změn doznává sám Justinian. Byly v plánu jeho kompilace. V c. Deo auctore, § 7, udělil kompilační komisi zmocnění k tomu, aby výroky klasických právníků přizpůsobila době současné. Práví tam toto:

Sed et hoc studiosum vobis esse volumus, ut, si quid in veteribus non bene positum libris inveniatis vel aliquod superfluum vel minus perfectum, supervacua longitudine remota et quod imperfectum est repleatis et omne opus moderatum et quam pulcherrimum ostendatis.

Po dokončení kompilace Digest prohlašuje pak Justinian v c. Tanta, § 10:

— — *Unusquisque eorum, qui auctor legis fuit, nostris digestis inscriptus est: hoc tantummodo a nobis effecto, ut, siquid in legibus eorum vel supervacuum vel imperfectum vel minus idoneum visum est vel adiectionem vel deminutionem necessariam accipiat et rectissimis tradatur regulis. Et ex multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est — — — nemine audente comparare ea quae antiquitas habebat his quae nostra auctoritas introduxit, quia multa et maxima sunt, quae propter utilitatem rerum transformata sunt.*

Toto přiznání Justinianovo lze verifikovati srovnáním Digest s klasickými prameny, zachovanými přímo.¹ Tak na př.:

D. 39, 5, 34, 1. (Paulus 1. V. Sent.) Si quis aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit et aliquod pro eo ab ipso accipiat, haec donatio inrevocabilis est: non merces eximii laboris appellanda est, quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit.

Paulus Sent. 5, 11, 6. (Brev.) Ei, qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, in infinitum donare non prohibetur, si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est, quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.

Pacchioni); Ferrini, Il Digesto, 1893 (Manuali Hoepli); Jörs, čl. Digesta, Pauly-Wissowa, Realenc., 5, 484; Schulz, Einführung in das Studium des Digesten, 1916. Srv. též Kantorowicz, Einführung in die Textkritik, 1921.

¹) Dlužno ovšem vždy míti na mysli, že i texty přímo dochované došly nás na rukopisech pozdějších a mohou býti změněny dodatky. Srv. Peters, Rhein. Z., 8, 10 ns. Někdy pak i Justinian může míti lepší text, měli-li jeho kompilátoři v ruce spolehlivější rukopis, srv. na př. Gai. 2, 249, a J. 2, 24, 3; str. 139, 2.

Tím je prokázáno, že kompilátoři klasické texty měnili. Měnili je jak škrtáním,¹ tak připojováním dodatků a změn. Tyto dodatky a změny nazýváme interpolacemi (*emblemata Tribonianii*).

Zjistiti interpolaci ad evidentiam srovnáním textů,² podaří se ovšem při stavu našich pramenů jen v řídkých případech. Poněvadž však s možností interpolace dlužno při každém místě justiniánské kompilace počítati, je nutno každý fragment z Digest kriticky ohledati, není-li podezřelý z interpolace. Novější nauka pokusila se vytvořiti k tomu cíli zvláštní interpolační metodu.³

Metoda tato počítá především se zvláštním rázem Digest jako byzantské kompilace. Všechny síly, které působily při vytvoření kompilace, mohou se projevit v jejím textu. Z momentů těchto je nejvýznačnější vliv jazýkový. Kompilátoři byli Řekové, mluvili a mysleli řecky. Latina v jejich ústech není řečí živou, mateřskou.⁴ Proto prozradí kompilátora velmi často

¹) Formálně bylo měněno zkracující úpravou textů klasických. Byly vynečány adresy (Vat. 44 — D. 30, 120, 2), citáty starší literatury (Fr. Vat. 75, 3 — D. 7, 2, 1, 2; Coll. 12, 7, 3 — D. 9, 2, 27, 8), změněny termíny institutů zastaralých (srv. na př. výpočet u Krügra, Quellen, 373 — adstipulator, cognitor, cretio, dotis dictio, fiducia, formula, in iure cessio, mancipatio, nexi solutio, vadimonium, vindex atd.). Často tam, kde klasik vyslovoval pochybnosti nebo referoval o sporných názorech, je v kompilaci rozhodnutí pochybnosti (Coll. 7, 3, 2 — D. 9, 2, 5 pr.) nebo nová norma. V takové souvislosti jsou oblíbené obraty sed melius est, sed verius est, magis est, dicendum est a pod. Při škrtcích v literárních citátech často je skutečný stav literárních názorů zkreslen, ba obrácen v pravý opak, srv. na př. Fr. Vat. 83 a D. 7, 2, 3, 2, a k tomu Riccobono, Mél. Cornil., 2, 274, p. 2. Interpolovány jsou i celé leges, ke konci Digest však, když bylo rozhodnuto přepracovati kodex, bylo od toho upuštěno.

²) K srovnání textu Digest s řeckými texty byzantské literatury srv. str. 135, pozn. 6.

³) Srv. Gradenwitz, Interpolationen in den Pandekten, 1887; H. Appleton, Des interpolations dans les pandectes, 1894; Jörs, l. c., 523 ns.; Bonfante, Storia, 2, 126 ns.; Albertario, Contributi alla critica del Digesto, 1911; Schulz, l. c., 18 ns.; Berger, L'indirizzo odierno degli studi di diritto romano, Riv. crit. di sc. soc., 2 (1915); Peters, Rhein. Z., 8 (1916), 3 ns.; Sommer, Novější směry v romanistice, Památník Všehrd, 75 ns.; Zulueta, The study of Roman law to day, 1920; Buckland, Interpolations in the Digest, Yale Law Journal, 33 (1924), 343 ns.; Digest. XLVII, 2 (de furtis) and the methods of the compilers, Revue d'hist. de droit, 10, 117 ns. Riccobono, Fasi e fattori dell'evoluzione del diritto romano, Mél. Cornil., 2 (1926), 272 ns.; Kunkel, S. Z., 50, 725 ns.

⁴) Mají proto sklon k jisté nepřirozenosti, šroubovanosti stylu. Srv. na př. ab hac luce subtrahi, migrare ad secundas nuptias a pod.

vadná latina, odchylná od jazyka juristů klasických. Vady jazykové projevují se často řeckými obraty a vazbami,¹ jindy jen nedbalostí² (nedostatek citu jazykového), jindy přímo nesprávnostmi³ („hrubé chyby“). Bedlivé filologické studium klasikých⁴ i justiniánských⁵ pramenů, vedoucí k poznání jak svérázu klasických právníků, tak stylu a zvláštností Byzantinců,⁶ přispívá tak nemálo k zbystření smyslu pro interpolace.

Ovšem nesluší toto filologické kritérium přeceňovati.⁷ Samo o sobě ještě nestačí k důkazu interpolace, neboť je možno, že pod vadnou stylisací neskrývá se žádná věcná

¹) Tak osobní konstrukce s manifestus est (= δηλος εστι) nebo oblíbené constitutus (καθεστώς, srv. na př. Col. 10, 2, 5 — D. 16, 3, 23), alter — alius (ὁ εἷς — ὁ ἄλλος) místo alter — alter, a j.

²) Tak zejména nedostatečný smysl pro modus. Tu ovšem leccos může jít i na vrub opisovače. Srv. též Fränkel, Hermes, 60 (1925), 415 ns.

³) Tak vadná consecutio temporum (Coll. 12, 7, 1. 3. 7 — D. 9, 2, 27, 9), akusativ s infinitivem bez řídicího slovesa, infinitiv místo gerundiva a pod.

⁴) Srv. zejména Kalb, Das Juristenlatein, 1888; Roms Juristen, nach ihrer Sprache dargestellt, 1890, a gramatiky, uvedené v § 2; Grupe, S. Z., 14, 224 ns.; 15, 327 ns.; 16, 300 ns.; 17, 311 ns.; 18, 213 ns.; Ceci, La lingua del diritto romano I. Le etimologie dei giureconsulti romani, 1892. Starší literaturu uvádí Eckhard, Hermeneutica juris, 2. vyd. (Walchovo, 1802), str. 165 ns.: de latinitate et stilo veterum iurisconsultorum (na př. Dukerus, Opuscula varia de latinitate iurisconsultorum veterum, 2. vyd., 1761). K starší literatuře srv. též Spangenberg, Einleitung in das röm.-just. Rechtsbuch, 1817.

⁵) V Lipsku nalézá se materiál k rozsáhlému indexu interpolací, k němuž dal podnět Mitteis a jehož vydávání uvázlo za války smrtí Petersovou (srv. S. Z., 30, V. 31, V., 32, VII.). Teprve po válce bylo přikročeno k publikaci. Dosud vyšlo tom. I (k D. 1—20), 1929; suppl. I (k D. 1—12), 1929; tom. II (k D. 23—35), 1931. Než bude publikace dokončena, poslouží dobře Krügerovo 15. vydání Digest (1928) spolu s literárními údaji suplementa na str. 958 ns., pak Guarneri Citati Indice delle parole, frasi e costrutti ritenuti indizio di interpolazione nei testi giuridici romani, 1927 (srv. též Bull., 33, 79 ns.). K pokusu Rechnitzovu, Studien zu Salvius Julianus, 1925, zjišťovati interpolace metodou rytmickou srv. Fraenkel, S. Z., 47, 397 ns., a De Groot, Gnomon, 3, 334 ns.

⁶) Tak časté hromadění antithetických vět unavným si quidem a pod. (srv. C. 5, 70, 7, 5 ns., srv. též Riccobono, Mél. Cornil, 2, 275, 3), užívání všeobecných výrazů místo konkrétních (competens iudex, constitutum tempus), vypuštění slova actio nebo iudicium při označení žaloby, nadsázka v superlativech (manifestissimus, iustissimus), obraty, prozrazující zákonodárce (generaliter sancimus) a pod.

⁷) Srv. Bonfante, Il metodo filologico negli studi di diritto romano, Seritto Salandra, 121 ns.

změna; fragment, i když byl stylisticky změněn, může být věcně bezvadný¹ (*genuinum*).

Filologické kritérium nás tedy jen upozorní na pravděpodobnou možnost interpolace. Důkaz dlužno prováděti cestou jinou, ryze juristickou. Spolehlivým vodítkem je tu předpoklad, že klasický jurista píše logicky.² Byzantinci z úvah o vhodnosti nebo slušnosti, někdy též pod dojmem teorií školské nauky interpolovali klasické texty, nedomyšlejíce je organicky, nýbrž prostě jen spoléhajíce na své právo zákonodárce. Interpolace jejich vypadají tak z logicky uzavřené stavby práva klasického a jeví se juristicky vyškolenému pozorovateli ihned jako cizí element. Podobně jako školený umělecký historik na prvý pohled pozná cizí stylový element v pozorovaném díle, podobně se prozradí i právníkovi byzantský způsob právníckého myšlení.³ Kritika interpolační přispívá jak k lepšímu poznání práva byzantského, tak k proniknutí myšlenkového bohatství práva klasického. Ovšem metoda ta v oboru poznání práva klasického nevede v nejčastějších případech dále než k očistění klasické myšlenky z byzantského náteru. To, co po této očistné práci zbude, je jen torso, jehož plné kontury si dovede domyslit jen fantasie.

Fantasie tato svádí začasť moderní romanisty k tomu, viděti interpolaci všude. Nastává přímo honba za interpolacemi.⁴ Před takovým počínáním nutno co nejdůrazněji varovati. Metoda naše, má-li zůstat kritickou, nesmí se pouštěti na pole dohadů.

Dlužno především počítati s tím, že i právo klasické samo v průběhu svého vytváření se měnilo. Hlubším poznáváním individuality každého jednotlivého klasika přibližuje-

¹) Srv. Riccobono, l. c., 279, p. 1. Také naopak bezvadná latina může kryti interpolaci, neboť kompilátor mohl si osvojití obrat ryze klasický.

²) Vedle tohoto logického kritéria rozhodují i časté anachronismy, srv. Bonfante, 2, 190 ns.

³) Z toho se podává význam dogmatiky právní pro metodu interpolační. K výkladu justiniánského práva srv. Riccobono, Per l'interpretazione del Corpus juris, S. Z., 43, 388 ns.

⁴) Srv. Kalb, Jagd nach Interpolationen, 1897. Metodou touto pracuje zejména Beseler. Srv. jeho Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen I, 1910, II, 1911, III, 1913, a zvláště zajímavý sešit IV, 1920; k tomu Mitteis, S. Z., 33, 180 ns., a 41, 319 ns., a nejnověji Kalinka, Digestenkritik und Philologie, S. Z., 47, 319. Tak se domnívá Beseler, IV., 208 ns., že quippe je v klasických textech skoro vždy známku inter-

me se znanáhla možnosti studovati vývoj právníckého myšlení u právníků klasických. Mnohé, co se zdálo interpolací, ukazuje se pak vývojovou vrstvou práva klasického.¹

S možností myšlenkového vývoje nesmíme se pak omeziti jen na dobu klasickou. Jistě i v době poklasické prodělávaly texty klasiků v praxi i ve škole mnohé změny. Změny ty nemusily býti ani úmyslné. Mohly vzniknouti mimovolně tím, že různé přípisky byly neinformovaným opisovačem pojaty do textu.² Ale nelze ani zcela vyloučiti možnost vědomé poklasické (předjustiniánské) interpolace.³ Na tomto poli nepodařilo se ovšem dosud dobrati se spolehlivých kritérií rozpoznávacích.⁴ Opatrný kritik bude ovšem vždy počítati s možností takové změny poklasické, ale právě zde dlužno postupovati s největší rezervou.

Reserva ta je příkazem, uvědomíme-li si historii textu Ulpianova D. 15, 1, 32 pr. V místě tom vykládá Ulpian o uplatnění nároku proti dědicům toho, kdo byl zavázán *actione annali de peculio*. Litiskontestací s jedním z dědiců konsumuje se totiž nárok oprávněného naprosto, ačkoliv žalovaný nemůže býti odsouzen na více, než na tu část pekulia, která se u něho nalézá. Ulpian praví: *idque ita Iulianus scripsit a ze svého přidává další podobný příklad. Ale pojednou dodává: Sed licet hoc iure contingat, tamen aequitas dictat iudicium in eos dari, qui occasione iuris liberantur, ut magis eos perceptio quam intentio liberet: nam qui cum servo contrahit, universum peculium eius quod ubicumque est veluti patri- monium intuetur.*

polace; srv. však k tomu Kalinka, l. c., 331 ns. K honbě za interpolacemi srv. též Lenel, *Interpolationenjagd*, S. Z., 45, 17 ns., 49, 18 ns., a 50, 1 ns., a na obranu Albertario, *A proposito di „Interpolationenjagd“*. Dále Riccobono, *Nichilismo critico-storico nel campo del diritto romano e medievale*, 1930.

¹) Srv. Mitteis, *Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium*, 1917, 17 ns.; Riccobono, *Fasi e fattori dell'evoluzione del diritto romano*, Mél. Cornil, 2, 247 ns.

²) T. zv. glosy n. glosemy, srv. Schulz, l. c., 19 ns.

³) Srv. Peters, *Rhein. Ztsch.*, 810 ns.; Berger, *L'indirizzo*, 23 ns.; Ebrard, S. Z., 40, 120, p. 2; Rotondi, *Precedenti scolastici delle riforme di Giustiniano*, Scr. 1, 437 ns., Bonfante, *Storia*, 2, 166 ns.

⁴) Dlužno vyčkati práce Albertariovy, *Glosse e interpolazioni pregiustiniane*, již ohlásil již 1923 Bonfante, *Storia*, 2, 169, p. 1. Srv. zatím Albertario, *Da Diocleziano a Giustiniano*, *Conferenze per il XIV centenario delle pandette*, 1931, 323 ns.

Dodatek tento prohlásil Ferrini¹ ze závažných důvodů za interpolovaný. Ihned tím získal přívržence.² Náhodou však r. 1904 objevil Lenel³ na útržku pergamentu nepatrný zloemek právě tohoto dodatku, který zjišťuje následující znění počátečních slov: [*sed licet hoc iure con]tingat, tamen [aequitas] dictat resc[issorium iudi]cium in a činí velmi pravděpodobným, že slova bezprostředně předcházející nejsou názorem Ulpianovým, nýbrž také jen citátem z Juliana, k němuž Ulpian přičinil ve větě, nyní prosté všeho podezření z interpolace, dodatek, ukazující na cestu restituce in integrum.⁴*

§ 21.

LISTINY A PRAMENY NEPRÁVNICKÉ.

I. Listiny o právních jednáních⁵ tvoří dnes jednu z hlavních skupin⁶ pramenů poznání práva římského. Význam tohoto materiálu není tak v bezprostředním poznání právních předpisů, jako spíše v osvětlení právního života. To ovšem předpoklá-

¹) Srv. S. Z., 21, 194, s odvoláním na Lusignaniho. Ferrini považuje interpolaci za pravděpodobnou již a priori zřetelem k just. odstranění konsumpčního účinku litiskontestace. Připouští sice, že vsuvka není stylisticky špatná, ale za příznak interpolace pokládá rozpor v místě (kritérium logické) podepřený filologicky personifikací „*aequitas dictat*“.

²) Erman, S. Z., 20, 243, volá: *Schwer begreiflich, daß wir dies so lange überschen haben!* A považuje dodatek za jednu z oněch hlavních interpolací, učiněných místo reformního zákona.

³) *Neue Ulpianfragmente* (Sitz.-Ber. der preuss. Akad. der Wiss., 1904, a S. Z., 25, 368 ns.).

⁴) Ebrard, *Die Digestenfragmente ad formulam hypothecariam*, 1917, 40, p. 28, hledí důsledku tomu uniknouti — tvrzením předjustiniánské interpolace.

⁵) Z literatury srv. Mitteis, *Röm. Privatrecht*, 1, 290 ns.; Heubeger, *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, 1921; Steinacker, *Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde*, 1927; k tomu Schönbauer, S. Z., 50, 689 ns.

⁶) Ne tedy jedinou! Na listinách jsou zachovány i jiné dokumenty právního života, než právní jednání; jsou to zejména různé dokumenty veřejnoprávní, jež však ještě častěji než na listinách objevují se na nápisích. Jest tedy nauka o nápisích (epigrafika) důležitou pomocnou vědou právní historie. Srv. Girard, *L'épigraphie latine et le droit romain*, Mél., 1, 343, Stella-Maranca, *Epigrafia giuridica romana* (úvodní přednáška), 1926. Přehled po latinské epigrafice podává Dessau v *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, sv. 1., seš. 10., 1925; k uvedení do

pečetí nelze tedy prvé dvě deštičky, obsahující na vnitřních stranách (2. a 3.) znění listiny, rozevřítí. K pečetím připsí se jména svědků a stran (*adscribere*). Na zbývající plochu čtvrté strany, po případě jen na následující stranu potom napíše se po druhé znění listiny, po případě jen ve výťahu (t. zv. *scriptura exterior*) a pečeti jsou sice chráněny, ale jsou kdykoliv přístupné. Svědci tedy listiny nepodpisují. Podpis stran se vyskytá, avšak na rozdíl od našeho podpisu pouhým jménem je to vždy samostatné prohlášení ve formě chirografu, tedy samostatná listina.

Daleko bohatší je obraz, který poskytují formy listiny řecké.¹ Na rozdíl od římských poměrů setkáváme se tu velmi záhy s formou listiny veřejné, zejména notářské, referující objektivní stylisací o projevech stran.

II. Literatura neprávnícká je pro poznání římského práva proto tak vydatná, že právní věci u Římanů se těšily obecnému zájmu a prostupovaly veškerý život. Přirozeně pak obráží se velmi často určitým způsobem právní život v jakýchkoliv dokumentech života kulturního. Nejsou to tedy jen dějepisci, řečníci, rétorové a filosofové, kteří ve svých spisech zachovali mnohou památku římského práva, ale i beletristé.² Příkladem je Plautus,³ který ve svých komediích velmi často přinášel zápletky a situace, souvisící s životem právním. Ovšem dlužno při něm vždy mít na mysli, že náměty svých prací přejímal z literatury řecké, takže bude časem nepadno rozlišiti původní věci římské od vlivu řeckého.

¹) Srv. Mitteis, Grundzüge der Papyruskunde, 1, 47 ns., a referát ve Sborníku, 12, 206 ns.; A. Segrè, Note sul documento nel diritto greco-egizio, Bull., 34, 67 ns.; I documenti agoranomici in Egitto nell' Età imperiale, Bull., 35, 61 ns.; Note sul documento greco-egizio del grapeion Aeg., 7, 97 ns.

²) Srv. Henriot, Moeurs juridiques et judiciaires de l'ancienne Rome d'après les poètes latins I—III, 1865; Costa, Il diritto nei poeti di Roma, 1898; Razzini, Il diritto romano nelle satire di Giovenale, 1913; Soliména, Il diritto delle colonie greche d'Italia nelle satire di Petronio Arbitro, Studi Fadda, 6, 393 ns.; Debray, Pétrone et le droit privé romain, N. R. H., 43 (1919), 9 ns.; 112 ns.

³) Srv. Costa, Il diritto privato romano nelle comedie di Plauto, 1890; Bekker, Die römischen Komiker als Rechtszeugen, S. Z., 13, 53 ns.; Partsch, Römisches Recht und griechisches Recht in Plautus Persa, Hermes, 45, 545 ns.; Fredershausen, De iure Plautino et Terentiano, 1906. Weitere Studien über das Recht bei Plautus u. Terenz., Hermes, 47 (1912), 199 ns.; Fraenkel, Plautinisches im Plautus, 1922; k Terenciovi srv. Costa. Il diritto privato nelle comedie di Terenzio, Arch. Giur., 50, 407 ns.

Velmi vydatným zdrojem poznání jsou spisy Ciceronovy,¹ především jeho řeči, ale též jeho spisy filosofické a rétorické i jeho dopisy.

K právu agrárnímu přihlíželi M. Porcius Cato² a M. Terentius Varro.³ V té souvislosti lze uvést také spisy agrimensorů⁴ (zvaných též *gromatici*).⁵

Z gramatiků a komentátorů budiž uveden M. Valerius Probus⁶ se spisem o zkratkách, při čemž právníckým zkratkám připadá značný podíl, Q. Asconius Pedianus⁷ a Pompejus Festus.⁸

Z rétorů je nejvýznačnější Quintilianus,⁹ z romanopisců Apulejus.¹⁰ Konečně budtež uvedeni C. Plinius Caecilius Secundus¹¹ svými dopisy a A. Gellius svými Noctes Atticae,¹² aniž by tím ovšem počet spisovatelů sem spadajících i jen zdaleka byl vyčerpán.¹³

¹) Costa, Cicerone giureconsulto, 1, 1911; 2, 1916; 3, 1917; 4, 1919; 2. vyd. I, II, 1928; Keller, Semestrium in M. Tullium Ciceronem libri sex, 1842.

²) Srv. Bruns, Fontes, 2, 47 ns.

³) Srv. Bruns, Fontes, 2, 51 ns.: e libris de lingua latina; e libris rerum rusticarum, k domnělým jeho Institutiones civiles srv. Bonfante, Bull., 20, 254 ns., Conrat, S. Z., 30, 412 ns.; Zocco-Rosa, Annuario dell' istituto di storia del diritto romano, 1911, 361 ns.

⁴) Srv. Blume, Lachmann, Rudorff, Die Schriften der röm. Feldmesser, 1, 1848; 2, 1852; Thulin, Corpus agrimensorum roman. I, 1, 1913; Girard, Le manuscrit des gromatici de l'évêque Jean du Tillet, Mél. Fitting, 2, 237 ns.

⁵) Groma je měřicí nástroj.

⁶) Seckel-Kübler, Jurisprud., 1, 82 ns.; Baviera, Fontes, 2, 365 ns.; Girard, Textes, 213 ns.; Girard, Un second manuscrit des extraits alphabétiques de Probus, N. R. H., 341, 1910, 479 ns.; Girard ve Festgabe für Bekker, 1907, 23 ns.

⁷) Srv. Bruns, Fontes, 2, 67 ns.: Asconius in Ciceronis orationes, 70 ns.: Scholia Asconio errore tributa in Ciceronis Verrinas (Pseudo Asconius).

⁸) Srv. Bruns, Fontes, 2, 1 ns.; Lindsay, Festus, de verborum significatu cum Pauli epitome, 1913.

⁹) Institutio oratoria.

¹⁰) Srv. Norden, Apulejus von Madaura und das röm. Privatrecht, 1912.

¹¹) Zvlášť důležitá je jeho korespondence s cis. Trajanem. Srv. Pulciano, Il diritto privato romano all' epistolario di Plinio il Giovine, 1913.

¹²) Vyd. Hertz-Hosius, I, II, 1903.

¹³) K církevním otcům srv. Ferrini, Die jurist. Kenntnisse des Arnobius und des Lactantius, S. Z., 15, 343 ns.; Carusi, Diritto romano e patristica, Studi Fadda, 2, 71 ns.; k aktům mučednickým Niedermeyer, Über antike Protokoll-Literatur, Diss., 1918; k literatuře poklaské doby (stol. IV.—VII.) srv. Rotondi, Indice dei richiami al diritto nei testi extragiuridici latini dei secoli IV—VII d. C., Scritti, 1, 490 ns.

VĚDECKÉ ZPRACOVÁNÍ ŘÍMSKÉHO
PRÁVA SOUKROMÉHO.

§ 22.

GLOSÁTOŘI A KOMENTÁTOŘI.

Římské právo soukromé stalo se základem naší kultury právní v důsledku událostí, jež se odehrály v XI.—XV. stol. v Bologni a na ostatních severoitalských universitách.¹

I. Škola glosátorů. (Stol. XI. až polovice stol. XIII.) Mezi platností římského práva ve starověku a mezi renesancí jeho na západě není přímé souvislosti. V okcidentu jediné Itálie stála pod vládou byzantských zákonů Justinianových,² kdežto Francie a Španělsko se řídily římským právem v podobě theodosianské.³ Po zániku byzantského panství v Itálii⁴ upadl tu hlavní pramen římského práva, Justinianova Digesta, zcela v zapomenutí. Užívalo se nejvýš justinianských Institucí a výtahů z Kodexu a z Novel.⁵ Náhodou zachovaly se však na italské půdě staré rukopisy Digest. Jeden z nich, který asi

¹) Z literatury srv. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, 2. vyd., sv. I.—VII., 1834—1851; Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft* I, 1, 1880; Brugi, *I fasti aurei del diritto romano*, 1879; Fitting, *Die Anfänge der Rechtsschule zu Bologna*, 1888; Heyrovský, *Počátky učení bolognského*, Athenaeum, 1888, str. 29 ns.; Besta, *Storia del diritto italiano* I, 2, 1925, str. 771 ns.; Vinogradoff, *Roman law in medieval Europe*, 2. vyd., 1929.

²) Srv. k tomu Brandileone, *L'Italia bizantina e la sua importanza nella storia del diritto italiano* ve Studi Bonfante, 2, 21, 7 ns.

³) Srv. nahofe § 1 sub III.

⁴) K první informaci postačí L. M. Hartmann, *Kurzgefasste Geschichte Italiens*, 1924.

⁵) Srv. Conrat, *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter* I, 1891; Salvioli, *Storia del diritto italiano*, 1930, 90 ns., a u něho další literatura. Již do XII. století náleží z této literatury systematický výklad právnických termínů zvaný *Epitome exactis regibus* (vyd. Conrat 1884); ve Francii vznikly v téže době dvě učebnice, systematické Petri *exceptiones legum Romanarum* ve 4 knihách (vyd. Savigny v *Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter*, 2. vyd., 2 (1834), 319—428) a výtah z Institucí zvaný *Brachylogus iuris civilis* ve 4 knihách (vyd. Böcking 1829).

v druhé polovici VI. stol. vznikl v Itálii, byl objeven kolem r. 1070, neznámo na kterém místě. V polovici XII. stol. byl v Pise (odtud *littera Pisana*), r. 1406 byl převezen po dobytí Pisy do Florencie, kdež se nalézá dosud v Medicijské knihovně (*littera Florentina*). Je to nejdokonalejší nám zachovaný rukopis Digest a byl v Itálii do té míry vážen, že mu byla prokazována úcta pověrečná.¹ S nalezením tohoto rukopisu souvisí obnovení studia Pandekt v Bologni.²

V Bologni na universitě působil koncem XI. a počátkem XII. stol. *Irnerius*; byl původně magister artium, později se však věnoval vyučování právům a stal se zakladatelem školy glosátorů.³ Škola tato učinila předmětem svých výkladů celé zákonodárné dílo Justinianovo; v popředí stála Digesta, nej-cennější součástka kompilace.

Rukopis Digest, z něhož glosátoři vycházeli, není však totožný s Florentinou.⁴ Je s ní jen příbuzný prostředkem dalšího rukopisu zv. Codex S[ecundus] a byl vedle toho zkorigován podle jiného, dnes ztraceného rukopisu, sice neúplného, ale na Florentině nezávislého. Redakce tohoto rukopisu snad byla dílem Irneriovým. Je to t. zv. *littera vulgata*, *Bononiensis*, *communis* nebo *vetus*. Tento text vulgátní, zejména později u postglosátorů, zcela převládá a stal se podkladem recepce římského práva. K prvnímu vydání Florentiny tiskem došlo teprve r. 1553, to však již nedovedlo zatlačit recipovaný text vulgaty. Florentina byla vydána r. 1553 ve věrném typograficky skvěle vypraveném otisku, který pořídil Lelius a Frant. Torelli (otec a syn). Florentina zvítězila až v moderních vydáních z konce XVIII. a z XIX. století.

Výklad zákonů justinianských u glosátorů byl exegetický a metodou⁵ jeho byla hlavně exegese glosami (poznámkami)

¹) Srv. ze starší literatury Brenemann, *Historia pandectarum seu fatum exemplaris florentini*, 1722, z novější Mommsen, předmluva k vydání Digest, 1870; Kantorowicz, *Über die Entstehung der Digestenvulgata*, S. Z., 30, 183 ns. a 31, 14 ns.; Schulz, *Einführung in das Studium der Digesten*, 1916, 1 ns. Kantorowicz poukázal proti Mommsenovi, že rukopis pochází z rukou latinských pisarů.

²) K násl. Kantorowicz, *Über die Entstehung der Digestenvulgata* v S. Z., 30, 183 ns. a 31, 14 ns.

³) Byl zván *lucerna iuris*, *illuminator scientiae nostrae*.

⁴) *Littera Pisana* byla známa starším glosátorům, nikoli však Irneriovi.

⁵) K metodě glosátorů srv. Brugi, *Fasti*, 61 ns.; R. Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, 1 (1880), 102 ns.; Landsberg, *Die Glosse des Accursius*, 1883, str. 11 ns.; Pescatore, *Die Glossen des*

k jednotlivým slovům textu zákonného. Glosy¹ dialekticky rozbírají zákon, vykládajíce a odůvodňující výroky a rozhodnutí textů, uvádějí místa podobná i odporující a pokoušejí se řešiti rozpory kompilace. Vykazují vysoký stupeň juristického proniknutí látky, vnikají do skrytých souvislostí výtvorů římských právníků a jsou tak dodnes nejen vítanou snůškou materiálu, ale i cennou pomůckou interpretační, pokud jde o logický výklad textů justiniánských. Texty ty pojímali ovšem glosátoři ryze dogmaticky. Neuvědomili si vůbec, že jsou to produkty dlouhého vývoje. Smysl historický jim při výkladu scházel naprosto.

Mezi následovníky² Irneriovými jmenují se zejména čtyři glosátoři (quattuor doctores), *Martinus*, *Bulgarus*,³ *Hugo* a *Jacobus*, kteří vesměs učili v Bologni.⁴ Z pozdějších⁵ vynikl *Azo* († ca 1230).⁶

Irnerius, 1888. Stejnou metodou byly zpracovány i prameny práva kanonického, zejména *Decretum Gratiano* v glosách dekretistů a *Decretales Gregorii IX.* v spisech dekretalistů. Srv. k tomu Besta, *Storia del diritto italiano*, 1, 2, *Fonti* (1925), str. 816 ns. a 835 ns.

¹) Vedle glos vyskytují se i jiné formy výkladu, tak *dissensiones dominorum*, t. j. sbírky kontroverzí (srv. na př. vydání Haenelovo, 1834), *distinctiones*, rozkládající některý obecný pojem pramenů v pojmy podřadné (srv. Seckel, *Distinctiones Glossatorum*, 1911), *summae*, obsahující přehled o obsahu určitého pramene právního, *quaestiones* a *disputationes*, roklující o skutečných nebo smyšlených případech praktických a o problémech právních, na něž prameny nedávaly přímo odpovědi, *brocarda*, t. j. obecná pravidla právní. *Brocarda* a *distinctiones* jsou náběhy k práci systematické a k tvoření obecných pojmů, jež pak vypracovali následovníci glosátorů, komentátoři. Srv. Brugi, *Della interpretazione della legge al sistema del diritto in Nuovi saggi per la storia della giurisprudenza e delle università italiane*, 1921, str. 15 ns.; Seckel, *Die Anfänge der europäischen Jurisprudenz im 11. u. 12. Jahrhundert*, S. Z., 45, 391.

²) Tradice považuje tyto následovníky za žáky Irneriovy. Irnerius prý sám je při své smrti označil za své nástupce známým distichem: *Bulgarus os aureum, Martinus copia legum, mens legum est Ugo, Iacobus id quod ego*. Srv. k tomu Tamassia, *Le legenda d'Irnerio ve Studi offert* a Filippo Serafini, 1892, str. 139 ns.

³) Autor ceněného komentáře k titulu *Digest* de *regulis iuris* (vyd. Beckhaus, 1856).

⁴) Se školou glosátorů souvisí i *Vacarius*, který v druhé pol. XII. stol. založil právníckou školu v Oxfordu. Od něho jest *Liber pauperum*, přehled římského práva pro chudé studenty (vyd. Zulueta, 1927; srv. Kantorowicz v S. Z., 49, 63 ns.).

⁵) Jiná jména jsou *Rogierus*, *Placentinus* († 1192), *Joannes Bassianus*.

⁶) Proslul zejména svou *summou* ke kodexu. O jeho významu v praxi svědčí pořekadlo „*chi non la Azzo, non vada a palazzo*“.

Dílo glosátorů je obsaženo z velké části ještě v rukopisech a čeká dosud na svoje vydání.¹ Obecně je přístupné jen ve výtahu, který pořídil epigon školy *Accursius* († 1260) v t. zv. *Glossa ordinaria*, rozšířené v přečetných tiscích od inkunábulí až do XVII. století.²

Glosovaná vydání Justinianových zákonů mají zpravidla pět dílů, označovaných samostatnými názvy. Název *Corpus iuris civilis* pro celé zákonodárné dílo Justinianovo vyskytuje se sice již ve středověku, avšak zevšeobecněl teprve, když roku 1583 při pokročilé technice knihtiskařské D. Gothofredus spojil celé *corpus iuris* v jediném svazku.³ Ve starých rukopisech a v prvých tiscích jsou *Digesta* rozdělena na tři svazky, zvané *Digestum vetus*, *Infortiatum* a *Digestum novum*.⁴ Další svazek tvoří prvých 9 knih kodexu; poslední pak vedle *Institucí* t. zv. *Volumen*, zahrnující zbývající 3 knihy kodexu (*tres libri*) a *Authenticum*.

¹) K přípravným pracím za účelem vydání glos z doby před *Accursiem* přikročila r. 1914 pruská akademie věd k podnětu E. Seckla († 1925); srv. *Genzmer* v S. Z., 46, 238 ns.

²) Nejstarší tisky *Akkursiovy* glosy patří k prvotiskům. Jsou to hlavně vydání benátská, z nichž velkého rozšíření došlo vydání *Baptisty de Tortis* (od r. 1484 až do 1512 devět vydání). Z lyonských vynikají vydání *Fradinova* (v letech 1510—1536 osm vydání), v nichž pokračuje *Hugo* a *Porta* (od r. 1538, od r. 1545 jsou tištěna lainkou). Dobré je na př. 5. vyd. z r. 1547. Též vydání *Sennetonovo* (1549—1550 a druhé 1554). Cenná jsou vydání glosy až do polovice XVI. stol. Pozdější vydání nejsou prosta tiskových chyb. To platí zejména o vydáních *Gothofredových* (*Dionysius G.*, nikoli slavný jeho syn *Jakub*, autor komentáře ke kodexu *Th.*), bohužel i v posledním, jinak pěkném vydání z r. 1627. Přehled edicí glosovaných i jiných podává s cennými poznámkami *Spangenberg*, *Einteilung in das römisch-Justinianeische Rechtsbuch*, 1817, str. 650 ns. (od r. 1468 do 1816). K ocenění glosy pro interpretaci srv. *Riccobono*, S. Z., 43, 388 ns., a *Mél. Cornil.*, 2, 281.

³) Vydání toto, 4°, je opatřeno poznámkami *Gothofredovými* a stalo se základem přečetných pozdějších vydání a otisků, jichž se běžně užívalo až do konce XVIII. stol.

⁴) *Digestum vetus* obsahuje knihu 1—24, tit. 2, *Infortiatum* 24, 3—38, *Digestum novum* 39—50. Toto podivné rozdělení vysvětluje podle nápadu D. *Gothofreda Kantorowicz*, l. c., 31, 40 ns., písařským žertem. Písař v tisku nahromaděných archů ukončil první díl tam, kde mu dílo samo označovalo zakončení slovy „*soluta matrimonio*“ v rubrice D. 24, 3, a dále zase začal třetí díl tam, kde rubrika D. 39, 1, mluvila de *operis novi nuntiatione*. Jména pak vznikla ve studentské řeči — *Infortiatum* je tolik jako *incarceratum*. Proti tomu *Kretschmar* v S. Z., 48, 88 ns, se domnívá, že jde o středověkou symboliku čísel. K tomu opět *Kantorowicz* v S. Z., 49, 56 ns., a *Kretschmar*, *Mittelalterliche Zahlensymbolik und die Einteilung der Digesten-Vulgata*.

Význam glosátorů byl v tom, že vrátili své době juristický obsah zákonodárného díla Justinianova zatím beze všech zřetelů praktických, z ryzí poznávací radosti, jsouce přesvědčení o vysoké hodnotě svých textů, jež glosují i tehdy, když jde o místa evidentně nepraktická. V duchu doby, lpící na autoritách, vykládali Justinianovy zákony jako zjevenou pravdu, *ratio scripta*, jako jediné správné právo, bez nejmenších ohledů na jeho použitelnost. Proto také nepřihlíželi téměř k platnému italskému právu statutárnímu. Byli převážně teoretiky, nikoli praktiky práva římského.¹

II. Škola komentátorů čili postglosátorů (do XV. stol.). Teprve následovníci glosátorů v Bologni a na jiných universitách severní Italie, v Padově, v Pavii, v Pise, v Perugii, postavili římské právo do služeb praktického života. Vedl k tomu rozkvět severoitalských měst a vzrůstající se meziměstský obchod.² Statuty jednotlivých měst, k nimž v první řadě v praxi bylo hleděti, obsahovaly vedle práva veřejného pouze kusé předpisy soukromoprávní a v praktických případech složitějšího právního obchodu selhávaly.³ Římské právo se svým vyvinutým právem obligačním stalo se tu vítaným pramenem subsidiárním. Komentátoři vytvořili především pro tyto spory ze základů položených již glosátory t. zv. statutární proces (soudní řízení).⁴ Mimo to stanovili, používajíce i tu myšlenek svých předchůdců, způsob, jak postupovati při kolisi jednotlivých práv statutárních a dali tak základ k moderní nauce mezinárodního práva soukromého.⁵

Již z toho je patrné, že je nelze považovati jako pouhé epigony glosátorů, nýbrž že mají samostatný tvůrčí význam. K opačnému názoru sváděla někdy metoda komentátorů, která má ovšem rysy úpadkové. Nese-li již způsob výkladu glosátorského stopy rané scholastiky, utonuli komentátoři zcela ve scholastice. Metoda jejich výkladu, zvaná *mos italicus*, budí u pozdějších humanistů prudký odpor proti jurispru-

¹) K bližšímu vymezení této převážně teoretické povahy činnosti glosátorů srv. Krčmář, *Základy Bartolovy a Baldovy teorie mezinárodního práva soukromého*, 1910, 75 ns.

²) Srv. Krčmář, l. c., 16 ns.

³) Srv. Krčmář, l. c., 51 ns.

⁴) Srv. k tomu R. Schmidt, *Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts*, 1906, 69 ns.

⁵) Srv. Krčmář, l. c., 97 ns., 126 ns.; Pacchioni, *Elementi di diritto internazionale privato* (Corso di lezioni), 1931, 11 ns.

denci vůbec.¹ V přepínání distinkcí² a rozvleklosti svých komentářů³ zacházejí do nudnosti a nechutnosti. Vnější rámeček jejich výkladu pěkně zachycuje distichon: *praemitto, scindo, summo casumque figuro, perlego, do causas, conoto, objicio*.⁴ Svoje pojmy tvoří při tom apriorně, rze deduktivní metodou, znásilňují tak texty a vykládají je beze všeho ohledu na skutečnost. Římské právo to není, co ve svých výkladech podávají, ale je to renesance římského práva, vytvoření použitelného obecného italského práva na podkladě práva římského. V díle komentátorů byla tak uskutečněna nová recepce práva římského, to jest použití práva římského pro nové poměry. Veliký podíl na tom mají dobrá zdání (*consilia*), jež příslušníci této školy udíleli v praxi, neomezující svoji činnost na kathedru.

Nejslavnější jména této školy jsou: *Durantis* (1237—1296), jehož dílo *Speculum iudiciale* celým svým založením ukazuje praktický ráz této jurisprudence, jsouc vyvrcholením snah o italský proces statutární; dále přítel Dantův a učitel Bartolův *Cinus* (1270—1336), *Albericus de Rosate* († 1354), *Bartolus de Sassoferrato* (1314—1357),⁵ tvůrce velikých komentářů k justiniánskému *corpus iuris* (učil v Pise a v Perugii), *Baldus de Ubaldis* (1327—1400), *Paulus de Castro* († 1444), *Iason de Mayno* (1435—1519).

Pojmová práce, již komentátoři na pramenech římského práva vykonali, měla přes svoje vady i svůj význam. Římsští klasičtí právníci, jsouce rozenými juristy, nedbali o formulování pojmů. Jejich logické myšlení je intuitivní, neuvědomělé. Komentátoři dobrali se svou scholastickou metodou celého systému pojmů, umožňující tak aplikaci práva na nové konkrétní

¹) „*Accursianum absynthium bibere*.“ Srv. k tomu Viard, André Alciat, 1926, 118 ns. To se ovšem změnilo, čeští humanisté na př. jsou vesměs juristy, srv. Ott, *Beiträge zur Receptions-Geschichte des röm. canon. Prozesses in den böhmischen Ländern*, 1879, 228 ns.

²) Rozeznávají se *ampliationes, limitationes, distinctiones, subdistinctiones*.

³) „*Non glossant glossas, sed glossarum glossas*.“

⁴) *Praemitto*: úvod, povšechná charakteristika, definice termínů; *scindo*: *partitio* — rozdělení materie; *summo*: podstatný obsah; *casum figuro*: konkrétní případ praktický; *perlego*: čtení a kritika textu; *do causas*: důvody rozhodnutí; *conoto*: paralelní místa a všeobecné věty právní; *objicio*: námitky. Srv. Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I, 107 ns.

⁵) Srv. Woolf, *Bartolus of Sassoferrato*, 1923.

případy. V této jejich pojmové práci dlužno hledati kořeny naší dnešní jurisprudence, touto prací otevřeli také svým výtvořům cestu do světa, neboť scholastika byla tehdy metodou světovou.

§ 23.

HUMANISTÉ A PRAKTIČI.

I. Přičiněním glosátorů a komentátorů stalo se zákonodárné dílo Justinianovo předmětem právnických studií a vodítkem v praxi právní. Byla vytvořena v scholastickém duchu doby metoda, pomocí níž bylo možno zásobu práva, uloženou v Justinianově kompilaci, zvládnouti a v praxi aplikovati. Glosátoři zprostředkovali své době znalost právního řádu, který nebyl platným právem, nýbrž vystupoval v učení universitním s nárokem na platnost jako subsidiární právo obecné. Komentátoři dovršili tuto renesanci římského práva v praxi, aplikující je na domácí poměry v přčetných dobrých zdáních (consilia). Jurisprudence jejich má po výtce ráz exegetický a kasuistický. Justinianské právo proměnilo se v jejich rukou v platné právo své doby, zahrnující i prvky domácí (germánské).

Metoda komentátorů (mos italicus) a s ní i justiniánské právo v této nové podobě bylo z různých důvodů recipováno ve střední Evropě. Proces recepční¹ byl tu v podstatě dovršen

¹) Vylíčení procesu recepčního patří spíše do dějin práva domácího. Srv. k tomu Kapras, Právní dějiny zemí koruny české, 1 (1913), 98 ns.; Přehled právních dějin koruny české, 1930, 26 ns.; Stieber, Dějiny soukr. práva ve střední Evropě, 1930, 118 ns. K dějinám recepce v Uhrách srv. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, 1904, 325 ns.; Heymann, Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn, 1917, 9 ns. K recepce v Německu srv. Stintzing, Geschichte der deut. Rechtswissenschaft, 1 (1880), 1—101; Brunner, Quellen und Geschichte des deutschen Rechts v. Holtzendorff-Kohler, Enzyklopädie der Rechtswissenschaft, 1 (1915), 155 ns.; Schröder-Künssberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 6. vyd., 864 ns. Srv. též § 1, pozn. 1 na str. 12. Němci dnes rádi označují recepce římského práva jako národní neštěstí. Ovšem i tu rozumné hlavy ukazují nejen k významu, který měl pro vývoj práva německého formální juristický charakter práva římského, ale i k momentům vnitřního vývoje, v němž římské právo, stojící na zásadě rovnosti a individuální svobody, pomáhalo překonávat domácí německý feudalismus, vizící jednotlivce po všech stránkách. V tom směru působilo římské právo v Německu přímo jako kvas.

koncem XV. století. Justinianské právo stalo se tak hlavní součástí platného soukromého práva v říši Německé i u nás.¹

Věda římského práva, dávši v minulých stoletích své době praktické právo, obrátila se zase k hlubšímu výzkumu římského práva samotného, sloužíc současně praktickým potřebám své doby. Prolínání teoretického a praktického směru v zpracování práva římského ukazuje se v nové podobě v stol. XVI.—XVIII.

Odpor humanistů proti bartolismu vyvolal reakci v řadách jurisprudence. Reakci poučenou námitkami gramatiků proti barbarské latině juristů a nezalosti řečtiny. Filologie sama nestačila k výkladu pramenů.² Bylo třeba spolupráce filologa s juristou. Mezi prvními, kdož vedli na cestu správného studia pramenů byl francouzský filolog G. Budaeus (Budé, 1467 až 1540), který ve svých Annotationes ad Pandectas (1508) podal ukázkou vzorné exegese. Stejnou tendenci přesného výkladu pramenů sledoval Ital A. Alciatus (1492—1550), výtečný právník (působil nejprve ve Francii, v Avignoně a v Bourges, později v Itálii).³ V Němcích v podobném duchu působil U. Zasius (1461—1535).⁴ Již současná doba⁵ označovala tyto tři muže jako „triumviratus constituendae rei pandectariae“. Zároveň vlivem humanistů italských podnikl Němec G. Haloander (1501—1531) prvé kritické vydání corpus iuris civilis.⁶ Pro Digesta použil tu po prvé Florentiny, a to podle kolace Polizianovy.⁷ Originální rukopis, strážný ve Florencii s velikou přísností a téměř nepřístupný,⁸ byl by jako cizinec do ruky nedostal. Vydání novel Justinianových obsahuje po

¹) S recepce souvisí polovědecká literatura, objevující se v Německu od polovice XV. stol., vyvolaná potřebou znalosti práva římského a římsko-kanonického procesu. Díla tato byla šířena v rukopisech, později pak mnohá z nich (nikoli všechna) i tiskem. Srv. k tomu Stintzing, Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland, 1867; Seckel, Beiträge zur Geschichte beider Rechte im Mittelalter, 1898, pojednávající zejména o t. zv. Vocabularius iuris utriusque.

²) Tak na př. slavný florentský humanista Poliziano, který se filologicky obíral juristickými texty a zamýšlel na základě Florentiny vydati kriticky Digesta, nedovedl si vysvětliti termín suus heres.

³) Srv. Moeller, Andreas Alciat. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der modernen Jurisprudenz, 1907; Viard, André Alciat, 1926.

⁴) Srv. Stintzing, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, 1 (1880), 155 ns.

⁵) Srv. Moeller, l. c., 38.

⁶) Srv. k němu Stintzing, l. c., 189 ns.

⁷) Srv. výše pozn. 2.

⁸) Srv. k tomu Brenemann, Historia Pandectarum, 1722, l. 1., cap. 10.

prvé jejich řecký text. Vydání Haloandrovo mělo u současníků veliký úspěch a bylo základem kritického zpracování textu Justinianových zákonů.

K vypracování nové vědecké metody došlo ve Francii.

II. Nový směr francouzský navazoval přímo na Alciatovo působení v Bourges. Nešlo při tom jen o návrat k studiu pramenů právních, prováděnému na podkladě obsáhlých znalostí filologických a antikvárních. Bartolismu byla vytykána právem i nepřehlednost podání, utápějícího se v rozlehlé exegesi. Nový směr akcentoval proti tomu moment systematický. Tak byl postaven proti kasuistickému *mos italicus* syntetický *mos gallicus*.¹

Prvním reformátorem² velkého stylu byl Duarenus (1509 až 1559), nástupce Alciatův v Bourges. Zavedl při vyučování právům novou metodu. Po stručném několikaměsíčním úvodu na základě Institucí obrátil se k výkladům o Pandektách, jež konal v dvojí přednášce, stručné exegetické v pořádku legálním a v podrobné systematické, kladoucí proti dosavadní kasuistice důraz na celkové pojetí látky.³

Žákem a pokračovatelem Duarenovým byl Hugo Donellus (1527—1591),⁴ jehož velkým soupeřem⁵ ve vědeckém náziraní byl Jacobus Cujacius (1522—1590).⁶ Oba působili v Bourges až do r. 1572, kdy po bartolomějské noci musil Donellus v houfu německých studentů, sám převlečen za studenta, utéci. Působil pak v Heidelbergu, v Leydenu a v Altdorfu (Norimberku).⁷

¹) Problém metody syntetické byl formulován též humanisty a navázán na Gelliovu zprávu o ztraceném spisu Ciceronově *de iure civili in artem redigendo*, srv. Stintzing, l. c., 140 ns.

²) Tento směr reformní je rysem doby. Valná část těchto juristů byli Hugenoty. Odtud „bon jurisconsulte, mauvais catholique“. Srv. k tomu Stintzing, *Das Sprichwort „Juristen böse Christen“ in seiner geschichtlichen Bedeutungen*, 1875.

³) Srv. Stintzing, l. c., 368 ns.; Jobbé-Duval, François Le Douaren, *Mélanges Girard*, I, 573 ns.

⁴) Srv. Eyssell, Doneau, *sa vie et ses ouvrages. L'école de Bourges; synthèse du droit romain au XVIe siècle, son influence jusqu'à nos jours*, 1860.

⁵) Byl tu i značný rozdíl v povahách. Donellus stál vždy se vši rozhodností za svým přesvědčením. Cujacius se vyhýbal jakémukoliv projevu v choulostivých otázkách. Jeho opatrnictví charakterisují dobře slova, jimiž prý odmítal vyslovit se o věcech náboženského vyznání: „nihil hoc ad edictum praetoris“. Srv. Stintzing, H. Donellus in Altdorf, 13.

⁶) Srv. Spangenberg, Jacob Cujas und seine Zeitgenossen, 1822.

⁷) Srv. Buhl, Hugo Donellus in Heidelberg, 1891; Stintzing, Hugo Donellus in Altdorf, 1869.

Donellus byl především systematik; prokázal to skvělým způsobem ve svých *Commentarii iuris civilis*.¹ Cujacius byl exegetik, ovšem jiného rázu, než byli bartolisti. Analýsu pramenů provádí na základě přesné historické kritiky pramenů, snaží se vystihnouti původní smysl textů klasických právníků, pokouší se restituovati jejich spisy, opíraje se při tom o rozsáhlé vědomosti filologické. Historický směr jeho badání byl podporován objevem některých klasických textů právnických.² Pro systematiku v právu neměl porozumění, rovněž ne pro praktické použití práva. Byl ryším teoretikem a především učitelem práva. Zřetel jeho byl obrácen především k výzkumu práva klasického.³

Z francouzských příslušníků školy vynikli B. Brissonius (1531—1591), president nejvyššího soudu, který vedle lexikonu římských pramenů⁴ vydal spis *De formulis et solemnibus populi Romani verbis* (1583), v němž vylíčil formality jednotlivých právních jednání. Dionysius Gothofredus (1549 až 1622) nabyl významu svou činností ediční. Přičiňoval ke svým vydáním Justinianových zákonů poznámky, registrující výsledky kritické práce francouzské školy.⁵ Texty jeho, třebaš neměly valné ceny kritické, těšily se veliké oblibě a byly recipovány zejména německou praxí.⁶ Vysvětluje se to zejména příhodnou úpravou typografickou. Gothofred r. 1583 po prvé vydal zákony Justinianovy se svými poznámkami pod názvem *Corpus iuris civilis* v jediném svazku.⁷

¹) Poslední vydání 1801—1834 uspořádali König a Bucher. K systému Donellovu srv. Stintzing, *Geschichte*, 379 ns.

²) Srv. k tomu Westrup, *Notes sur Cujas, Studi Bonfante*, 3, 129 ns.

³) Vydání spisů Cujaciových uvádí v chronologickém pořádku Spangenberg, l. c., 255 ns. Veliká část spisů byla vydána posmrtně z papírů Cujaciových, zejména z jeho přednášek, čímž se vysvětluje jejich rozvláčná forma a častá opakování. Z posledních je vydání neapolské v 11 svazcích z r. 1758. Sv. 12. a 13. k tomu tvoří nezbytné *Promptuarium Dominici Albanensis*, 1763, bez něhož je užívání děl Cujaciových nemožné.

⁴) *De verborum quae ad ius civile pertinent significatione*, 1559.

⁵) Odporující místa uvádí zpravidla jen slovem *Immo*, bez jakéhokoliv pokusu o výklad. To přimělo G. A. Struvia k vydání spisu Gothofredi *Immo*, hoc est *conclatio legum in speciem pugnantium, quas in notis ad Pandectas iuris civilis D. Gothofredus, verbum Immo usurpando, indicare atque arguere, ommissa plerumque solutione adseverat* (1695).

⁶) Srv. Stintzing, *Geschichte*, I, c., 208.

⁷) Vedle toho uspořádal Gothofred vydání s glosou, málo cenná pro četné tiskové chyby, a vydání bez poznámek. Zejména vydání s poznámkami bylo velmi rozšířené, pětkrát vyšlo z ruky Gothofredovy (naposledy

Mimořádným zjevem byl syn Gothofredův Jacobus (1587 až 1652) – autor dodnes nepředstiženého komentáře ke kodexu Theodosianskému.¹ Velmi cenné jsou i dnes ještě spisy Antoina Fabra (1557–1627), presidenta senátu a guvernéra v Savoysku, jenž geniálně užíval vydatnou měrou metody interpolační ke kritice justiniánských textů², současně však vykonával i značný vliv na praxi své doby.³

Mimo Francii sledovali stejný směr práce na př. Ital Scipio Gentilis (1563–1616) a Němec H. Giphanius (1534 až 1604), autor zajímavého díla o systematické justiniánských zákonů.⁴ Pokračovateli francouzské školy byli t. zv. elegantní juristé v Holandsku v XVII. stol., na př. J. Voetus, Noodt, Schulting,⁵ Bynkershoek a j. Z Němců lze k nim připočísti G. Gebaura.⁶

Historicko-systematická metoda francouzské školy vykonala tudíž svůj vliv za hranicemi na vědecké zpracování římského práva, zůstala však téměř nepovšimnuta praxí jak domácí, tak cizí. Pro praxi měla nezměněnou přitažlivost kasuistická metoda komentátorská (*mos italicus*). Ve Francii samé byl akceptován praxí nikoli Cujacius, nýbrž bartolista Molinaeus (1500–1566), působivší přechodně i v Německu. V století XVII. a XVIII. nastává ve Francii značný úpadek studií práva římského. Stejně je tomu i v Itálii.⁷

III. I v Německu v XVI. stol., ačkoliv na německých universitách učili četní Francouzi (Donellus, Balduinus, Hoto-

posmrtně r. 1624), poté pak opětovně v četných otiscích i patiscích; z těchto pozdějších bylo nejzajímavější elzevirske vydání van Leeuwenovo z r. 1663, otisknuté v Němcích 1720 a 1740. Prvé vydání bez poznámek (otisk textu), vyšlo r. 1589 v Lyoně. I toto vydání bylo později vytištěno v D. Elzevira r. 1664 (t. zv. vydání s jedinou tiskovou chybou). K různým těmto vydáním srv. Spangenberg, *Einleitung*, 839 ns.

¹ I. vyd. 1665, 2. s dodatky a poznámkami D. Rittra 1736–1745.

² Spisy jeho jsou: *Coniecturarum iuris civilis libri XX*, 1580; *De erroribus pragmaticorum et interpretum iuris*, 1604; *Iurisprudentiae Papiinae scientia*; *Rationalia in Pandectas*, I–V, 1604.

³ *Codex Fabricianus*, 1610, rozšířený v četných vydáních.

⁴ Bylo vydáno posmrtně: *Oeconomia iuris s. dispositio methodica omnium librorum et titulorum totius iuris civilis Imp. Iustiniani*, 1606 a 1612.

⁵ Cenné údaje bibliografické obsahují jeho *Notae ad Digesta*, vyd. Smalenburg I–VII, 1804–1835.

⁶ Od něho je cenné vydání *Digest*. Srv. pozn. 6 na str. 134.

⁷ Srv. Esmein, *Cours élém. d'histoire du droit français*, 14. vyd. (1921), 734 ns.; Salvioli, *Storia del diritto italiano*, 9. vyd. (1930), 124 ns.

manus), převládala v praxi kasuistika postglosátorská. Říšský soud komorní vytvářel na podkladě justiniánských pramenů praxi, jež se v druhé polovici XVI. stol. stala předmětem literárních prací členů soudu. Nejvýznačnějšími zástupci této t. zv. kamerální jurisprudence byli J. Mynsinger a A. Gail¹ kteří oba svědomitě užívali spisů komentátorů, přihlízejíce současně k domácímu právu zvykovému. Vědecky zpracoval tento materiál, obsahující tudíž i mnohé elementy práva německého, Benedikt Carpzov (1595–1666), v jehož díle byly shrnuty a formulovány výsledky recepce, jak se projevila zejména v praxi saských soudů a fakult právnických.² Nejvýznačnějším jeho dílem jest *Iurisprudentia forensis Romano-Saxonica* (1638), jež požívala v Němcích stejné autority jako kdysi spisy Bartolovy. V duchu komentátorů jde tu o justiniánské právo přizpůsobené potřebám německé praxe soudní. Odtud označení tohoto směru: *usus modernus* nebo *hodiernus pandectarum*.

Tento praktický směr zračí se namnoze již v titulech děl této doby. Tak Lauterbach (1618–1678) zanechal *Collegium theoretico-practicum*,³ G. A. Struve (1619–1692) proslul svou, po dlouhá léta oblíbenou, *Iurisprudentia romano-germanica forensis* (1670). Německým právem obíral se v rozsáhlé míře Schilter (1632–1705) ve své *Praxis iuris Romani in foro Germanico*.⁴ Dogmatikem romanisticky orientovaným byl S. Stryk (1640–1710), výtečný učitel akademický.⁵ I on měl však stále na zřeteli platnost práva domácího. Odtud titul jeho hlavního díla: *Usus modernus Pandectarum*.⁶

Žákem Strykovým byl J. G. Heineccius⁷ (1681–1741), který ve své rozsáhlé činnosti spisovatelské⁸ obrátil se opět více

¹ Srv. Stintzing, *Geschichte*, I. c., 485 ns.

² Srv. Stintzing, *Geschichte*, 2 (1884), 55 ns.

³ Ve třech svazcích vydáno posmrtně 1690–1711.

⁴ Srv. o něm Landsberg, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, 3, 1 (1898), 55 ns. Po smrti Schilterově byl z jeho pozůstalosti vydán r. 1728 ve třech svazcích *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum*.

⁵ Častěji prý podotkl, že věci profesora není hromadit obtíž na obtíž, pěstovati tajné nauky a býti pyšným na převahu svého vědění, nýbrž vložiti posluchačům základy vědy a vše, co je potřebné k praktickému použití a dáti jim hotové výsledky.

⁶ 1690–1712. Srv. Landsberg, I. c., 64 ns.

⁷ Srv. Landsberg, I. c., 179 ns.

⁸ Spisy jeho byly opětovně vydány souborně; nejlepší je vydání ženevské z r. 1744–1749 v osmi svazcích.

k studiím antikvárním; výrazem toho byla i učebnice o starožitnostech římských pro právníky.¹ Praxi zanedbával. Po stránce metody snažil se zprostředkovat mezi směrem teoretickým a praktickým.² Největší úspěch měl jako učitel, zejména se svými dvěma učebnicemi práva římského.³ Ve způsobu výkladu stojí tyto učebnice již pod určujícím vlivem učení o právu přirozeném.

Škola přirozenoprávní, založená Holanďanem Grotiem, který myšlenky nezměnitelného práva přirozeného, daného rozumem, použil především k vytvoření systému práva mezinárodního, není svým významem omezena na obor práva soukromého. Do vývoje soukromého práva zasáhla jednak svou kritikou jednotlivých ustanovení práva římského s hlediska ekvity, osvobozujíc tak mysl z jeho nadvlády, jednak svou snahou o jasné formulování pojmů právních.⁴

Ostřeji než u Heineccia projevuje se tento vliv na př. u A. Leysera (1683—1752), jehož sebrané spisy, věnované výlučně řešení praktických případů, nesou charakteristický název *Meditationes ad Pandectas*.⁵ Ve svých rozhodnutích projevuje Leyser značnou volnost proti právu pozitivnímu, řídí se začasť i proti jeho ustanovením principy ekvity.⁶ Wolfův žák Nettelbladt (1719—1791) usiloval pod vlivem

¹ *Antiquitatum Romanarum iurisprudentiam illustrantium syntagma*, 1719; poslední, Mühlenbruchem přepracované vydání 1841.

² Srv. *De iuriconsultis semidictis oratio inauguralis* (otištěno v ženev. vyd., díl sv. II., 533 ns., Exerc. XIV).

³ *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum* (1725) a *Pandectarum* (1727). Učebnice tyto byly rozšířeny v celé Evropě. Učilo se podle nich i na universitě vídeňské (vyšly v něm. překladu „nach dem Geiste der öffentl. Vorlesungen an der Wiener hohen Schule“ 1791 a 1796. t. zv. vídeňský Heineccius). T. zv. axiomatická metoda Heinecciova tkví v tom, že vyvozuje z podané definice vedoucí právní pravidla toho kterého institutu (axiomata); z nich plynou právní pravidla detailní, jež pak dokládá citáty z pramenů. Axiomata platí v duchu nauky přirozenoprávní nikoliv proto, že jsou vyvozena z práva pozitivního, nýbrž naopak jednotlivá pravidla platí proto, že odpovídají axiomatům.

⁴ Srv. Schwarz, *Pandektenwissenschaft und heutiges romanistisches Studium* 1928, 11 ns.

⁵ V 11 svazcích 1718—1748. Srv. Landsberg, l. c., 206 ns.

⁶ Tak na př. přiznal prodáváči zvýšení takové ceny v případě, že zboží, jež mělo být dodáno, stouplu po uzavření smlouvy v ceně, podle zásady jím formulované: *omne pactum, omnis promissio rebus sic stantibus intelligenda est*. Srv. k tomu Pfaff, *Die Clausel Rebus sic stantibus ve Festschrift für Unger*, 1898, 244 ns.

svého učitele, dovršitele nauky práva přirozeného, o jednotnou systematiku v právu, v níž se mu po prvé objevuje potřeba obecného dílu (*iurisprudentia positiva generalis*). Věren svému učiteli odmítal naprosto historické studium práva. Nejvýznamnějším německým civilistou v druhé polovici XVIII. stol. byl L. Höpfner (1743—1797), původce učebnice velmi oblíbené, navazující na Heineccia.¹ Epigonem byl Ch. Glüeck (1755 až 1831), který věkem, nikoli však způsobem své práce sahá již do periody následující. Pokusil se o obširný komentář k *Pandektám* na základě dosavadní literatury teoretické i praktické. Dílo zůstalo nedokončeno.²

Na vývoj práva v Němcích v druhé polovici XVIII. stol. vykonaly značný vliv práce zákonodárné. V Bavořích Kreittmayr (1705—1790) vypracoval *Codex Maximilianus Bavaricus civilis* z r. 1756, obsahující kodifikaci platného práva. Podnět k ní dal S. Cocceji, kancléř Bedřicha Velikého. Dílo samo, pruský *Landrecht*, provedl K. G. Suarez.³ Ve Francii vznikl téměř v stejné době z prostředí revolučního pod rozhodným vlivem Bonapartovým zákoník, nazvaný později *Code Napoléon*.⁴

I rakouský zákon občanský z r. 1811 vyrostl na půdě práva přirozeného.⁵ Hlavní jeho redaktor, F. Zeiller,⁶ byl učitelem přirozeného práva na universitě vídeňské.⁷ Pod vlivem Kantovým vymaňil se však Zeiller ze základního omylu starší přirozenoprávní nauky o nezměnitelnosti zásad práva přirozeného. Pouze základní regulující principy práva jsou nezměnitelné.

¹ *Theoretisch-praktischer Commentar über die Heineccischen Institutionen*, 1783, a v četných vydáních pozdějších, poslední 1803.

² *Ausführliche Erläuterung der Pandekten nach Hellfeld* (t. j. podle málo významné učebnice Hellfeldovy *Iurisprudentia forensis secundum ordinem Pandectarum*), sv. 1.—34., 1790—1830. Vědeckou cenu má pokračování tohoto komentáře, na němž pracovali Mühlerbruch (sv. 35. až 43.), Fein (44—45), Arndts (46—48), Salkowski (49), Leist (50 až 54), Burckhard (55—57), Czyhlarz (58), Ubbelohde (59—63).

³ Srv. Stölzel, *Carl Gottlieb Suarez*, 1885.

⁴ Srv. k němu *Le Code Civil*, 1804—1904. *Livre du centenaire* I, II, 1904.

⁵ Srv. Wellspacher, *Das Naturrecht und das allg. bürgerl. Gesetzbuch* ve *Festschrift zur Jahrhundertfeier des A. B. G. B.*, 1 (1911), 173 ns.

⁶ Srv. E. Swoboda, *Franz von Zeiller*, 1931.

⁷ Napsal *Das natürliche Privatrecht*, 1802.

Sám obsah právního řádu je podmíněn historicky.¹ Římské právo, pokud bylo do zákona pojato,² přešlo do něho ovšem v podobě tehdejší nauky, t. zv. *usus modernus pandectarum*. Pro výklad zákona má proto tato nauka podnes svůj význam.³

Ke konci stol. XVIII. počíná civilistika oživovati i ve Francii a v Itálii. Dokladem úpadku znalosti římského práva ve Francii je spis Domatův *Les lois civiles dans leur ordre naturel* (vyd. 1689/97), pořázený s úmyslem šířiti znalost římského práva v praxi. Významný je Pothier (1699—1772), jehož *Pandectae Iustinianae in novum ordinem digestae* (1748) jsou pěknou snůškou materiálu. V Itálii G. B. Vico (1668 až 1744) působil na rozkvět jurisprudence svými studii o filozofii dějin.

Základem nové vědecké práce stala se však v Evropě německá škola historickoprávní.

§ 24.

ŠKOLA HISTORICKÁ A KRITICKÁ.

V době nejnovější (stol. XIX. a XX.) spočívá vývoj studií práva římského na pracích německé školy historickoprávní. Němci stali se v průběhu XIX. století nejen v oboru římského práva soukromého, nýbrž v oboru celé civilistiky, učitelé ostatní Evropy. Nové evropské zákoníky z rozhraní stol. XVIII. a XIX. lákaly dojemem své hotovosti k zpracování komentářovému a většinou ve svých zemích znamenaly hluboký pokles vědy občanského práva.⁴ Tak tomu bylo v Rakousku, ve Francii mimo to i napoleonské reformy universit přivodily úpadek

¹) Srv. E. Svoboda, *Das A. B. G. B. im Lichte der Lehren Kants*, 1926, a k tomu Tomsa, *Právní obzor*, 9 (1926), 433 ns., zvláště str. 438, a E. Svoboda, *Sborník*, 27 (1927), 102 ns.; E. Svoboda, *Das Privatrecht der Zukunft* v *Arch. f. Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 25 (1932), 459 ns.

²) Srv. Koschembahr-Lyskowski, *Zur Stellung des röm. Rechtes im allg. bürg. G. B. ve Festschrift*, 1, 209 ns.

³) Srv. na př. Stupecký, *Versio in rem*, 1888.

⁴) Srv. Unger, *System des öst. allgem. Privatrechtes*, 1, 635 ns.; Tilsch, *Část všeobecná*, 3. vyd., 35 ns.

studií právnických.¹ Obdobná byla situace v Itálii.² Ve všech těchto zemích osvěžení vědecké práce přišlo od německé školy historickoprávní. Rakouskou civilistiku vytrhli z tohoto úpadku v druhé polovici XIX. stol. na podkladě práva pandektního J. Unger a A. Randa.

V Německu byla situace jiná. Zde zůstávalo v platnosti právo pandektní, nikoli sice jediný, ale přece jen nejdůležitější pramen subsidiárního práva obecného. Následkem vystoupení zakladatele školy historickoprávní, Savignyho, k pořázení jednotného občanského zákona v Němcích nedošlo. Věda občanského práva, nezatížena zákonem, mohla se volně rozvíjeti a vypracovala na podkladě práva římského systém práva pandektního jako práva platného, jenž bez ohledu na dosavadní právní vývoj byl předložen praxi k aplikaci. Studium práva římského má tak od počátku XIX. stol. znovu ráz převážně teoretický. V dějinách romanistické vědy opakuje se tak zjev, s nímž jsme se setkali u glosátorů a u francouzské školy historické, zjev, jehož účinky však byly po každé jiné. Teoretické studium glosátorů vedlo k vytvoření prakticky použitelné nauky komentátorů. Škola francouzská byla v dějinách evropské civilistiky episodou, jež minula bez valných účinků na praxi. Německá škola historickoprávní vedla k rozporu mezi teorií a praxí, jež na konec donutila vědu občanského práva k obratu. Civilistika odštěpuje se hlavně vlivem Iheringovým od romanistiky, jež přestává býti výlučně ve službách pandektistiky a jež spoluprací evropských národů jest pak v druhé polovici XIX. a počátkem XX. století vybudována ve vědu internacionální, v níž vedoucí postavení dnes zaujímají Italové. Všechno úsilí této mezinárodní spolupráce obrátilo se opět k výzkumu klasického práva římského. Moderní kritická romanistika neklade si již praktických úkolů v poměru k dnešní civilistice. Je však pro výsledky své práce v právu klasickém vždy více respektována jako učitelka juristického myšlení, čehož nejvýmluvnějším dokladem je živý zájem Angličanů a Američanů na těchto studiích.

¹) Srv. Bonnacase, *L'école de l'Exégèse en droit civil*, 1924; Saleilles, *Le code civil et la methode historique* v *Livre du centenaire*, 1, 95 ns.

²) Srv. Salvioli, *Storia del diritto italiano*, 9. vyd. (1930), 133 ns. O vlivu historické školy v Anglii srv. Heymann v *Hoetzendorff-Kohler, Enzyklopädie*, 2 (1914), 295 ns.

I. Německá škola historickoprávní vyšla z reakce proti právu přirozenému akcentováním pozitivismu. Cestu naznačil již gotický profesor Gustav Hugo (1764—1844),¹ jenž proti apriorní a deduktivní metodě práva přirozeného žádal na juristy, aby postupoval především empiricky analýsou práva pozitivního, správně poznaného historickým studiem pramenů. Na tomto poli naskytla se Hugovi častá příležitost ke kritice dosavadní nedostatečné teorie práva soukromého.² Ve sbírce kompendií, nazvané „Lehrbuch eines civilistischen Cursus“³ usiloval o správné historické poznání celkového vývoje a přítomného stavu římského práva. Kritika práva přirozeného nevedla ho však k jeho úplnému zavržení, nýbrž pouze k poznání ryzí metody vědecké, čelící zasahování přirozenoprávních spekulací do výkladu o právu pozitivním.⁴

Positivistou byl i Hugův vrstevník Thibaut (1772—1840),⁵ jenž však kladl větší důraz na praktickou a dogmatickou stránku právních studií. V tom duchu vyslovil r. 1814 požadavek kodifikace soukromého práva v Německu. Tento postulat zavedl zakladateli historické školy F. Savignymu (1779 až 1861)⁶ podnět k formulaci vlastního programu, ne již pozitivistického, nýbrž zabarveného značně romanticky.⁷ Savigny obrátil se ve spisu „Über den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“ r. 1814⁸ rozhodně proti Thibautově myšlence kodifikace. Pramenem práva není zákon,

nýbrž duch národa.¹ Právo vytváří se organicky z přesvědčení národa právem obyčejovým pod vlivem praxe a vědy. Na vývoj práva mají vliv nejvyšší zákony speciální. Kodifikace může mít jen ten smysl, že odstraní kontroverzi nebo zachytí zásobu práva, která již tu je; jinak je neorganickým zásahnutím do vývoje právního. Platné právo je dáno celou minulostí národa a lze je poznati jen historickým studiem.

Snaha po správném poznání historických základů platného práva zavedla však Savignyho k velikému nehistorickému omylu: vyslovil totiž požadavek návratu k čistému římskému právu, t. j. k správnému pochopení zákonů justiniánských, zbavenému všech pozdějších omylů, jichž se při výkladu těchto zákonů dopustili komentátoři a usus modernus v praxi. Pro toto praktické vytváření práva neměl Savigny smyslu, přezíral je úplně již ve svém mladistvém díle „Lehre vom Besitz“, které publikoval r. 1803 jako muž čtyřadvacetiletý.² Tím vznikla propast mezi teorií a praxí, již se již ani Savignymu nepodařilo překlenouti, když r. 1840 počal publikovati svůj „System des heutigen römischen Rechts“, líčící platné právo jako výsledek historického badání.³ Praxe nemohla naprosto vystačiti jen s prameny římského práva.

Situace byla ještě přiostrěna strohým spekulativním dogmatismem vynikajícího žáka Savignyho Puchty (1798—1846),⁴ který do svého pandektního práva, vydaného r. 1838, pojal jen čisté římské právo, bez ohledu na jeho vývoj středověký, na usus modernus. Puchta vindikuje římskému právu naprostou neomylnost a logickou výlučnost, což ho svádí na pole juristicke spekulace a dialektiky. Zejména jeho drobné civilistické práce jsou ukázkou virtuosní formální jurisprudence.⁵

Z historických prací Puchtových vyniká dílo o právu obyčejovém⁶ z r. 1828. Podle původního plánu mělo dílo jednati o právu obyčejovém a o praxi; je příznačné pro školu historickou, že v definitivním vypracování o praxi se vůbec nejedná.

¹ K této formulaci srv. System des heutigen röm. Rechts, I, 14.

² Poslední vydání je z r. 1865.

³ Vyšla obecná část v osmi dílech 1840—1851 a z práva obligačního zlomek ve dvou dílech (1851—1853).

⁴ Srv. Landsberg, I. c., 438 ns.

⁵ Kleine zivilistische Schriften, 1851, sebral Rudorff.

⁶ Das Gewohnheitsrecht I, 1828, II, 1837.

¹ Srv. Landsberg, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, 3. 2 (1910), I ns.; Hippel, Gustav Hugos juristischer Arbeitsplan, 1931.

² Srv. Zivilistisches Magazin I—VI (1791—1837) a Beiträge zur zivilistischen Bücherkenntnis der letzten vierzig Jahre, I, II, 1828/29.

³ V konečné podobě kládá se Cursus ze sedmi částí. I. Enzyklopädie. II. Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts. III. Geschichte des röm. Rechts bis auf Justinian. IV. Heutiges röm. Recht. V. Chrestomathie, VI. Zivilistische Literaturgeschichte (1. vyd. 1812, 3. vyd. 1830), VII. Lehrbuch der Digesten.

⁴ K těmto otázkám srv. na př. Haymann, Naturrecht und positives Recht, Zeitschrift für Rechtsphilosophie, I (1914), 233 ns.

⁵ Srv. Landsberg, I. c., 69 ns. Hlavní jeho dílo jest System des Pandektenrechts, I. vyd. 1803, poslední 1846.

⁶ K němu Landsberg, I. c., 186 ns.; Kantorowicz, Was ist uns Savigny? 1912; Stoll, Der junge Savigny, 1927; Friedrich Karl v. Savigny. Professorenjahre in Berlin 1810—1842, 1929; svazek 1., str. 61 až 423 a svazek 2., str. 42—531, obsahují sbírku 524 dopisů Savignyho, bohatě komentovaných. Srv. k tomu Manikg, S. Z., 50, 598 ns.

⁷ Srv. nyní Ross, Theorie der Rechtsquellen, 1929, 142 ns.

⁸ Obě práce publikoval souborně Stern, Thibaut und Savigny, 1914.

Savignyho nauka získala si naráz nadšené přívržence. Úspěch ten lze si vysvětliti i tou nahodilou okolností, že r. 1816 byly nalezeny Niebuhrem ve Veroně Gajovy instituce, jež velmi podnítily historická studia práva římského.¹ Určitý vliv vykonávaly tu jistě i politické poměry německé říše v době reakce, kdy vědecká práce historická musila míti dvojnásobnou přitažlivost.

Na podkladě úspěšných studií o dějinách římského práva² přikročila pak škola historická k prohloubení a zjemnění civilistické dogmatiky, zejména vypracováním obecných nauk práva občanského³ a pronikavou juristickou konstrukcí jednotlivých institutů právních. Po té stránce však Puchtův racionalismus a vliv jeho na současníky způsobil, že se historická škola vždy více odkláněla od studií dějin dogmatiky římského práva ve středověku a v novověku.⁴ Studia školy se omezovala na historický základ práva justiniánského a dogmatiku práva

¹) Srv. výše 138.

²) Tento historický směr práce sledovali zejména Rudorff (1803 až 1873), jehož *Römische Rechtsgeschichte* I, II, 1857/59 má pro bohatý sebraný materiál i dnes ještě svou cenu; Keller (1799—1860), který se zasloužil jmenovitě o výzkum civilního procesu, a to jednak prací monografickou (*Über Litiscontestation und Urteil nach klass. röm. Recht*, 1827), jednak výtečnou učebnicí *Der römische Zivilprozess und die Aktionen in summarischer Darstellung* (1852, 6. vyd. uspořádal 1883 Wach); Bethmann-Hollweg sepsal rozsáhlý *Zivilprozess des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung*, jehož díl I.—III. (1864—1866) jedná o civilním procesu římském, díl IV.—VI. (1868—1874) o procesu římskokanonickém.

³) Zásahu o to má Heise (1778—1851), který ve svém *Grundriss eines Systems des gemeinen Zivilrechts* (1. vyd. 1807) postavil v čelo obecné nauky, zahrnující výklad o pramenech právních, o právech subjektivních, o ochraně práv, o osobách, o věcech, o jednáních, o poměrech prostorových (v tom nauka o držbě) a časových. Savigny akceptoval tento způsob Heiseho ve svých přednáškách. Srv. Schwarz, *Zur Entstehung des modernen Pandektensystems*, S. Z., 42, 578 ns. K zajímavé osobnosti Heiseho srv. Bippen, Georg Arnol Heise, 1852.

⁴) Teprve v polovici XIX. stol. ožívuje zájem o dějiny dogmatiky obecného práva ve středověku. Sem patří Bruns svou starší studií o držbě (*Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart*, 1848; pozdější práce Brunsovy jsou ryze romanistické, tak *Die Besitzklagen des römischen und heutigen Rechts*, několik drobnějších studií, sebraných v *Kleinere Schriften*, I, II, 1882, a též výtečný nárys obecného práva v Hoetzendorffově encyklopedii, upravený na konec v 6. vyd. *Mitteisem*). Buchka napsal studií o přímém zastoupení (*Die Lehre von der Stellvertretung bei Eingehung von Verträgen*, historisch und dogmatisch dargestellt, 1852), které se ještě Puchtovi zdálo logicky nemožné.

pandektního, čímž se rozumí nyní romanistická část německého práva soukromého.¹

Rozpor, který tak vládl mezi teorií a praxí, stal se snesitelným jen tím, že se objevili v oboru práv teritoriálních mužové, kteří dovedli výsledků vědy práva pandektního použití při zpracování domácího práva. Nejvýznačnějším z nich byl K. Wächter (1797—1880), jehož dílo o právu vrttemberském² nabylo významu i mimo teritorium, jehož právem se obíralo.

Velmi energický boj proti Puchtovu racionalismu zahájil Ihering (1818—1892)³ heslem „durch das römische Recht über das römische Recht hinaus“.⁴ Bojem tím uchránil romanistiku od nově hrozícího scholasticismu (*Begriffsjurisprudenz*).⁵

Podle Iheringa význam římského práva pro přítomnost je v tom, že se stalo základem našeho juristického myšlení. Dlužno se dopátrati principů římského práva a vniknouti tak v jeho ducha, jenž má být prostředkem právní kritiky jednotlivých jeho norem, abychom se dostali přes ně k novým právním útvarům.

V tomto smyslu koncipoval svoje slavné dílo „*Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*“,⁶ v němž zamýšlel vylíčiti ducha římského práva

¹) Z těchto dogmatiků lze uvést tyto spisovatele učebnic práva pandektního: Arndts, jehož *Lehrbuch der Pandekten* (13. vyd. 1886) byl přeložen 1886 též do češtiny; Vangerow, *Lehrbuch der Pandekten*, poslední vyd. 1876 obsahuje sbírku kontrovers; Brinz, *Lehrb. d. Pand.* 1. vyd. ve 2 svazcích 1857—1871, 2. vyd. značně přepracované ve 4 sv. 1873—1895, originální dílo znamenitého juristy; Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts* I—III, 9. vyd. 1906, uspořádal Kipp, vyniká zpracováním literatury a měl pro své přednosti formální, pro svou zpracovanost a obsažnost veliký vliv na praxi (srv. k němu M. Rümelin, Bernhard Windscheid, 1907); Dernburg, *Pandekten*, 7. vyd. 1902/3, 8. vyd. pod názvem *System des röm. Rechts*, 1912, zpracoval Sokolowski, nemá Windscheidovy důkladnosti, vyniká však nad něho juristickým taktem a způsobem podání; Regelsberger, *Pandekten* I, 1893, obsahující jen obecný díl, hluboké dílo dlouholetého přemýšlení.

²) *Handbuch des im Kgr. Württemberg geltenden Privatrechts*, sv. II. (1842—1851), podávající obecné nauky.

³) Srv. Landsberg, l. c., 788 ns.; *Mitteis v Allgemeine deutsche Biographie*, 50 (1905); M. Rümelin, Rudolf v. Ihering, 1922.

⁴) Srv. Ihering, *Unsere Aufgabe v Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, 1 (1857), 52.

⁵) Srv. Ihering, *Scherz und Ernst in der Jurisprudenz*, 1885; Rümelin, *Erlebte Wandlungen in Wissenschaft und Lehre*, 1930, 19 ns.

⁶) 1. vyd. 1852—1865, 6. vyd. 1894—1907 ve 3 dílech. Nejznamenitější je 2. část druhého dílu, kde líčí techniku práva.

v stylisticky uzavřených a historicky provedených obrazech ve třech periodách. Díla nedokončil, poněvadž, jsa přesvědčen, že věda je povolána k produktivnímu tvoření práva, přešel k studiím o právu přítomnosti.¹

Ihering nebyl právním historikem. Historický základ jeho prací byl nejednou nesprávný; často dal se koncepcí svého díla svěsti k historickým spekulacím. Osvobozující byl však jeho vliv na dogmatiku moderního práva.

II. Romanistika ubírala se zatím za samostatným výzkumem dějin římského práva, zbaveným povinnosti sloužití úkolům bezprostředně praktickým. Tento ryze historický zájem objevuje se u četných autorů v druhé polovici XIX. století. Tak Leist v pracích o právu dědickém,² Bekker na poli civilního procesu,³ Bechmann v rozsáhlém díle o trhu,⁴ Pernice v úsilí, věnovaném poznání počátků klasického práva římského,⁵ Karlowa v pokusu o líčení dějinného vývoje práva římského.⁶

Podkladem dalšího vývoje romanistiky byla kritická práce Theodora Mommsena (1817—1903),⁷ jejímž výsledkem bylo zejména mistrné vydání Digest⁸ a jiných právních památek římských. Kritika Mommsenova vedla přímo k badání interpolacím, vycházejícím z uvědomení si rozdílu mezi právem klasickým a justiniánským. Ještě Pernice ve svých studiích o Ulpianovi⁹ ostře kritisoval způsob práce Ulpianovy, přezíraje, že největší část těchto námitek jde na vrub kompi-

¹) Význačné místo mezi nimi zaujímají dvě studie o držbě: Grund des Besitzschutzes, 1869, a Der Besitzwille, 1889. Pak serie příležitostných prací, vzniklých z podnětu konkrétního případu právního nebo z literární kritiky, prozrazujících jeho právníkou intuici (Gesammelte Aufsätze I—III, 1881—1886).

²) V pokračování Glückova komentáře 1870—1879.

³) Die prozess. Consumption, 1853; Die Aktionen des röm. Privatrechts I, II, 1871/73.

⁴) Der Kauf nach gemeinen Recht I, II, 1876—1905.

⁵) M. Antistius Labeo. Das röm. Privatrecht im ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit, 1. vyd. 1873/78, ve 2 dílech; 2. vyd. II. dílu 1895—1900; III. 1. 1892.

⁶) Römische Rechtsgeschichte, I. Staatsrecht und Rechtsquellen, 1885; II. 1. Privatrecht, 1904.

⁷) Srv. L. M. Hartmann, Theodor Mommsen, 1908.

⁸) Ve dvou dílech 1870. Mommsen byl všestranně činný v oboru starověkého badání, juristiky zejména v dějinách práva státního (Römische Staatsrecht) a trestního (Römisches Strafrecht, 1899).

⁹) Ulpian als Schriftsteller, 1885.

látorů.¹ V pozdějších svých pracích došel Pernice lepšího poznání, takže Mommsen právě v nekrologu Perniceově výstižně mohl charakterisovati obtížný úkol badání interpolačního těmito slovy:²

„Jako se staví umělci k řeckým ideálním výtvorům, tak se stavěl tento právník k římskému právnímu vývoji. Jeho nadšení bylo stejně tiché jako hluboké, bylo čisté a mlčelivé, i bylo nutno míti něco z toho v sobě, aby mohlo býti postřehnuto. Jako nám chybějí z řeckého umění podstatné částky úplně, a při ostatních jsme většinou odkázáni na bezvýznamné napodobeniny a znetvořeniny, tak zanikly z velikého celkového výtvoru římských pořadačů úplně jak veřejné, tak sakrální právo, a také právo soukromé známe jen v kusy rozbité a veskrz jen ze zmateného přištipkářství pozdní bezmyšlenkovité doby. Pernice snažil se o plné římské právo.“

Badání interpolačnímu jde o kritické ocenění justiniánských zákonů jakožto pramene poznání římského práva klasického. Tento směr práce není ovšem v literatuře romanistické novinkou.³ Rozsáhlou měrou odkrýval interpolace již bystrý savojský právník Antonín Faber, jehož spisy při dnešním zájmu o interpolace nabyly v přítomnosti značného významu.⁴ Temperamentní vývody Fabrovy, vyhocené často ostře proti Justinianovi a Tribonianovi, vyvolaly u následníků jeho reakci.⁵ V osmdesátých letech XIX. století počíná hnutí interpolační oživovatí⁶ téměř současně v Německu, kde průkopníky

¹) Srv. Jörs, Pauly-Wissowa, Realencyklopädie, 5 (1903), 1458 ns. a výše 109, 6.

²) Srv. S. Z., 22 (1901), str. XXIII. (= Jur. Schriften, 3, 579).

³) Srv. Wissenbach, De emblematis Triboniani, 1633; Eckhard, Hermeneutica iuris, 2. vyd. (Walchovo, 1802), str. 470 ns.: de interpolatibus legum easque cognoscendi principis. K tomu Biondi, I Tribonianismi avvertiti da Wissenbach e Eckhard, 1911. Albertario, Contributi alla storia della ricerca delle interpolazioni, 1913, kdež je otištěno pojednání Meistrovo de principio cognoscendi emblemata Triboniani, 1766 i Eckhard.

⁴) Srv. pozn. 2 na str. 164. Srv. k němu de Medio, I Tribonianismi avvertiti da Antonio Fabro, Bull. 13, 208 ns., 14, 276 ns.; k tomu Baviera, Arch. giur., 69, 398 ns. Ke Cujaciovi srv. Albertario, I Tribonianismi avvertiti dal Cuiacio, S. Z., 31, 158 ns.

⁵) Wybo, diss. de Tribon. ab emblem. Wissenbachii liberat.; Heineccius, De secta Tribonianomastigum, Opera (Genevae 1748), 3, 171 ns. (Opuscula varii argumenti).

⁶) Srv. Heyrovský, Interpolace v Pandektách a v Kodexu, Aethnaeum, 9 (1891), 6 ns.

jeho byli Eisele¹ a Gradenwitz,² a v Itálii, kde počátky jeho jsou spojeny s jménem Alibrandiho.³ V Německu byla tato studia značně posílena vydáním německého občanského zákona r. 1896, následkem čehož pozbylo římské právo v Německu praktické platnosti jako subsidiární právo pandektní.

Tento směr badání trvá dodnes a stal se internacionálním. Ve zpracování textů metodou interpolační závodí dnes mezi sebou vědečtí pracovníci němečtí, francouzští a italští.⁴ Práci tuto dlužno sledovati v publikacích periodických a příležitostných.⁵ Také již byly učiněny pokusy o synthesu výsledků badání interpolačního.⁶

¹) 1837—1920; srv. nekrolog Lenelův v S. Z., 41, V ns. Srv. Eisele, S. Z., 7 (1886), 15 ns.; 10, 29 ns.; 11, 1 ns.; 13, 118 ns.; 18, 1 ns.; Beiträge zur röm. Rechtsgeschichte, 1896, 225 ns.

²) Srv. S. Z., 6 (1885), 56 ns.; 277; 7, 45 ns.; 9, 99 ns.; 14, 115 ns.; Bull., 2, 3 ns. Srv. Gradenwitz Selbstdarstellung ze sbírky Die Rechtswissenschaft der Gegenwart 1929.

³) 1823—1894, profesor římského práva v Římě; životopis jeho v sebraných spisech (Opere giuridiche e storiche del prof. I. Alibrandi, 1, 1896, IV ns.).

⁴) K bibliografii srv. Bertolini, Appunti didattici I, II, 1905/07, III, 1913/15; Bibliografia dell'antico diritto greco e romano v Bull. 22 (1910), až 29 (1916), a jako zvláštní kniha 1912; De Francisci, Il diritto romano, 1923 (bibliografie literatury italské); k další literatuře italské srv. S. Z., 44, 619 ns.; 45, 546 ns.; 46, 459 ns.; 47, 513 ns.; 48, 768 ns.; 49, 656 ns. Nyní pak i Bull., 36, 159 ns.; 1, 39, 2, 63 ns.; 40, 253 ns.

⁵) Z časopisů jsou věnovány výlučně římskému právu Zeitschr. der Savignystift. für Rechtsgesch., Romanist. Abt. 1—52, 1880—1932, a rejstřík k svaz. 1—50 (1932) (běžná zkratka S. Z.), pak Bulletino dell'istituto di diritto romano 1—40, 1888—1932 (běžná zkratka Bull. nebo BIDR). Také Revue historique, dříve Nouvelle revue historique, Revue d'histoire du droit (Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis) a Archivio giuridico přinášejí cenné příspěvky romanistické. Ale i v jiných časopisech, ve spisech akademií a učených společností a ve spisech příležitostných (slavnostních) takové příspěvky se vyskytují. Nesnadno přístupná je zejména literatura italská, jež částečně ani na trh knihkupecký nepřijde. Také dlužno přihlédnouti k četným článkům velikých encyklopedií: Pauly-Wissowa, Realencyklopedie der class. Altertumswissenschaften, Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, a De Ruggiero, Dizionario epigrafico. Pro první informaci o věcech souvisejících s antikou postačí Lübker, Reallexikon des klass. Altertums, 1914; Laurand, Manuel des études grecques et latines I—VIII, Gercke a Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft; Sandys, A companion to latin studies, 1921.

⁶) Tak Perozzi, Istituzioni di diritto romano I, II, 1906/08, první učebnice, pracovaná podle metody interpolační; druhé vydání, III, 1928; bohužel nedokončené dílo Mitteis, Röm. Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians, 1, 1908.

Současné papyrologie a studium dějin práva řeckého i práv orientálních ukazují, že dějiny římského práva jsou součástí dějin práva antického, v nichž nestojí římské právo izolovaně, nýbrž podléhá určitým vlivům řeckoorientálním. O přesné vymezení tohoto vlivu a zejména o postup vývoje římského života právního v době poklasické vede se právě živý vědecký spor.¹

Romanistickou práci dneška nelze prostě ztotožnit s úsilím o právo klasické. Rozsah zájmů romanistových je širší, a většinou neomezují se moderní badatelé na určitý okruh pramenů. Nicméně lze i v nejnovější práci sledovati určité tendence a s toho hlediska buďtež zde uvedena alespoň některá jména.

Německá věda koncem století XIX. a ještě počátkem XX. zaujímala stále vedoucí postavení. Ve Vídni působí M. Wlassak, který v řadě prací osvětlil strukturu civilního procesu doby klasické;² ve Freiburgu O. Lenel³ rekonstrukcí praetorského ediktu a palingenesí spisů klasických právníků položil základy ke studiu klasického práva a otevřel cestu k vniknutí do právního myšlení klasických juristů.

Skutečnou školu právní založil L. Mitteis (1859—1921),⁴ jehož rukama prošla většina později činných romanistů německých a mnoho romanistů cizích. Lipsko za života Mitteise bylo střediskem mezinárodních studií romanistických, odtud také vyšel Mitteisův podnět k pořízení indexu interpolační mezinárodní spoluprací. Vědecká a organizační práce Mitteiseova udržela ještě počátkem XX. stol. vedoucí postavení německé vědy romanistické.

Po několika studiích dogmatických vydal Mitteis r. 1891 základní svoje dílo historickoprávní „Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des röm. Kaiserreichs“, v němž prokázal resistenci národních práv, zvláště helenistického původu v Orientu. Dílo toto znamenalo směrnicí pro další práci, již vyvolaly četné publikace papyrových listin, nalezených v Egyptě. Vznikla juristická papyrologie, v níž význačné po-

¹) Srv. § 2 sub IV., 3 a str. 116, pozn. 5.

²) Zejména Römische Prozessgesetze I, II, 1888, 91; Judikationsbefehl, 1921; Die klassische Prozessformel, 1929.

³) Srv. vlastní biografii Lenelovu ve sbírce Die Rechtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen (vyd. Planitz), 1924, 133 ns.

⁴) Srv. moji posmrtnou vzpomínku v Právniku, 61, 61 ns.; Partsch v S. Z., 43, V ns.; Koschaker, Nekrolog auf Ludwig Mitteis, 1922; Weiss, Erinnerung an L. Mitteis, 1922; Wenger, Ludwig Mitteis und sein Werk, 1923; Wlassak, Ludwig Mitteis, 1923.

stavení zaujímal zejména škola Mitteisova. Mitteis sám shrnul výsledky tohoto badání r. 1912 v „Grundzüge der Papyruskunde“, k nimž připojil chrestomatii juristických textů papyrových.¹

Z žáků Mitteisových vynikli zejména Partsch² a Wenger v oboru papyrologie a dějin práva řeckého.

Ještě r. 1900 mluvil Mitteis, zaujat novými prameny, dosti odmltávě o klasickém právu římském jako o právu „římské právní školy“.³ Avšak právě delší zabývání s papyry umožnilo dosah poznání, že klasické právo římské je nám dosud ztajeno pod hrubým nánosem byzantského přepracování. To, co bylo dosud za římské právo vydáváno, ukazovalo se vždy více jako o . forma jeho vývoje, jež byla výslednicí boje římského práva s právy národními a v níž římské právo zvítězilo jako universální právo starověku jen za cenu své ryzosti, podlehnuvši v mnohých směrech vlivům řeckoorientálním. Mitteis vrátil se opět ke klasickému právu římskému a r. 1908 vydal první díl svého „Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians“, obsahující základní pojmy právní a nauku o právnických osobách. Práce ta ukázala technické obtíže moderní kritické metody pracovní: scházel přehled výsledků této kritické práce. Proto r. 1909 vydal Mitteis provolání za účelem pořízení indexu interpolací, k jehož publikaci dochází teprve nyní.⁴ V znamenité přednášce „Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium“ r. 1917 poukázal ještě Mitteis na hlavní úkol romanistiky: vyličení vývoje právního myšlení u klasických právníků.

Na tomto úkolu běže podíl v nejnovější době zejména romanistika italská. V Itálii po Alibrandim pracoval metodou kritickou zejména Contardo Ferrini (1859—1902),⁵ jehož drobné spisy, zahrnující všechny obory romanistiky, jsou nyní přístupny v souborném vydání.⁶ Organizátorem romanistické

¹ Srv. Sborník, 12, 203 ns.

² Srv. Lenel, Josef Partsch, S. Z., 45 (1925), V ns.

³ Srv. Mitteis, Aus den griechischen Papyrusurkunden, 1900, 22.

⁴ Z jara 1911 bylo překročeno k zpracování rozsáhlého materiálu, jež však uvázlo následkem světové války, jíž padl za obět i nejhorlivější spolupracovník indexu, velmi nadaný žák Mitteisův, Peters (srv. Mitteis, Hans Peters, S. Z., 36 (1915), VII ns.). Srv. str. 146, 5.

⁵ K životopisu jeho srv. Pellegrini, La vita di Contardo Ferrini.

⁶ Opere, 1929—1930, I (diritto bizantino), II (fonti), III (obbligazioni, negozio giuridico, presunzioni), IV (diritti reali, successione), V (diritto pubblico, penale).

práce italské stal se V. Scialoja, založiv v Římě institut pro vzdělávání práva římského. Z jeho žáků na prvním místě stojí P. Bonfante¹ a S. Riccobono.² Vedle nich vynikli S. Perozzi (1857—1931), autor výtečné učebnice, zpracované na základě práva klasického,³ a G. Rotondi (1885 až 1918).⁴ Práce učenců italských posunuly dnes v mezinárodním snažení italskou romanistiku na prvé místo.

Ve Francii založil moderní školu romanistickou P. F. Girard (1851—1926), z jehož ruky pochází jedna z nejdokonalějších učebnic práva římského.⁵ Studie Girarda a jeho školy obíraly se hlavně civilním procesem římským.

V Čechách přednášeli na pražské universitě o právu pandektním oba civilisté Randa a Stupecký, prvý spíše v pozitivistickém duchu starší školy historickoprávní, druhý s velkým porozuměním pro historický vývoj dogmatiky pandektního práva. Vědecky počal u nás zpracovávat právo římské metodou historicko-kritickou Leopold Heyrovský (1852 až 1924), který pořídil jazykem českým znamenitou učebnici „Dějiny a systém soukromého práva římského“⁶ a vedle toho pracoval neúnavně na systému civilního procesu, z něhož posmrtně mohlo být vydáno alespoň velmi významné torso, obsahující v hlavních rysech prvé systematické vyličení klasického civilního procesu.⁷

Interpolační metoda jest dnes zcela ve službách studia vývoje právního myšlení římského. Bylo by omylem domnívat se, že při ní nejde o logické operace, jak by snad mohl souditi

¹ Jeho studie vyšly ve 4 svazcích I (1916): Familia e successione; II (1918): Proprietà e servitù; III (1921): Obbligazioni, comunione e processo; IV (1926): Studi generali. Mimo to vydává obsáhlé Corso di diritto romano (dosud 4 sv., 1925—1930).

² Studie jeho jsou roztroušeny po časopisech. Velká část jich vyšla v Annálech palermského semináře. Nejvýznačnější práce ze starší doby jest Dal diritto romano classico al diritto moderno, 1915.

³ Druhé vydání ve dvou svazcích, 1928.

⁴ Jeho práce byly vydány souborně ve 3 svazcích, 1922.

⁵ Manuel élémentaire de droit romain, 8. vyd. 1929 uspořádal Senn. Vedle toho napsal Histoire de l'organisation judiciaire des Romains, 1901. Jeho menší práce vyšly ve dvou svazcích pod názvem Mélanges de droit romain, 1912 a 1923.

⁶ Nejprve to byly jen Institute římského práva (1886—1888), od třetího vydání má kniha název v textu uvedený. Nejcennější je vydání 4. (1910), obsahující bohatou bibliografii, již v násl. vydání (1921) Heyrovský vypustil.

⁷ Římský civilní proces, 1925 (vydáno z pozůstalosti).

povrchní pozorovatel.¹ Technické a historické znalosti, které předpokládá, jsou jen prostředkem eminentně juristického úkolu. Jde tedy o metodu juristickou, jež právě touto svou stránkou nabývá zvláštního významu pro moderního právníka. V mladých dějinách interpolačního badání nejednou již se vyskytl zjev, že pod nánosem byzantského přepracování objevila se myšlenka klasického právníka, shodná s tou či onou vymožeností moderního právního vývoje. Vývoj tento, překonáváje mocný vliv Justinianových zákonů, po staletí určujících právní myšlení evropského lidstva, spěje tak zčásti k tomu, co dávno před Justinianem bylo vysloveno klasickou jurisprudenceí.

REJSTŘÍK.

Číslo znamená stránku.

- A libelis 86; 96.
 A memoria 86.
 A rationibus 86.
 Ab epistulis 86; 96.
 Abrogare 45, 2.
 Absolutní monarchie 111 ns.
 Accursius 157.
 Actio 11; 88; 120.
 Actio in factum 60; 65.
 Actio utilis 62.
 Actionem instituere 55.
 Actiones ficticiae 62.
 Actiones in factum conceptae 62; 64.
 Actiones in ius conceptae 60; 64.
 Administrativa císařská 81; 114.
 Adnotationes 86.
 Adscribere 152.
 Aediles curules 39, 4.
 Aelius Gallus 129, 2.
 Aequitas 61 a p. 5; 65; 73; 89 ns.
 Aerarium 9, 1; 30; 83.
 Africanus 104, 4.
 Agere 54; 72.
 Agrární poměry 27; 34; 49; 83; 113; 125.
 Agrimensori 153.
 Albericus de Rosate 159.
 Album 65.
 Alciatus 161.
 Alfenus 74; 129, 2.
 Alibrandi 176.
 Amerika 9; 15; 169.
 Anglie 9; 12; 1; 15; 169.
 Annona 85.
 Antinomie 133, 4.
 Apparitores 35, 4.
 Appius Claudius 47.
 Appius Claudius Caecus 48; 56.
 Apulejus 153.
 Aquilius Gallus 73.
 Archaické tendence u Justiniana 125.
 Aristo 103, 1.
 Aristokracie 31; 36; 38.
 Arndts 173, 1.
 Ars aequi et boni 14 ns.; 89.
 Asconius 153.
 Auctoritas principis 80; 88.
 Aufidius Namusa 74, 3.
 Augustus 76 ns.
 Authenticum 134, 3; 157.
 Autorisace 87 ns.
 Azo 156.
 Badání interpolační 175 ns.
 Baldus 159.
 Banky 83, 2; 111.
 Bartolus 159.
 Basilica 12; 135.
 Bassianus 156, 5.
 Begriffsjurisprudenz 173.
 Bechmann 174.
 Bekker 174.
 Berytská škola 122 ns.
 Beseler 147, 4.
 Bethmann-Hollweg 172, 2.
 Bibliografie 176, 4.
 Bina jugera 25, 3.
 Bluhme 128.
 Bologna 155.
 Bonfante 179.
 Bonorum possessio 58.

¹) Srv. na př. Časopis pro právní a státní vědu, 13 (1930), 262.

Brachylogus iuris civ. 154, 5.
Breviarium Alaricianum 143.
Brinz 173, 1.
Brissonius 163.
Brocarda 156, 1.
Bruns 172, 4.
Budaeus 161.
Buchka 172, 4.
Bulgarus 156.
Bynkershoek 164.
Byzantská literatura právní 135, 6.

Caesar 31, 4; 76.
Callistratus 107, 6.
Capito 100; 101.
Carpzov 165.
Cassius 101.
Cato 72; 153.
Cautio 151.
Cavere 55; 72.
Celsus ml. 103.
Celsus st. 103, 1.
Cerae 151.
Charta 151.
Chirographum 151.
Cicero 153.
Cinus 159.
Citace klasických právníků 121, 5.
Citování 130, 7; 132, 3; 133, 2.
Civilní řízení soudní 11; 29 a p. 1;
53 ns.; 71; 120.
Civitates foederatae 69.
Cn. Flavius 48; 57.
Cocceji 167.
Code Napoléon 107.
Codex Gregorianus 118.
Codex Hermogenianus 118.
Codex Justinianus 127; 132 ns.;
134.
Codex Maximil. Bavaricus 167.
Codex Theodosianus 119.
Cognitio extra ordinem 11; 84 ns.;
120.
Coloniae civium Romanorum 67, 4.
Coloniae Latinae 67, 4.
Collatio 142.
Comes largitionum 114, 5.
Comes rei privatae 114, 5.
Comitia 32 ns.; 36; 39; 41 ns.; 78;
80 ns.
Comitia calata 33, 2.

Comitia centuriata 33 ns.; 39;
41 ns.; 45.
Comitia curiata 28 ns.; 33.
Comitia tributa 33 ns.; 39; 41 ns.;
46.
Concilia plebis 41; 42 ns.; 46.
Consilia 159; 160.
Consilium principis 86; 88.
Consistorium 118.
Constantinopolis 115.
Constantinus 115.
Constitutio Antoniniana 99.
C. Cordi 132.
C. Deo auctore 128.
C. Haec quae necessario 127.
C. Imperatoriam maiestatem 132.
C. Omnem rei publicae 130, 5.
C. Summa rei publicae 127, 3.
C. Tanta 131.
Constitutiones principum 10; 93 ns.
Constitutiones Sirmondi 120, 1.
Consuetudo 136.
Consul 34; 39, 4; 58, 1; 86.
Consulere 36.
Consultatio 142.
Contio 34; 42; 43, 1; 64.
Conubium 27, 4; 51, 4; 66.
Corpus iuris civilis 157.
Cujacius 162 ns.
Curiae 28.

Časopisy 176, 5.

Damatio memoriae 98, 1.
Datování klasiků 141, 6.
Decemviri 46.
Decreta principis 95 ns.; 117 ns.
Decretales Gregorii IX 155, 5.
Decretum Divi Marci 95, 5.
Decretum Gratiani 155, 5.
Dekretalisté 155, 5.
Dekretisté 155, 5.
Demokracie 33; 40.
Denegare actionem 59.
Dernburg 173, 1.
Derogare 45, 2.
Dějiny hospodářské 20; 38, 2.
Dějiny politické 19 ns.
Dějiny pramenů 20.
Dějiny právní vědy 24; 154 ns.
Dělení funkcí státní moci 35.

Digesta 90.
Dictator 32; 41.
Digesta Justiniani 10; 22; 127 ns.;
130, 6; 143 ns.; 154.
Digestum novum 157.
Digestum vetus 157.
Diocletianus 114 ns.; 116; 117.
Diptycha 151.
Disputationes 90.
Disputationes glos. 156, 1.
Dissensiones dominorum 156, 1.
Dissuadere 42.
Distinctiones 156, 1; 159 a p. 2.
Dogmatika 13 a p. 1; 14; 22; 147, 3;
172.
Domény státní 111.
Dominát 17.
Dominus 114.
Donellus 162 ns.
Duarenus 162.
Duch národa 171.
Durantius 159.

Edicta 64 ns.; 70.
Edicta principis 93 ns.; 117.
Edictum novum 65.
Edictum perpetuum 64.
Edictum perpetuum Hadriani 92 ns.
Edictum praetoris peregrini 70; 92.
Edictum provinciale 70; 92.
Edictum repentinum 64.
Edictum Theoderici 143.
Edictum vetus 64.
Egypt 79, 1.
Eisele 176.
Elegantní juristé 164.
Emblemata Triboniani 145.
Encyklopedie 176, 5.
Epigrafika 149, 6.
Epistulae 86; 96; 151.
Epitome exactis regibus 154, 5.
Epitome Juliani 134, 3.
Equites 39.
Etruskové 26 a p. 1; 28, 5.
Exceptio 61.
Exceptio doli 61.
Exceptio in factum 65.

Faber 164; 175.
Familia 26 ns.
Ferrini 178.

Festus 153.
Feudalismus 160, 1.
Fiscus 9, 1; 83.
Foedus aequum 67.
Foedus iniquum 67, 3; 69.
Formalismus 52; 56; 70.
Formula de dolo 73.
Formulae 60; 71; 85.
Formulae propositae 65; 93.
Formy literatury glosátorské 155 ns.;
156, 1.
Formy literatury klasické 90.
Forum 26; 34.
Fragmenta Vaticana 142.
Fragmenty v Digestech 130.
Fru mentace 85.
Fundata intentio 12, 4.

Gail 165.
Gaius 52; 105 ns.; 121; 129, 2; 140.
Gebauer 164.
Gellius 153.
Gentes 28; 39.
Gentilis 164.
Giphanius 164.
Girard 179.
Glosátoři 14; 154 ns.
Glossa 12, 4; 155 ns.
Glossa ordinaria 157 a p. 2.
Glosy v textech klas. 146.
Glück 167.
Gothofredus D. 157, 2; 163.
Gothofredus J. 119, 3; 164.
Gradenwitz 176.
Granius Flaccus 29.
Gromatici 153.
Grotius 166.

Haloander 161.
Harmenopolus 135, 6.
Heineccius 165 ns.
Heise 172, 3.
Hereditum 25.
Hermogenianus 110.
Heyrovský 179.
Honba za interpolacemi 147.
Höpfner 167.
Hospodářské poměry 38; 45; 53;
65; 70; 82; 111, 3; 112; 125.
Hospodářský úpadek 112 a p. 1.
Hospodářství finanční 82; 113.

Hospodářství naturální 113.
Hospodářství peněžní 111.
Hospodářství uzavřené 10; 26 ns.
Hugo 170.
Hugo (glosátor) 156.
Humanisté 158; 159, 1; 160 ns.
Humanitas 115.

Idios logos 84.
Ihering 169; 173 ns.
Imperialismus 38, 4; 124 ns.
Imperium 9; 28 a p. 1; 32; 34; 40;
44; 45; 47; 54; 55, 1; 58 ns.;
59, 4; 62; 64; 67, 6; 71; 79; 84.
Imperium proconsulare 77 ns.
Index Florentinus 129, 2.
Index interpolací 146, 5; 177;
178, 4.
Index ke Codexu Just. 132, 5.
Index legis 43, 4.
Indices 135.
Iniciativa zákonodárná 29; 42.
Infortiatum 157.
Inscriptio 130; 133.
Institute Justinianovy 132; 134.
Institutiones Gai 105; 132, 1;
138 ns.
Instruere 72.
Intercesse 32; 35; 58, 1; 59.
Interdicta 59; 60.
Interpolace 119; 133, 1; 137; 144
ns.; 175 ns..
Interpolace předjustiniánské 137;
148 a p. 3. 4.
Interpolace v Gajovi 138, 4.
Interpolace v Paul. Sentencích 140
ns.
Interpretace 124; 135.
Interpretatio 52 ns.
Interpretationes 143.
Irnerius 155.

Jacobus 156.
Jason de Mayno 159.
Javolenus 103.
Judex 11; 54; 58; 64, 3; 90.
Judex datus, pedaneus 85; 120.
Judicare iubere 11; 54.
Judicem dare 11; 54.
Judicia bonae fidei 64, 3; 73, 1.
Judicium legitimum 60 ns.

Judicium privatum 11.
Judicium quod imperio continetur
62.
Julianus 92; 103 ns.
Juris peritorum auctoritas 57.
Jurisdictio 54; 58 ns.
Jurisdictio contentiosa 58.
Jurisdictio voluntaria 58, 1.
Jurisprudence 22 ns.; 57; 63 ns.;
71 ns.; 87 ns.; 120; 123 ns.; 134 ns.
Jurisprudence kamerální 165.
Jurisprudence regulární 72.
Jus 120.
Jus civile 10; 52; 56; 61 ns.; 68 ns.;
70; 81; 89; 120; 122.
Jus civile Aelianum 48; 60, 2.
Jus civile Flavianum 48; 57.
Jus commercii 66 ns.
Jus controversum 122.
Jus cum patribus agendi 36.
Jus cum plebe agendi 41.
Jus cum populo agendi 35.
Jus extraordinarium 10; 98.
Jus—fas 55, 2.
Jus gentium 11; 66 ns.; 69, 1; 72;
99.
Jus honorarium 57 ns.; 62 ns.; 81;
120; 122.
Jus honorum 66.
Jus non scriptum 136, 1.
Jus Papirianum 29.
Jus populi 9, 1.
Jus privatum 9.
Jus publicum 9.
Jus receptum 90; 121.
Jus respondendi 88.
Jus sacrum 30.
Jus scriptum 136, 1.
Jus suffragii 66.
Justinian 10; 123 ns.; 126.

Kalendář soudní 55; 57.
Karlowa 174.
Kasuistika 14; 88 ns.
Keller 172, 2.
Klasifikační právníci 10; 14; 88 ns.; 91;
123; 180.
Klientela 27, 4.
Kodifikace 45; 46; 48; 171.
Kodifikace teritoriální 13; 167 ns.
Kolonát 83, 4; 111, 4; 112, 2.

Kolisní normy 68.
Komentáře k Digestům 131, 2; 135.
Komentáře katenové 131, 2.
Komentáři 14; 158 ns.
Kompetence komitů 34; 45.
Kompilace 10; 125; 133; 145.
Kompilační komise 127.
Kontroverze Sabinianů a Prokuli-
anů 102, 2.
Království 17; 25 ns.; 31, 2.
Kreittmayr 167.
Kriterium jazykové 145 ns.
Kriterium logické 147.
Křesťanství 115 a p. 3.
Kyrenské edikty 94, 3.
Labeo 52; 99 ns.; 101.
Latifundie 112.
Latina jako oficiální jazyk 116; 124.
Latina klasiků 146, 4.
Latina kompilátorů 146, 5; 147, 1.
Latini 67.
Lauterbach 165.
Legati Augusti pro praetore 84.
Leges datae 45; 79, 4.
Leges geminatae 133, 4.
Leges generales 117.
Leges imperfectae 44.
Leges Licinia Sextiae 39.
Leges minus quam perfectae 44.
Leges perfectae 44.
Leges regiae 29 ns.
Leges rogatae 45.
Leges romanae 12; 143.
Legibus solvere 37.
Legisactiones 53 ns.; 59; 60, 2.
Leist 174.
Lenel 92, 6; 141, 6; 177.
Lex 41 ns.
Lex Aebutia 60.
Lex Caecilia Didia 42, 8; 43.
Lex Cornelia de iurisdictione 64,
4; 65, de legibus solvendo 37, 7.
Lex de imperio 29, 2; 33, 2; 79, 4;
98.
Lex dei 142.
Lex XII tabularum 45; 46 ns.;
52 ns.
Lex Hortensia 39; 42.
Lex Junia Licinia 42, 9.
Lex Maenia 37, 5.

Lex Ogulnia 57, 3.
Lex Publilia Philonis 37, 5; 42.
Lex romana Burgundionum 143.
Lex romana Wisigothorum 138;
140; 143.
Leyser 166.
Libelli 86; 96.
Liber libellorum 97.
Liber pauperum 156, 4.
Liber singularis 90.
Libri ad edictum 129.
Libri ad Q. Mucium 73, 3.
Libri ad Sabinum 90; 100; 129.
Listina důkazní 151.
Listina důkazní 151.
Listina objektivní 151.
Listina subjektivní 151.
Listina veřejná 152.
Listiny 149 ns.
Littera Bononiensis 134; 155.
Littera Florentina (Pisana) 134;
155; 161.
Literatura 18 ns.
Literatura polovědecká 161, 1.
Litis contestatio 11; 54; 58.
Liturgie 113.
Macer 109; 8.
Maecianus 104, 4.
Magister officiorum 114, 5.
Magister populi 32.
Magistratus 10; 34; 35, 4; 40; 41;
79; 91.
Mandata principis 95.
Marcellus 106.
Marcianus 109, 8.
Martinus 156.
Massa dodatková (Postpapi-
niánská) 130.
Massy Sabinova, ediktová a Papi-
niánova 129; 130.
Matriarchát 26, 3.
Membrana 151.
Metoda axiomatická 166, 3.
Metoda filologická 22; 146.
Metoda glosátorská 155 a p. 5.
Metoda inškripční 142.
Metoda interpolační 144 ns.;
179 ns.
Metoda komentátorů 158 ns.
Metoda scholastická 14; 158 ns.

Metoda srovnávací 23 ns.
Mezinárodní právo soukromé 68;
99; 158.
Ministeria 35, 4.
Missiones in possessionem 58.
Mitteis 176, 6; 177 ns.
Modestinus 109 ns.; 121.
Molinaeus 164.
Mommsen 18 ns.; 174.
Monarchie 28, 5; 32; 35; 76; 114;
116.
Monografie 90.
Mores 136.
Mos gallicus 162.
Mos italicus 158 ns.; 164.
Mucius Scaevola 72; 129, 2.
Mučednická akta 153, 13.
Municipia 85, 5.
Municipia civium Romanorum 67.
Municipia Latina 67.
Mynsinger 165.
Neratius 103, 4.
Nerva 101, 3.
Nesesaditelnost 35.
Nettelbladt 166.
Niebuhr 138.
Nobilitas 39.
Noodt 164.
Notae Pauli, Ulpiani 108; 121; 122.
Novely Just. 133 ns.
Novely potheodos. 120, 1.
Numa 29.
Občanský zákon německý 176.
Občanský zákon rakouský 13; 16;
167 ns.
Obchod 27, 2; 38, 2; 39; 53; 68;
70; 82; 113; 125.
Obrogare 45, 2.
Odpovědnost 35; 59.
Ofilius 74.
Okcident 114, 4; 154.
Oratio principis 81; 117.
Orient 114, 4.
Origo 113.
Pais 19; 30, 3; 47.
Palimpsest Autunský 138, 3.
Palimpsest veronský 138 a p. 3.
Palingenesie Institucí 132, 1.
Palingenesie klásků 141 a p. 6.
Panaitios 74.
Pandectae 130, 6.
Papias 143.
Papinianus 107; 121.
Papius 30.
Papyrologie 177.
Papyry 23; 113, 4; 116; 150; 178.
Parafráze Institucí Just. 135, 6.
Paralelismus v právním vývoji 24;
50, 2.
Paratitla 135.
Partes 130, 5.
Partsch 178.
Pater familias 10; 26.
Patres conscripti 36, 1.
Patria potestas 26; 53; 66.
Patricii 27; 31; 38; 41.
Patristika 153, 13.
Patrum auctoritas 37.
Paulus 107 ns.; 121; 140.
Paulus de Castro 159.
Pax Augusta 82, 3.
Peditus 104, 2.
Pegasus 103, 1.
Peregrinus 67; 68; 70.
Periodisace 10; 17.
Pernice 174.
Perozzi 176, 6; 179.
Peters 131, 2; 178, 4.
Petri exceptiones 154, 5.
Placentinus 156, 5.
Platnost zákona 43.
Plautius 103, 1.
Plautus 152.
Plebiscitum 37, 1; 39; 41 ns.; 44, 3.
Plebs 27; 38 ns.
Plinius 153.
Poddání 112.
Podpis listiny 152.
Pomponius 102, 4; 104.
Pontifex maximus 35; 79.
Pontifikové 48; 52 ns.
Populus Romanus 9, 1; 28; 32 ns.;
66.
Porotce 11.
Positivismus 170.
Potentes 112.
Pothier 168.
Pozemková šlechta 27; 39; 112.
Praefectus Aegypti 79, 1; 84.

Praefectus annonae 85.
Praefectus aetorio 86; 114; 121.
Praefectus urbi 85; 115, 4.
Praefectus vigillum 86.
Praescriptio 43.
Praeses provinciae 84; 114; 120.
Praetor 10; 35, 3; 91.
Praetor peregrinus 70 ns.; 91 ns.
Praetor urbanus 11; 57; 62; 91 ns.
Praetoriae stipulationes 58.
Pragmaticae sanctiones 118, 4.
Prameny neprávnické 18; 152 ns.
Prameny poznání práva 18 ns.;
137 ns.
Prameny právní 16 ns.
Prameny právnické 18.
Prameny vzniku práva 16 ns.
Právní jednání 44; 56; 70; 149;
163.
Právo anglické 15; 43, 2; 61, 5.
Právo byzantské 147.
Právo kanonické 155, 5.
Právo klasické 163; 169; 175;
177 ns.
Právo obecné 12; 169.
Právo obyčejové 30; 46; 52; 136;
171.
Právo pandektní 13; 16; 169; 173.
Právo přirozené 166; 170.
Právo řecké 50, 2; 68; 116; 150;
177 ns.
Právo statutární 158.
Právo ústavní 16; 18 ns.
Pravost textu 18.
Predigesto 131, 2.
Princeps 10; 78 ns.; 98 ns.
Princip annality 35.
Princip kolegiality 35; 58.
Princip personality 66.
Princip teritoriality 66.
Principát 17; 77 ns.
Principium 130, 7.
Privilegia fisci 9, 1.
Pro petitione Vigilií 133, 3.
Probus 153.
Proces reskriptový 96 ns.; 118.
Proconsul 70; 84.
Proculiani 101 ns.
Proculus 101.
Procuratores 83.
Prokopios 126, 4.
Promulgatio 42.
Propositio 97.
Propraetor 70.
Protiústavnost zákona 37.
Provinciae 69; 71; 78; 83; 99; 114.
Provinciae Caesaris 78.
Provinciae populi romani 79.
Provokace 32; 33, 1; 47.
Průmysl 82; 125.
Pruský Landrecht 167.
Předjustiniánské památky 137 ns.
Překlady kompilace 135.
Publikace zákonů 43; 117.
Puchta 171.
Působnost zákona 43.
Quaestio Domitiana 103, 6.
Quaestiones 90.
Quaestiones glos. 156, 1.
Quaestor palatii 114, 5; 118.
Quinquaginta decisiones 128.
Quintilianus 153.
Randa 169; 179.
Ratio scripta 15; 91; 158.
Recepce práva civilního 64; 70.
Recepce práva just. 12; 159; 160 ns.;
160, 1.
Recepce práva klasického 125.
Rector provinciae 114; 120.
Recuperatores 71.
Referre ad senatum 37.
Regelsberger 173, 1.
Regifugium 32.
Regnum affectare 31.
Regulae iuris 72.
Regulae Ulpianovy 141.
Rekonstrukce ediktu 92, 6.
Renesance práva římského 159.
Renuntiatio 43.
Republika 17; 31 ns.
Res mancipii 27, 1.
Rescissio actorum 98, 1.
Rescripta principis 96 ns.; 117 ns.;
118, 2.
Responsa 10; 88; 90.
Responsum Celsinum 103, 6.
Respondere 56; 72; 88.
Restitutio in integrum 59.
Rex 28; 32.
Rex sacrorum 32.

Rhetorika 75.
Ricobono 116, 5; 179.
Rogatio 37; 42; 43.
Rogerius 156, 5.
Romanisace 116.
Romantismus 170.
Rotondi 179.
Rubriky v Codex Just. 133.
Rubriky v Digestech 128; 130.
Rubriky v Institucích 132.
Rudorff 172, 2.
Řecká filosofie 61, 5; 74; 102, 3;
123.
Řím 25 ns.; 66; 85 ns.; 115.
Řízení apud iudicem 11; 54.
Řízení in iure 11; 54.
Sabiniani 101 ns.
Sabinus 100.
Samospráva 67; 69; 85; 114.
Sanctio legis 43 ns.
Savigny 169; 170 ns.
Scaevola 106 ns.
Scialoja 179.
Scribae 35, 4.
Scriptura exterior 152.
Scriptura interior 151.
Senát 29; 35 ns.; 41 ns.; 69; 78 ns.;
80 ns.; 115, 4.
Senatus auctoritas 37, 3.
Senatusconsulta 36; 80 ns.
Sententiae Pauli 122; 140 ns.
Servi publici 35, 4.
Servius 73 ns.
Servius Tullius 29; 33.
Sex. Aelius 48; 60, 2; 72.
Schilter 165.
Scholia 135.
Scholia Sinaitica 142.
Schulting 164.
Similia 133, 4.
Sjednocení Itálie 39; 69.
Slovníky 22; 23, 1.
Smlouvy mezinárodní 69.
Spekulace 171; 174.
Spisy právníků klasických 120 ns.;
129, 2; 137.
Společenské poměry 38, 3; 39; 112.
Stát obecní 66; 78.
Stát teritoriální 66.

Státní občanství 66.
Statutární proces 158.
Stavovský boj 38; 46.
Stipulace 70; 99.
Struve 165.
Stryk 165.
Studijní řád 123, 2; 130, 5.
Studium historické 167; 170; 171.
Stupecký 179.
Suadere 42.
Suarez 167.
Subrogare 45, 2.
Subscriptio 96.
Subscriptio v Codexu 132.
Summae 156, 1.
Suverenita národa 32, 5; 45.
Syrsko-fínská kniha právní 142 ns.
Systémy právní 51; 60, 2; 73, 2;
93; 100, 4; 106; 129, 1; 132, 3;
133, 2; 163, 1; 167; 172 a p. 3.
Škola francouzská 162 ns.
Škola historickoprávní 14; 170 ns.
Škola kritická 174 ns.
Škola přirozenoprávní 166.
Školy právní 101 ns.
Tabulae 151.
Tabulae ceratae 151.
Tarquinius Superbus 31.
Teorie právních pramenů 16 ns.
Terentius 152, 3.
Terentius Clemens 104, 4.
Tertullianus 107, 6.
Testatio 151.
Theodora 126.
Theofilos 131, 2; 132; 135, 6.
Thibaut 170.
Ti. Coruncianus 57.
Tipucitus 135, 6.
Tituly v Codexu Just. 133.
Tituly v Digestech 128; 130.
Tituly v Institucích 132.
Torelli 155.
Tres libri 157.
Tribonianus 127.
Tribunát 40 ns.
Tribuni plebis 36, 2; 40 ns.; 42.
Tribunicia potestas 40; 79.
Tribus 28; 33.
Trinum nundinum 42 a p. 8.

Triptycha 151.
Tryphoninus 107, 6.

Ulpianus 107 ns.; 121.
Unger 169.
University severoitalské 158.
Urseius 103, 1.
Úředníci 35, 4; 81 ns.; 83; 94; 114.
Ústava 31; 51; 66; 76.
Usus modernus pandectarum 13;
165 ns.; 168; 171.

Vacarius 156, 4.
Vacatio legis 43.
Valens 104, 2.
Vangerow 173, 1.
Varro 153.
Venulejus 104, 4.
Vicarii 114; 121.
Vico 168.
Viedeňský Heineccius 166, 3.
Vliv praxe a škol 122 ns.
Vlivy hellenisticko-orientální 115
ns.; 116, 5; 125 ns.; 150; 177 ns.
Vlivy orientální 50, 2.
Vocabularius juris 161, 1.
Voetus 164.
Vojsko 28, 4; 34, 1; 39, 2; 82; 111;
114.
Volba krále 28, 5.
Volumen 157.
Vydání Basilik 135, 6.
Vydání Codexu Just. 134, 6.
Vydání Codexu Theodos. 119, 3.

Vydání Digest
Gebauerovo-Spangenbergovo
134, 6;
Gothofredovo 130, 7; 157; 163, 7.
Haloandrovo 161 ns.;
Italské 134, 6;
Mommsenovo-Krügerovo 134, 6.
Vydání Novell Just. 134, 3.
Vydání předjust. textů 137, 2.
Vypuzení králů 31.
Výtahy z klasiků 121; 131, 2; 142.
Vyučování právům 72; 123, 2;
130, 5.

Wächter 173.
Wenger 178.
Windscheid 173, 1.
Wlassak 177.

Zákon 17; 29 ns.; 33; 34; 36; 41 ns.;
57; 59; 65; 80; 91; 98; 117; 118;
124; 171.
Zákon citační 121 ns.; 128.
Zasius 161.
Závaznost respons 90 ns.
Zeiller 167.
Zkratky 138, 3.
Zlehčování mincí 113, 3.
Změna ústavy 31, 3.
Zrcadla právní 51.
Zvyklosti místní 136.
Živnosti 27, 2; 39; 113.